

association française des catalanistes

REC

Revue d'Études Catalanes, N° 5

REC - Revue d'Études Catalanes, N° 5

Comité de rédaction de ce numéro

Éditrices : Mercè Pujol Berché, Université de Perpignan Via Domitia
 Maria Patricio Mulero, Université Toulouse II – Jean Jaurès

Équipe éditoriale de la REC

Directrice de la publication : Immaculada FÀBREGAS, Université de Bretagne-Sud

Rédacteur en chef : Maria LLOMBART HUESCA, Université Paul Valéry – Montpellier 3

Comité de rédaction : Domènec BERNARDÓ, Université de Perpignan – Via Domitia
 Martine BERTHELOT, Université de Perpignan – Via Domitia
 Michel BOURRET, Université Paul-Valéry Montpellier 3
 Fabrice CORRONS, Université Toulouse 2 - Jean Jaurès
 Immaculada FÀBREGAS, Université de Bretagne-Sud
 Mònica GÜELL, Université Paris-Sorbonne
 Christian LAGARDE, Université de Perpignan – Via Domitia
 Maria LLOMBART HUESCA, Université Paul Valéry – Montpellier 3
 Michel MARTÍNEZ, Université Toulouse 1 Capitole
 Mercè PUJOL, Université de Perpignan Via domitia
 Sandrine RIBES, Université Paul Valéry – Montpellier 3

Responsable de la mise en page : Jamie ALEXANDER, Université Toulouse 1 Capitole

Contact : Association Française des Catalanistes - <http://france-catalaniste.com>
francecatalaniste1@gmail.com

ISSN 2426-6434
 © Illustration couverture. Brussels. The Office of the Delegation of the Government of Catalonia to the European Union EU
 © des auteurs des articles
 © 2018, de l'Association Française des Catalanistes
 Année de création de l'édition électronique, 2018
 Publication en ligne : <http://france-catalaniste.com/publications/>

Ce(tte) œuvre est mise à disposition selon les termes de la *Licence Creative Commons Attribution - Pas d'Utilisation Commerciale - Pas de Modification 4.0 International*.

Sommaire

REC - Revue d'Études Catalanes, N° 5

El català en la societat globalitzada: la llengua, la literatura i la cultura catalanes al segle XXI

Coordinatrices :

Mercè Pujol Berché, Maria Patricio Mulero

Responsables de la correction linguistique et typographique :

Mercè Pujol Berché

Éditorial

Mercè Pujol Berché

4

Globalització i llengua catalana: fer front al neoliberalisme i al postcolonialisme

Mercè Pujol Berché

14

Les xarxes virtuals i el català: Actituds, usos i el paper de les comunitats virtuals com a refugis d'ús

Guillem Belmar

26

Arrelar-se i obrir-se a l'universal: un repte problemàtic per Catalunya?

Christian Lagarde

40

Algunes reflexions sobre la personalitat lingüística del món occitano-català: Vista des de fora

Elena Grínina i Galina Romànova

50

L'enseignement de la traduction catalan-français dans un programme universitaire de langue et culture catalanes : Expérience de mise en œuvre

Anna Joan Casademont, Marc Pomerleau

60

Prejudicis lingüístics a Catalunya Nord: El cas d'una escola d'educació secundària

Maria Antón i Alvarez de Cienfuegos

84

Poesia catalana i cançó: Una aproximació des de la perspectiva de gènere

Maria Lacueva Lorenz, Carla González Collantes

96

De la consuetud a l'estat de dret. La llarga resistència del principat d'Andorra a la modernització política

Pere Soler Paríció

112

Mercè Pujol Berché

Université de Perpignan Via Domitia, CRESEM

EL CATALÀ EN LA SOCIETAT GLOBALITZADA: LA LLENGUA, LA LITERATURA I LA CULTURA CATALANES AL SEGLE XXI

EDITORIAL

*L'any 2020 serà l'any Antoni Maria Badia i Margarit.
Per endavant li volem dedicar aquest monogràfic.*

El context globalitzat de la societat actual accentua la interrelació entre els diferents agents per sobre de les fronteres, i els impactes locals esdevenen ràpidament globals. Tant en l'aspecte econòmic, social, polític o cultural s'observa una creixent complexitat de fenòmens que anteriorment quedaven restringits en un àmbit local, i, que avui, gràcies als canals aportats per internet i les seves múltiples possibilitats, traspassen fins a l'esfera internacional –global– en molt poc temps. Avui el català, que es considera des del punt de vista lingüistic una llengua mitjana (Bastardas, Boix i Torrents, 2018), té davant seu una sèrie de reptes: llengua en contacte efervescent amb una multiplicitat de realitats i amb l'exigència permanent d'adaptació a nous contextos. Els parlants, els usuaris de la llengua, els especialistes de les diferents disciplines que tenen com a objecte d'estudi la realitat catalana en sentit molt ampli es veuen obligats a adaptar-se a noves situacions tant com a aprofitar les oportunitats que la societat globalitzada ofereix.

Des de fa gairebé m s de tres d cennis vivim en societats globalitzades,  s a dir que tot s'ha de considerar a escala mundial. La llengua catalana, com totes les altres llengües, fins i tot la globalitzada llengua anglesa (anomenada *globish* per alguns), ha de situar-se en aquesta globalització. Segons el diccionari de l'Institut d'Estudis Catalans, la globalització consisteix a “considerar i a avaluar a escala mundial”. Quan busquem el terme de mundialització ens envia a globalització. Ara bé, els dos termes no són equivalents malgrat el fet que a vegades s'utilitzin com a sinònims. Mentre que la mundialització és un procés multidimensional que es refereix a la vida dels individus, la globalització va molt més enllà perquè inclou les institucions socials, polítiques i jurídiques a nivell internacional. Des del punt de vista de l'economia es considera que la globalització és un procés, tal i com ho defineix Castells en la cita que esmentarem més avall; procés pel qual els mercats, gràcies a la rapidesa de les tecnologies de la informació i de la comunicació, que suprimeixen les distàncies entre els països, adquireixen una dimensió mundial i depenen uns dels altres, però no pas de l'acció reguladora dels Estats. Aquest darrer punt és crucial perquè les mesures, les normatives i les lleis que aproven i promulguen els governs es fan seguint criteris més aviat econòmics i financers regits pels mercats i no tant prenent en compte necessàriament els desitjos de la gent que representen,  s a dir, el poble. Els Governos o si preferim els Estats ja no poden decidir de manera sobirana, sinó que ho fan en funció de les estratègies econòmiques i financeres. Com ho afirma Castells “la globalització no és una ideologia, sinó un procés objectiu d'estructuració del conjunt de l'economia, les societats, les institucions, les cultures” (Castells, 2004: 18).  s per aquesta raó que el poble no se sent representat¹ de tal manera que sorgeix la crisi de la democràcia, com ho veiem a Espanya des de fa uns anys (Pujol Berché, 2016) i a França amb les protestes de les armilles grogues primer i actualment amb les vagues i manifestacions en contra de la reforma de la jubilació del president Macron. Tot plegat fa que es desnacionalitzin els Estats-nació que es van crear al segle XIX.

Per a escriure aquesta introducció hem repassat i tornat a llegir algunes referències que han esdevingut clàssiques i històriques. Una d'elles és “el manifest”, l'article que amb el títol “Una nació sense Estat, un poble sense llengua?” es va publicar al gener del 1979 (Argenter *et alii.*, 1979) quan tot just s'havia votat la Constitució espanyola i quan encara no hi havia cap estatut d'autonomia. M s de quaranta anys han passat, però

ens sembla que alguns dels temes tractats en aquest article segueixen sent d'actualitat. Malgrat la Transició i malgrat l'alternança política, que segons els experts  s senyal de democràcia consolidada, seguim vivint, en tot cas a l'Estat espanyol, una anomalia lingüistica iniciada al segle XVI, ja que cap dels governs democràtics ha acceptat el plurilingüisme espanyol i encara menys la plurinacionalitat dels pobles que componen el pa s². A l'article al qual fem referència s'esmentaven tres canvis que es produïren durant el llarg període del franquisme que van tenir una incidència directa sobre la llengua catalana: la liquidació de les institucions pròpies, la modificació de l'estructura demogràfica amb les immigracions internes i la uniformaci  del sistema de vida degut al capitalisme. Comprovem que tornem a trobar, quatre d cennis més tard, aquests tres mateixos factors amb alguns matisos. El primer és que les institucions pròpies han tornat a Catalunya, però no podem ignorar l'aplicació de l'article 155 i l'espasa de Damocles que encara pesa sobre aquestes institucions. Quant al segon aspecte, veiem també que la demografia s'ha vist modificada per les migracions, però aquesta vegada per la immigració “planetària” (anomenada nova migració per distingir-la de la migració interna que parlava castellà) que fa que m s del 14% de la població de Catalunya sigui estrangera³, la qual cosa significa que aquesta població heterogènia ha vingut amb una multitud de llengües. Un altre exemple, a nivell del cosmopolitisme, que és un dels aspectes que la globalització pren molt en compte, és el que trobem a una ciutat com Barcelona: un de cada cinc habitants té una nacionalitat estrangera⁴. Finalment, pel que fa al tercer aspecte, ara ja no és el capitalisme el que uniforma, sinó la globalització. Veiem doncs com aquests tres paràmetres amb alguns canvis segueixen sent d'actualitat i poden explicar en part la situació actual.

Segons els autors del “Manifest” aquest tres factors van produir que es pass s del monolingüisme digl ssic (parlar en català i escriure en castellà) al bilingüisme digl ssic (catalans bilingües i distribució funcional desequilibrada entre el català i el castellà) que tendeix a un bilingüisme substitutiu (després d'un període de bilingüització de la població es va cap a la substitució lingüistica). Hem passat del bilingüisme històric al plurilingüisme (cf. Pujol Berché, 2003) i  s en aquest multilingüisme on, creiem, que es pot preservar la llengua catalana. Els “trets diferencials” de la societat catalana (diferències històriques, lingüistiques, socials, culturals i econòmiques, vegeu l'article de Lagarde aqu  mateix) que segons els autors del manifest conformaven la dita societat es van diluint i difuminant de mica en mica perquè la societat ha deixat de ser, des de fa molt de temps, homogènia. Totes les societats són cada vegada més heterogènies, fins i tot híbrides i  s en aquesta heterogeneïtat que la llengua catalana ha de buscar el seu lloc no ja en un territori concret, sinó més enllà car la desterritorialització que provoca la globalització produeix al mateix temps comunitats virtuals quan el concepte d'identitat ja no va sempre relacionat amb l' s de la llengua, en el nostre cas la catalana. Creiem que el nacionalisme cultural català ha de (re)definir el rol de la llengua car ho vulguem o no, ha deixat de ser un dels elements diferenciadors⁵.

Amb la restauració de la Generalitat i gràcies a la política lingüistica duta a terme, el català s'ha recuperat sobretot a l'escola (però no al pati). S'han fet polítiques a nivell macroling istic que han portat els seus resultats. Ara bé, segons l'enquesta d'usos lingüistics de la població amb dades del 2018 posades al dia al 19 de juliol de 2019, el 36,1% de la població del Principat té el català com a llengua habitual⁶. L'àmbit metropolità és el que presenta el percentatge més petit (27,5%), mentre que les Terres de l'Ebre són les que tenen el percentatge més elevat (72,2%). El que també podem dir és que el 10% de la població ha deixat de tenir com a llengua habitual el català en el període compr s entre 2003 i 2018 (cf. Pujol Berché, 2019). Aquestes dades ens mostren que el català recula en el seu propi territori, és per aix  que cal dur a terme d'altres polítiques lingüistiques locals, és a dir, diferenciades segons les comarques (pensar global i actuar localment). Si mirem ara algunes dades sobre l'àmbit d' s, podem observar que amb els membres de la llar, el 37,7% de la població diu utilitzar només el castellà. Una altra dada que va en el mateix sentit que el que comentàvem una mica més amunt sobre el fet que el català no ha arribat al pati de l'escola, la trobem quan prenem en compte la població estudiantil. Si m s no, la que ha seguit els estudis obligatoris a Catalunya ha après ambdues llengües, però les estadístiques ens indiquen que menys d'una cinquena part utilitza una o altra llengua o les dues (català: 18,2%, castellà:

² Veure l'article de Moreno Cabrera (2012) sobre el nacionalisme lingüistic espanyol des de la Transició.

³ Segons l'Idescat, el 14,24% de la població de Catalunya és estrangera: 1.082.099 persones sobre 7.600.065, dades del 2018. <https://www.idescat.cat/poblacioes-estrangera/?b=0> [Consultat el 18 de febrer de 2020].

⁴ Segons el servei d'estadística de l'Ajuntament de Barcelona, el 20,2% de la població de la ciutat té una nacionalitat estrangera (333.299 sobre el total d'habitants que és de 1.650.358 persones). <https://www.bcn.cat/estadistica/castella/dades/inf/pobest/pobest19/part1/nt11.htm> [Consultat el 18 de febrer de 2020].

⁵ La V Jornada de la c tedra Pompeu Fabra, que va tenir lloc el 7 i 8 de novembre de 2019 a Barcelona amb el títol “Impacte de la mundialització sobre les llengües: el cas del català” també va debatre sobre la relació entre llengua i identitat en el domini lingüistic català.

⁶ Idescat i Direcció General de Política lingüistica. *Enquesta d'usos lingüistics de la població*. [Consultat el 22 de novembre de 2019].

¹ Com ho esmenta Castells, “els Estats-nació [...] han hagut de separar-se un grau més del sistema de representació política del qual formen part” (2004: 22).

19,9% i les dues: 19,1%). En d'altres paraules, el català és present (sol o juntament amb el castellà) en menys d'un 40%. Què vol dir això? Creiem que ho podem explicar amb uns quants factors⁷: a) el català ha deixat de ser la llengua d'intercomunicació, la qual cosa vol dir que recula en l'àmbit més col·loquial, més informal; b) que tampoc ha fet el pas entre el català “escolar” (primària i secundària) i l'acadèmic (universitari); s'ha trencat doncs la línia entre l'ensenyament obligatori i el superior pel que fa a l'ús de la llengua; c) que d'altres llengües han ocupat aquest espai, probablement hi ha jugat la internacionalització que les universitats s'han vist obligades a fer seguint les directrius dels propis ministeris i dels acords de Bolonya, internacionalització que s'ha entès únicament i exclusivament fent les classes en anglès (a Espanya i arreu d'Europa). Fixem-nos també que en un país plurilingüe com Suïssa, l'entesa i el pacte entre els cantons que volia que s'aprenguess una altra llengua nacional, s'ha trencat com ho posen en evidència els treballs de Lüdi (2011). Prenguem dues altres dades que s'afegeixen a l'ús del català en situacions informals: amb els companys de feina més de la quarta part dels enquestats només utilitza el castellà (26%) i amb els veïns aquest percentatge arriba al 37%. Dit d'una altra manera, el comportament dels parlants sigui per les raons que sigui (competències lingüístiques en català només receptores, estrangers, al·lòfons, emigrants transnacionals, etc.) ha canviat i com ho deia Junyent fa més de vint anys (2002 [1999]) quan li van preguntar si el català era una llengua en perill d'extinció, va dir: “hi ha hagut un canvi ideològic” (p. 144), “per què en situacions en què seria possible optar pel català, l'espanyol continua sent la llengua no marcada, una llengua sense connotacions afegides, mentre que el català és percebut com una llengua connotada i, en certa manera, pertorbadora de la comunicació” (p. 145).

Encara hi ha però molt per fer a nivell dels mitjans de comunicació, de l'entreteniment (pel·lícules) i de la presència del català a l'àmbit de la justícia, per exemple. Molt per fer degut a les reticències i sovint a les (fortes) oposicions en què es veu la promoció/protecció del català. Com ho recorda Marí (2006), el govern català, seguint el marc establert per la Llei de l'Estat 17/1994, del 8 de juny, de protecció i foment de la cinematografia, va haver de fer front a l'oposició de les companyies distribuïdores i exhibidores de les pel·lícules quan va voler establir percentatges o quotes de doblatge i exhibició de pel·lícules estrangeres, regulació congruent amb les polítiques espanyoles i europees. Davant de la forta oposició i de les amenaces de no distribució si se'ls forçava a doblar les pel·lícules en català, el govern català va decidir suspendre l'aplicació de la norma.

Les enquestes d'ús també posen de relleu que hi ha una diferència notable entre el coneixement de la llengua (fruit entre altres factors del seu ensenyament reglat) i l'ús que se'n fa. Ens sembla que aquesta és una dada que cal tenir present i en compte (vegeu Pujol aquí mateix). La normalització lingüística que consisteix a reorganitzar les funcions lingüístiques de la societat en l'àmbit lingüístic i sociopolític per evitar la substitució lingüística ha dut a terme, sense cap dubte, moltes accions de tipus macrolingüístic, és a dir de dalt cap a baix (*top down*) en el sentit d'haver treballat sobre el corpus de la llengua, l'estatus, els models dels mitjans de comunicació, el català com a llengua vehicular a l'escola, però queden encara per fer les accions designades com microlingüístiques, aquelles que fan referència a les actituds, als individus, als parlants (l'anomenada societat civil) i també a les emocions; són accions de baix cap a dalt (*down up*). Cal doncs seguir treballant per engegar processos microlingüístics com ara el d'estimular els usos interpersonals. La qüestió és però fins a quin punt això es pot fer si no canvia la jerarquització que tenim de les llengües i com ho esmentava Junyent (*op. cit.*) “la percepció que tenim és la del català com a llengua subordinada. [...] Les cultures que han sobreviscut amb molt pocs parlants i sense aïllar-se [...] tenen un tret en comú: el multilingüisme no jerarquitzat dels seus membres” (*op.cit.*, p. 145). El català té una certa vitalitat etnolingüística subjectiva a Catalunya, però no és pas així a València, ni a Palma. Per tal de seguir (sobre)vivint cal, ens sembla, que la llengua catalana segueixi sent considerada com una llengua de cultura i de prestigi, ara bé “una llengua sobreviu només si és parlada i transmesa naturalment, i que si això no es dona, ja pot tenir tot el prestigi qui li volguem otorgar que, de totes maneres, desapareixerà” (p. 147). Com ho diu Junyent en una altra intervenció: “si les dades –i dades objectives– indiquen que el català està en una situació, [...], diguem-ne delicada, la nostra obligació és fer-ho veure, perquè justament, puguem actuar responsablement en aquesta qüestió. Potser que decidim que volem anar cap a l'extinció. Doncs molt bé, però, en qualsevol cas, que ho sapiguem, que tothom pugui decidir si fa alguna cosa a favor o no de la supervivència de la llengua. Només demano actuació responsable, i per poder ser responsable cal informació” (2002: 51).

⁷ En sociolingüística, les explicacions sempre són multifactorials.

El número 29 (juliol de 2019) de la revista *Treballs de Sociolingüística Catalana* dedicava el seu monogràfic a la llengua catalana i la mundialització. En les paraules que el seu director, Emili Boix-Fuster redactava en el *Llindar*, deia que els tres articles dedicats a aquest tema indicaven “una collita encara escadussera, que molt probablement assenyala déficits en la nostra recerca col·lectiva” (Boix-Fuster, 2019: 7). Indicava com els avenços de la mundialització i la digitalització planetària tenen grans repercussions en la vida diària en què moltes llengües estan presents per exemple en els productes que comprem que vénen dels quatre racons del món. Per ell, “pensar *glocalment*⁸ és comprendre els fets globalment i actuar localment” (Boix-Fuster, 2019: 8). En el terreny de la llengua cal veure com el català que des de fa segles “conviu” amb d'altres llengües, resisteix encara però de manera molt minsa a la Catalunya Nord, a l'Alguer i a València, resisteix més a la pressió hegemònica de l'espanyol a l'Estat espanyol i amb la mundialització ha de fer front al pes de l'anglès. La societat catalana (la que viu en els territoris, però també la diàspora⁹) ha de lluitar per la seva supervivència. Bastardas (2005) havia proposat el terme de subsidiarietat per referir-se a les accions que les llengües mitjanes com el català han de posar en pràctica per tal de sobreviure i d'evitar que les funcions i els usos de la llengua es vegin cada vegada més reduïts.

La presència de l'anglès, que ja ha deixat de ser una llengua estrangera per esdevenir una segona llengua, provoca una distribució funcional de les altres llengües. Fins i tot en territoris on només hi ha una llengua oficial, com pot ser el cas de França o fins i tot de l'Espanya monolingüe, les funcions d'aquestes llengües s'han vist redistribuïdes. Es a dir que en contextos on per exemple el francès i l'espanyol respectivament eren utilitzats, ara l'anglès ha ocupat els seus espais. Si això és així pel que fa a llengües internacionals, cal plantejar-se què passa i què passarà en el cas del català. Certament calen més recerques per veure com van posicionant-se les llengües. Certament cal fer polítiques lingüístiques de cara a la globalització i de cara també a la mercantilització de l'educació i sobretot de l'ensenyament superior. Mercantilització que consisteix a fer de l'educació un bé que es pot comprar i vendre i, com que estem en plena mundialització, l'ideologia lingüística que imposa l'anglès com a llengua d'intercanvi (i de prestigi) i d'homogenització és molt present en les nostres societats. No només es jerarquitzen les llengües, sinó que s'argumenta amb una visió instrumentalista basada en una certa ideologia homoglossica. Com ho exposa Kabatek (2011), la normalització i la mundialització provoquen canvis en els esferes d'alteritat, però sempre són canvis bidireccionals. El sistema de les llengües es reorganitzen i cal preguntar-se quins canvis es produiran.

El número 5 de la REC vol aproximar-se, des de la pluridisciplinarietat a analitzar els fenòmens de canvi, les conseqüències de la globalització, i les possibilitats que s'obren per a la difusió de la cultura –història, literatura¹⁰– i la llengua catalanes. L'objectiu és abordar la complexa situació de la globalització sobre el català a partir d'una diversitat de casos d'estudi que conformen un panorama objectiu de la situació actual. Les vuit contribucions d'aquest monogràfic aborden temes de gran importància per a la llengua i la cultura catalanes. S'aborden temàtiques pròpiament sociolingüístiques (les contribucions de Pujol i Lagarde), d'ensenyament (l'article d'Antón i Álvarez Cienfuegos) dins i fora del domini lingüístic (l'article de Grínina). També s'aborda la presència de la llengua catalana a les universitats (l'article de Joan Casademont i Pomerleau). Centrant-nos en la globalització era imprescindible abordar el tema de les xarxes socials (la contribució de Belmar) i de l'impacte que tenen els webs en la difusió de la literatura (l'article de Lacueva Lorenz i González Collantes), que és una manera de fer arribar la literatura en català en l'àmbit internacional. Una atenció també especial recau en l'únic país en el qual el català és llengua oficial (l'article de Soler i Paricio) que ha sabut dotar-se dels mitjans legislatius necessaris per arribar a ser un estat modern i democràtic que ofereix una bona atractivitat empresarial dins un context politico-econòmic modern i oportunitats transnacionals, com ho fa ben patent la seva demografia.

⁸ En cursiva en el text.

⁹ Es calcula que més de 400.000 catalans viuen fora del domini lingüístic.

¹⁰ Vegeu l'obra de Casas *et alii.* (2012) sobre la internacionalització de la literatura a l'època de la globalització.

Des del punt de vista de la llengua, alguns articles aborden la importància del seu ensenyament a nivell internacional i com un curs de traducció pot servir també per a ampliar els coneixements no solament de la llengua com a instrument de comunicació i com a eina professional, sinó també per conèixer millor la història i la cultura popular. Altres articles aborden el tema de la llengua des de la perspectiva de la diàspora, de la importància de la transmissió generacional, el que s'anomena català d'herència, dels agents socials convertits en neoparlants i del rol de les actituds monoglòssiques que afavoreixen l'ànima d'aprendre l'anglès i rebaixen les llengües sense estat a simples "parlars" que "no serveixen per a res". Altres articles aborden la difícil posició de Catalunya enfront de l'Estat espanyol i la parella ben coneguda a la història francesa de diferenciació i universalisme, sobretot aquest darrer concepte. També s'esmenta la poca visibilitat de dones universals catalanes¹¹, fins i tot d'escriptores i encara menys de poetesses. Es planteja també el tema del centre i de la perifèria no pel que ja coneixem en sociolingüística, sinó pel que Bourdieu (2001) anomenava *habitus* i legitimitat, que no és una altra cosa que el poder exercit de la societat masculina envers les dones i del centres de poder (en aquest cas Barcelona) i la perifèria (els altres llocs del domini lingüístic català). La globalització en aquest sentit és positiva ja que les xarxes socials i els webs permeten que els membres de la diàspora estiguin en contacte i que la difusió i la recepció de la literatura es faci a nivell internacional i a més posant simultàniament la poesia i la música fent així visibles els poemes escrits per dones. Aquest monogràfic ens ofereix un (petit) panorama de la vitalitat dels estudis de catalanística (a França) des de diverses disciplines: la sociolingüística, la literatura i la història.

L'article de Mercè Pujol, *Globalització i llengua catalana: Fer front al neoliberalisme i al postcolonialisme*, proposa una sèrie de reflexions sobre la manera com la globalització i la ràpida mobilitat de les persones (i de llurs llengües) provoquen la pressió de les llengües internacionals, com ara l'anglès, però també el castellà i el francès, que amenaça de manera accelerada la desaparició de les llengües minoritzades, com és el cas del català. L'article parteix del fet que les ideologies lingüístiques jerarquitzen les llengües, així com del fet que alguns representants institucionals de llengües internacionals, com és el cas del castellà, utilitzen dades quantitatives i altres fets de caire històric per legitimar la dita llengua en front d'altres llengües presents en un mateix territori, en el cas de l'Estat espanyol: el basc, el català i el gallec. Es recorda la primera vegada que el terme de "llengua oficial" va ser utilitzat a Espanya, a finals del segle XIX, en un moment de crisi i de tensions, com passa gairebé sempre que hi ha conflicte entre el "centre" i la "perifèria". S'analitza després el concepte de comunitat lingüística aplicat a la diàspora catalana i es presenten algunes dades quantitatives que permeten tenir una visió global de la vitalitat lingüística del català. Basant-se en les dades obtingudes en el marc de l'enquesta d'usos lingüístics de la població (2018) es posa en evidència, que malgrat que el català és una llengua mitjana i viva, és llengua inicial només del 25,6% de la població a Catalunya, i que l'11,9% l'utilitza de forma exclusiva amb els seus fills. Això demostra clarament, per una part, que s'està passant del bilingüisme històric al plurilingüisme, que cada vegada hi ha més necessitat de saber llengües (*translanguaging*) i del paper important que juguen els neoparlants en el manteniment de les llengües minoritzades. Si el català segueix tenint prestigi entre els seus parlants i més enllà i pot ser considerat com un element que permet la mobilitat social i l'ascens social, augmentarà el seu valor simbòlic. Ara bé, si a tots els factors que fan que les llengües es mantinguin no s'afegeix el de la transmissió vertical, el català, com a llengua minoritària i minoritzada que és, tindrà dificultats per a mantenir-se en aquesta època neoliberal on el que es privilegia és la funcionalitat de les llengües, amb una menció especial a les llengües internacionals que veuen com el nombre dels seus parlants segueix augmentant.

L'article de Guillem Belmar, *Les xarxes virtuals i el català: actituds, usos i el paper de les comunitats virtuals com a refugis d'ús*, examina l'impacte de les noves tecnologies i en especial de les xarxes virtuals sobre les llengües minoritàries, com ho és el català. Després de fer un ampli repàs teòric sobre la globalització i les seves conseqüències per al manteniment lingüístic suggereix que la presència de les llengües minoritzades a internet és essencial com a refugi d'ús. Les piulades i els missatges deixats a les xarxes socials han tingut una gran influència en l'estudi de les pràctiques bilingües i multilingües, així com en la construcció d'identitats diverses i desterritorialitzades. El nou concepte de disseny d'audiències creat en l'àmbit d'aquestes noves

tecnologies explica que els parlants planifiquen les característiques del seu missatge fins i tot abans d'emetre'l tenint en compte les suposades característiques de l'audiència. L'article analitza el potencial d'ús de les etiquetes i compara, en els estudis empírics realitzats, les piulades del català a Twitter (la gran majoria en català, i les altres en castellà, anglès o bi/trilingües) i observa com el tema de la llengua hi ocupa un gran espai (la gran majoria). Pel que fa a Facebook, l'article analitza el grup de *Facebook Catalans a Holanda 2.0* i posa en evidència que aquest grup funciona com a refugi d'ús per a la llengua catalana entre els seus membres. Aquest grup pot ser considerat, en definitiva, com una comunitat virtual. Els recursos utilitzats pels parlants a les xarxes socials permeten desenvolupar estratègies per pal·liar els efectes negatius que pot tenir el disseny d'audiències car les llengües majoritàries es veuen reforçades pel fet justament del disseny d'audiències i de les representacions que això genera en els parlants. Ara bé, malgrat això, l'ús de les llengües minoritzades a internet suposa un nou paradigma tant per als parlants, com per a les comunitats imaginades virtuals.

L'article de Christian Lagarde, *Arrelar-se i obrir-se a l'universal: un repte problemàtic per Catalunya?*, planteja a través d'una sèrie de preguntes si Catalunya pot plantejar-se ser universal i diferenciar-se de la resta de l'Estat espanyol amb el qual s'enfronta políticament. Partint de la definició d'universal i d'universalisme, incideix en l'aspecte de dominació que és pròpia del món occidental. L'universalisme es contraposa al relativisme entès com la doctrina en la qual els valors són relatius a les circumstàncies. Per intentar explicar què és l'universalisme al qual vol arribar Catalunya, l'autor exposa diferents rànquings tant pel que fa a la llengua catalana en relació a d'altres llengües, com pel que fa a les traduccions del i al català. A través de personatges (persones) considerats universals com ara Pau Casals, es planteja també la pregunta de si escriptors com ara Mercè Rodoreda o Josep Pla són tant universals com d'altres escriptors que escriuen en llengües internacionals com l'anglès o fins i tot el castellà. Es posa en evidència la manca de dones universals en les diferents llistes de personatges universals catalans, potser per una qüestió de misogínia de la societat catalana. Potser també per misogínia *tout court* (no solament de la societat catalana). Una altra paradoxa que es posa de relleu és la conjunció a Catalunya de la voluntat d'universalitat però alhora de diferenciació i per tant de relativisme quant a les qüestions lingüístico-polítiques des de la Renaixença. Buscar la igualtat dels pobles (i de llurs llengües) és també buscar-ne la legitimitat. L'enfrontament amb l'Estat espanyol rau en part en la recerca d'aquesta diferenciació que pren la forma de nacionalisme català. Pel que fa a les llengües, és ben cert que moltes vegades Catalunya i les seves dones, en aquest cas, la lingüista Carme Junyent, directora del GELA (Grup d'Estudi sobre les Llengües Amençades), prenen la iniciativa de trobades a Barcelona de caire mundial i per tant universal. Carme Junyent va ser al capdavant del primer Congrés de Revitalització de llengües indígenes i minoritzades que va tenir lloc a les universitats de Barcelona i Vic l'any 2017 o, anant més enrere en el temps, també va prendre la iniciativa de la trobada a Barcelona l'any 1996, al voltant del CIEMEN (Centre Internacional d'Estudis per a les Minories Ètniques i les Nacions) que va desembocar en la Declaració universal dels drets lingüístics.

L'article d'Elena Grínina, *Algunes reflexions sobre la personalitat lingüística del món occitano-català: vist des de fora*, analitza processos duts a terme per les llengües minoritàries en contextos on aquestes llengües es troben cohabitant amb llengües majoritàries per tal de desenvolupar llur personalitat lingüística com a eina que estableix la seva pròpia visió del món comparant-la amb la d'altres ètnies. La comparació entre l'occità i el català, dins de la Unió europea, es pren com a matèria de reflexió en una Europa on la diversitat lingüística i cultural s'intenta preservar malgrat la situació política i administrativa en la qual es troben les dues llengües. L'occità, que viu en un context de forta diglòssia degut a la pressió administrativa de l'Estat francès i a les lleis emparades per la Constitució, treu alguns exemples de la situació del català que, gràcies a l'autonomia i a la política lingüística desenvolupada per la Generalitat de Catalunya d'ençà de l'adveniment de la democràcia, ha vist, malgrat també la diglòssia, una recuperació del seu ús en àmbits públics. Després d'observar que malgrat la globalització renaixen algunes llengües minoritàries, l'article desenvolupa el concepte de personalitat lingüística i defineix el terme de multividència. S'ha d'entendre la personalitat lingüística com la visió tradicional i profunda configurada pel passat i pel present de l'ètnia en qüestió. En aquest sentit, els lingüistes russos han dedicat una atenció particular a aquest concepte i han destacat que cal fer una diferència entre el que pensa ella mateixa, el que pensen els altres i el que pensa la mateixa persona dels altres. La multividència és un concepte dinàmic en constant evolució. Tornant a la comparació entre el món occità i el català és ben cert que els primers trobadors vivien en un marc polític comú i, com ho subratlla Robert Lafont, segueixen tenint

¹¹ Últimament s'han publicat alguns llibres per als infants que tenen com a nucli central fer conèixer les dones catalanes que essent pioneres van obrir camí i que la majoria de vegades han estat silenciades. Veure per exemple el llibre de Roca (2019).

punts en comú. Mentre que la personalitat lingüística catalana se sent més aviat autosuficient, l'occitana, per la seva banda, la compara a la dels seus veïns i és conscient de la seva variació dialectal que de vegades és percebuda com una complicació a la fixació lèxica. Ambdues testimonien respecte envers la variació malgrat els possibles problemes i són capaces de respectar llurs minories.

L'article d'Anna Joan Casademont i Marc Pomerleau, *L'enseignement de la traduction catalan-français dans un programme universitaire de langue et culture catalanes : expérience de mise en œuvre*, descriu i explica la manera com un curs de traducció català-francès ha estat elaborat i posat en marxa en els estudis universitaris d'una universitat canadenca. En primer lloc, l'article passa revista a les perspectives teòriques sobre la traducció i al seu ensenyament tant pel que fa a l'aprenentatge de llengües estrangeres, com a l'ensenyament pròpiament dit de la traducció, tenint en compte la dimensió lingüística i les dimensions socioculturals. Després, la contribució exposa les principals característiques de l'esmentat curs de traducció dins el pla d'estudis de la facultat, el perfil des aprenents, les competències que han d'assolir amb el curs (metodològiques, estratègiques, contrastives, extralingüístiques, professionals, instrumentals i textuales), tot i relacionant la teoria amb els aspectes metodològics i empírics, i els objectius dels cursos. Aquests són a l'hora lingüístics –millorar l'expressió i l'estil en francès, adquirir nous coneixements de llengua catalana–, i culturals –ampliar-ne els coneixements–. La perspectiva pedagògica adoptada es basa en el concepte vigotskià de zona pròxima de desenvolupament, i en l'aprenentatge autèntic on el professor és més aviat un facilitador dins de la relació educativa amb l'estudiant, mentre que aquest darrer és responsable del seu propi procés. S'exposen detalladament les diferents unitats didàctiques, que són híbrides, amb perspectives alhora pragmàtiques i pedagògiques. El glossari que cada estudiant ha fet mostra l'evolució de cada un d'ells de manera personal, però també, i això és molt important, la manera de construir una eina que el servirà en la pràctica de la professió de traductor. El curs, molt complert (traducció de la cultura oral i escrita, de la història, de la societat i del patrimoni), és avaluat de manera molt positiva pels alumnes. Tot i que la finalitat del curs no era explícitament l'adquisició de competències professionals, els estudiants consideren que els cursos els ha preparat a nivell professional ja que han après un mètode d'aprenentatge i una manera de fer professional.

L'article de Maria Antón i Álvarez Cienfuegos, *Prejudicis lingüístics a Catalunya Nord: el cas d'una escola d'educació secundària*, exposa els resultats d'una enquesta realitzada a un institut de la localitat francesa d'Elna sobre les actituds lingüístiques dels joves. El context sociolingüístic de la població, que és majoritàriament monolingüe en francès (només l'1,3% de la població es considera catalanoparlant), procedent sobretot del nord del país, juntament amb la política lingüística de la República francesa, el poc (o gens) recolzament cap a les llengües dites regionals (cf. Lagarde, 2019), la interrupció de la transmissió intergeneracional de la llengua històrica, fan que augmentin els prejudicis lingüístics sobretot cap a l'occità (considerat majoritàriament con a *patois*), però també envers el català (considerat pel 61,9% de la població enquestada que no serveix per a res). Els resultats deixen veure també exemples d'autoodi com a estratègies per a integrar-se al grup dominant (francès) i un enfrontament al propi grup, tal i com ho va posar en evidència Ninyoles (1969). Els prejudicis jeràrquics (hi ha llengües més importants que d'altres), estatuaris (l'estatus oficial o no que poden tenir les llengües) i instrumentals (la utilitat en termes de si les llengües serveixen o no) es deuen sobretot a un desconeixement sociolingüístic. Hi ha poca reflexió sociolingüística sobre les llengües i sobre els diferents factors que intervenen en la presència, absència, manteniment o pèrdua de les llengües. Fins i tot el francès, que és la primera llengua del 71,1% dels enquestats, és considerat només pel 13,85% dels alumnes com una llengua important; hi ha per tant una desestimació cap a aquesta llengua. Això significa que fins i tot els alumnes no consideren la seva llengua u com a valor car la consideren com a inferior, menys vàlida o prescindible. La majoria de les actituds lingüístiques observades són prejudicis socials previs transmesos en l'àmbit familiar i per la mateixa escola. Les opinions i a vegades afirmacions que es fan des de l'escola són sovint de caire monolingüe (fins i tot en casos d'escoles bilingües i internacionals) perquè hi predomina una representació unitària i gaire bé monolítica. Predomina una visió monoglòssica de les llengües i dels parlants, per això l'anglès és la llengua que té una representació més bona entre els alumnes.

L'article de Maria Lacueva Lorenz i Carla González Collantes, *Poesia catalana i cançó: una aproximació des de la perspectiva de gènere*, demostra la manera com la poesia escrita per dones s'ha invisibilitzat als Països Catalans. De manera general, s'ha invisibilitzat la literatura escrita per dones, i s'ha donat molta més importància i difusió a la literatura escrita pels homes. De tal manera que en els volums sobre la Història de

la Literatura que va des de la Renaixença fins als anys vuitanta del segle passat, les dones hi tenen un paper molt secundari, tret de noms com Caterina Albert o Mercè Rodoreda. Les autores de l'article proposen una anàlisi rigorosa i interdisciplinària per demostrar la feble representació de poemes escrits per dones que han estat musicats. La finalitat de l'article és doble. D'una banda, ampliar la percepció de l'àmbit cultural que consisteix a musicar als poemes posant les dones poetesses en el "catàleg". En segon lloc, contribuir a ampliar el coneixement i el reconeixement dels poemes escrits per dones, que posteriorment han estat musicats. Es considera que la música té un gran poder divulgatiu i, en el cas d'aquesta contribució, de divulgació d'un gènere, la poesia, que a vegades es considera de manera errònia com a minoritària i elitista. La música ha ocupat un lloc important dins de la cultura popular catalana i quan els versos (siguin de qui siguin, homes o dones) són acompanyats per la música tenen un abast molt més gran que el de un poemari. La normalització cultural passa també per donar a conèixer els estudis etnopoètics com referents identitaris. La contribució subratlla el caràcter normativitzador rígid que també afecta la cultura catalana en termes de centre-perifèria (Barcelona i la resta dels Països catalans) o si es prefereix selecció-exclusió¹². És a dir si el poema és escrit per una dona que no és barcelonina no tant pel lloc de naixement sinó pel circuit literari, tindrà moltes més dificultats per fer-se visible. Gràcies al web MdP (www.musicadepoetes.com), que ofereix un corpus poètic i musical important, s'intenta donar una visió més ajustada de la realitat sobre la poesia que es musica del territori lingüístic català. El corpus ofereix, actualment, un panorama molt més ampli i molt més variat dels poemes escrits per dones, tot i que Maria Mercè Marçal segueix ocupant un lloc privilegiat, potser perquè com diuen les autores, "sortia de les normes".

L'article de Pere Soler i Paricio, *De la consuetud a l'estat de dret, o la llarga resistència del Principat d'Andorra a la modernització política*, dibuixa històricament la resistència del Principat d'Andorra, únic país on el català és llengua oficial, a la modernització política. Segons l'autor es va passar d'un règim que es pot qualificar de copríncipat autoritari, en el qual el poder polític es concentrava en els sobirans, a la redacció de la Constitució del Principat d'Andorra, el 14 de març de 1993. Els sobirans respectaven les particularitats del territori, però a més, contribuïen a preservar el predomini dels focs. Actuaven amb un poder pactista que se servia del Consell General per tal d'equilibrar les diferents parts i arribar a un cert consens. El procés endegat va ser llarg però al final Andorra es va convertir en un estat europeu democràtic i modern. El poder judicial deixava d'estar a mans dels dignataris i esdevenia autònom i independent. El Consell General va aprovar la Llei qualificada de transferències als Comuns, al novembre de 1993, així com la Llei de delimitació de competències dels Comuns que fixaven, per una part, els aspectes econòmics i financers de les set parròquies (Canillo, Encamp, Ordino, La Massana, Andorra la Vella, Sant Julià de Lòria i Escaldes-Engordany) i, per una altra, les competències de les administracions que eren homologables a la dels altres països europeus. D'altra banda, també es va signar el 3 de juny de 1993 el Tractat de Bon veïnatge, d'amistat i de cooperació entre el Principat, la República francesa i el Regne d'Espanya. Aquest tractat establia les relacions polítiques, administratives i comercials de les Valls amb els dos països veïns. Dues altres fites importants de reconeixement de la modernització andorrana va ser quan el 28 de juliol de 1993 les Nacions Unides van admetre en el seu si Andorra i quan el 10 de novembre de 1994 ho va fer el Consell d'Europa. Amb aquests dos ingressos es tancava una sèrie de passos importants de modernització. L'any 1995 Andorra va establir la seva primera missió diplomàtica a les Nacions Unides; amb això Andorra es convertí en un Estat sobirà amb un règim de Copríncipat parlamentari, com així ho estipula l'article 1.4. del Títol 1. De la Sobirania d'Andorra.

No podríem acabar aquesta introducció sense agrair les lectures atentes i positives als lectors avaluadors: Martine Berthelot, José Mª Cuenca Montesino, José Carlos de Hoyos, Immaculada Fàbregas i Alegret, Mònica Güell, Maria Llombart, Maria Lomeña, Michel Martínez, Estrella Massip i Graupera, Francesc Niubó, Philippe Reynès, Presentació Tor, Bénédicte Torres i Isabel Vázquez de Castro.

¹² Veure Bourdieu (2011).

BIBLIOGRAFIA

Argenter, Joan Albert; Castellanos, Jordi; Jorba, Manuel; Molas, Joaquim; Murgadas, Josep; Nadal i Farreras, Josep M.; Sullà, Enric. (1979). Una nació sense Estat, un poble sense llengua?, *Els Marges*, 15, 3-13.

Bastardas, Albert. (2005). *Cap a una sostenibilitat lingüística*. Barcelona: Angle.

Bastardas, Albert; Boix, Emili; Torrens, Rosa Maria. (Coord.). (2018). *El català, llengua mitjana d'Europa: Multilingüisme, globalització i sostenibilitat lingüística*. Barcelona: Octaedro.

Boix-Fuster, Emili. (2019). Lllindar. La llengua catalana i la mundialització. *Treballs de sociolingüística Catalana*, n° 29, 7-8.

Bourdieu, Pierre. (2001). *Langue et pouvoir symbolique*. Paris: Seuil.

Casas, Joan; Iribarren i Donadeu, Teresa; Jané i Higé, Jordi; Padro-Fonts, Carles; Resina, Joan Ramon; Skrabec, Simona; Torner, Carles. (2012). *Internalització de la literatura en temps d'internet*. Barcelona: UOC.

Castells, Manuel. (2004). Globalització i identitat. Una perspectiva comparada, *Idees*, n° 21, 17-28.

Diccionari de l'Institut d'Estudis catalans <https://dlc.iec.cat/>

Kabatek, Johannes. (2011). *Les llengües romàniques i la mundialització*. Document inèdit

Institut d'Estadística de Catalunya. <https://www.idescat.cat/poblacioestrangera/?b=0> [Consultat el 18/02/2020].

Idescat i Direcció General de Política lingüística. *Enquesta d'usos lingüístics de la població*. [Consultat el 22/11/2019].

IDESCAT. (2018). *Evolució de la població total i estrangera*. 2018. www.idescat.cat.

Junyent, M. Carme. (2002 [1999]). El català: una llengua en perill d'extinció? Dins Junyent, M. Carme i Unamuno, Virginia. (eds.). (2002). *El català: mirades al futur* (133-150). Barcelona: EUB Octaedro.

Junyent, M. Carme. (2002). Intervenció en el debat de la taula rodona: El futur del català: ahir i avui. Dins Junyent, M. Carme i Unamuno, Virginia. (eds.). (2002). *El català: mirades al futur* (50-52). Barcelona: EUB Octaedro.

Lagarde, Christian. (2019). La impotència de les "llengües regionals" a França: la "Proposition de loi relative aux langues régionales" núm. 4096, *Treballs de Sociolingüística Catalana*, n° 29, 67-79.

Lüdi, George. (2011). L'imposition progressive de l'anglais comme langue véhiculaire en Europe et la standardisation des langues nationales européennes. Dins Corminboeuf, Gilles. (Éd.). *Du système linguistique aux actions langagières. Mélanges en honneur d'Alain Berrendonner* (593-604). Louvain-la-Neuve: De Boeck Supérieur.

Marí, Isidor. (2006). *Mundialització, interculturalitat i multilingüisme*. Palma de Mallorca: Lleonard Muntaner.

Moreno Cabrera, Juan Carlos. (2012). L'évolution du nationalisme linguistique espagnol depuis la transition démocratique (1975-2010). Dins Garcia Herrero, Alicia. (Éd.). *Les nationalismes dans l'Espagne contemporaine (1975-2011). Compétition politique et identités nationales* (383-412). Paris: Armand Colin.

Ninyoles, Rafael. (1969). *Conflicte lingüístic valencià: el País Valencià a l'eix mediterrani*. Barcelona: Edicions 62.

Pujol Berché, Mercè. (2003). *Del bilingüisme històric al plurilingüisme: la immigració en Catalunya*. Perpinyà: Université de Perpignan Via Domitia. Inèdit Habilitation pour diriger des Recherches.

Pujol Berché, Mercè. (2016). Mouvements de contestation en Catalogne : manifestations et consultation(s) sur l'indépendance. Dins Alicia Fernández & Matthieu Petithomme. (Dir.). *Contester en Espagne. Crise démocratique et mouvements sociaux* (135-157). Paris: Demopolis.

Pujol Berché, Mercè. (2019). ¿Qué aportan las encuestas de usos lingüísticos para estudiar los desafíos en comunicades multilingües?, Comunicació presentada a la jornada d'estudis *Lenguas en contacto con el español y desafíos sociales. ¿Qué estrategias de comunicación y de cohabitación?* Université Paris 8, 29 de novembre de 2019.

Roca, Maria Mercè. (2019). *Pioneres. Dones catalanes que han obert camí*. Barcelona: Barcanova. *Treballs de sociolingüística Catalana*, n° 29, (2019). La llengua catalana i la mundialització.

Mercè Pujol Berché

Universitat de Perpignan Via domitia - CRESEM

GLOBALITZACIÓ I LLENGUA CATALANA: FER FRONT AL NEOLIBERALISME I AL POSTCOLONIALISME

RESUM

L'article parteix de la situació actual de globalització i analitza la situació de la llengua catalana a partir de la comunitat lingüística heterogènia i virtual, refugi d'ús de les llengües minoritzades, per desbrossar després com el concepte de "llengua oficial", referint-se a la llengua castellana, s'introdueix a finals del segle XIX. Es repassa també en termes macrosociolingüístics l'estatus de la llengua catalana en els quatre països on hi té presència per tal de posar en evidència la (doble) diglòssia. A partir d'aspectes macrosociolingüístics, es posa de relleu la importància de l'anomenada societat civil com a agent de canvi (transmissió generacional i conductes lingüístiques dels nou parlants).

Paraules clau: ideologies lingüístiques, neoliberalisme, comunitat lingüística catalana, diversitat lingüística.

ABSTRACT

This article begins with the present day situation of globalisation and analyses the place of the Catalan language through its demographic weight and above all that of a heterogenous and virtual linguistic community, a refuge of minority languages and continues with an outline of the concept of "official language", ie, Castilian, introduced at the end of the 19th century. We also study in macrosociolinguistic terms the status of the Catalan language in the four countries where it is spoken to illustrate the situation in which it is immersed (doble diglòssia). From microlinguistic aspects, the importance of civil society as an agent of change, the importance of individual behaviour in the generational transmission and the linguistic conduits of new speakers is also analysed.

Key words: linguistic ideology, neoliberalism, Catalan linguistic community, linguistic diversity.

La globalització ha portat una sèrie de canvis en els estudis sociolingüístics, alguns conceptes han hagut de reformular-se tenint en compte les noves situacions de multilingüisme i de superdiversitat lingüística. Hem vist aparèixer conceptes com el de *translanguaging*, el de neoparlants i el de transnacionals. Sense cap dubte, el segle XXI es caracteritza per dinàmiques globals adreçades a tots els àmbits, essent el més important l'àmbit econòmic que sembla dirigir els altres àmbits, com el lingüístic i fins i tot el polític (cf. Blommaert & Verschueren, 1998). Així les polítiques neoliberals que duen els governs sobretot dels Estats Units (Donald Trump des de 2017), però també el d'Emmanuel Macron a França (des de 2017) o els de Mariano Rajoy a Espanya (2011-2018) en són un exemple de com les decisions del mons econòmic i financer guien la presa de decisió dels polítics.

Aquest segle també es caracteritza per la ràpida mobilitat impregnant un significat cada vegada més gran a les llengües internacionals (Coupland 2003) que amenacen de manera accelerada les llengües amb un nombre reduït de parlants com ho han posat de relleu les recerques d'autors com ara Duchêne & Heller (2012) i els treballs editats per Haboud & Ostler (2013) sobre el futur de les llengües minoritàries a Amèrica llatina¹. A més, les llengües en aquesta societat mercantil de la nova economia es converteixen en moneda d'intercanvi com ho ha posat de relleu Heller. En aquest sentit, "el paper del multilingüisme en la construcció de les categories socials està canviant [...]. La societat de la informació, [...], la transformació dels recursos culturals en un bé d'intercanvi comercial, tot això contribueix a redefinir el que vol dir dominar recursos i pràctiques lingüístiques i a obligar els actors a posicionar-se de nou" (Heller, 2002: 163²). Podem considerar que són actors o agents des dels parlants (accions des de baix fins a dalt) fins a les institucions de tot tipus (accions de dalt fins a baix) que poden prendre decisions de natura lingüística.

El moviment ràpid de persones ha tingut com a conseqüència el que alguns autors anomenen superdiversitat lingüística creant d'aquesta manera contactes entre una important diversitat de llengües i les seves constel·lacions (Vertovec 2007; Blommaert, 2015) que incideixen alhora en els diasistemes de les llengües (per exemple en la variació lingüística diatòpica) i en els seus parlants (nous repertoris, noves pràctiques lingüístiques, noves identitats que alguns autors consideren híbrides i la negociació constant dels rols socials). La superdiversitat lingüística té, per tant i sense cap dubte, influències en la percepció de les llengües tant a nivell individual, com professional, polític i oficial.

La sociolingüística catalana no ha estat exempta d'aquestes noves orientacions i als estudis més tradicionals com ara el de la distribució funcional dels usos lingüístics, la pràctica social de la llengua, les actituds envers les llengües o fins i tot els de política i planificació lingüístiques, hem vist com es desenvolupen recerques sobre normalitat i transmissió del català (cf. Sinner & Wieland (2015), normativa i ús (cf. Treballs de sociolingüística catalana, 2015)³, la sociolingüística en el sistema educatiu (cf. Comajoan & Vilà, 2013), i l'estudi sobre les xarxes socials⁴, recerques que no són sinó un reflex d'innovació metodològica i teòrica (cf. Woolard, 2016) per endinsar-nos en el multilingüisme i la globalització.

Exposat això de manera introductòria, voldríem proposar, en un context de globalització i per tant de reposicionament de les llengües, algunes reflexions al voltant del pes demogràfic del català (llengua considerada mitjana), de les ideologies i del concepte de comunitat lingüística i imaginària a l'hora de fer ús (o no) de la llengua catalana. Farem un repàs, en primer lloc, de com les ideologies lingüístiques jerarquitzen les llengües per aturar-nos en la segona part en la comunitat lingüística catalana, per passar a la tercera part a observar com actuen (o poden actuar) els parlants, que no són sinó agents socials d'un moviment que va de baix cap a dalt, en favor de la llengua catalana.

1 Citant Haboud & Ostler (2013) per a que aquestes llengües minoritàries i sense estat no siguin les "reliquies exòtiques del passat".

2 La traducció és nostra.

3 Vegeu la secció monogràfica sobre Implantació de la normativa lingüística", de la revista Treballs de sociolingüística catalana, número 25 (2015)

4 Vegeu l'article en aquest mateix número.

1. IDEOLOGIES LINGÜÍSTIQUES I JERARQUITZACIÓ DE LLENGÜES

Com ho esmenta Calero Vaquero, “el substantiu “ideologia” ha anat acumulant significats diferents al llarg dels segles, passant de l’estudi científic de les idees humanes fins el que trobem als nostres dies i que es pot definir com un conjunt d’idees que formen part del sistema de creences”⁵ (Calero Vaquero, 2014: 113). De la filosofia ha passat a la lingüística que l’ha agafat com a objecte d’estudi. En l’àmbit hispànic, els treballs pioners de Van Dijk (1999) han permès de relacionar estretament la cognició, el discurs i la societat. Les seves recerques han estudiat “a través del llenguatge les manifestacions de les ideologies, enteses com a representacions socials compartides pels membres d’un grup”⁶ (1999: 21). És en aquest sentit que s’uneixen cognició, societat i discurs. El llenguatge té efectivament un paper molt actiu en la formació de les ideologies (Zollna, 2004), de tal manera que podem veure les relacions de poder i les representacions que es fan de les llengües. Com ho subratlla Canut, “el llenguatge no és en si mateix una ideologia, sinó que participa en el procés de la producció de les ideologies i de la seva reproducció” (Canut, 2012: 917). Les ideologies són les “creences que tenim en relació a un fenomen, creences sobre la seva naturalesa, els seus orígens, el seu funcionament, la seva raó d’èsser, les seves característiques i llur importància” (Heller, 2002: 28⁸). Les creences en relació a les llengües impliquen que es considerin unes llengües més importants que d’altres, unes llengües que serien de “cultura” mentre que d’altres, sobretot les que són de tradició oral, no ho serien⁹. De fet, les creences són les idees que es tenen sobre Què és una llengua?¹⁰, Què és el bilingüisme?¹¹, produint com a conseqüència la seva jerarquització.

Des de fa algunes dècades, com a conseqüència del neoliberalisme i del poder econòmic i polític dels Estats Units d’Amèrica, l’anglès té un alt prestigi. És LA LLENGUA que considerem en primer lloc, és aquella que les persones que no la tenen com a llengua materna¹², volen aprendre¹³. En aquest sentit, es calcula que hi ha 1.132 milions de persones que parlen anglès (350 milions de persones la tenen com a primera llengua, mentre que més de 900 milions la tenen com a segona llengua), 1.117 milions parlen el mandarí (900 milions com a primera llengua), 615 milions l’hindi, 534 milions parlen el castellà i 280 milions parlen el francès (cf. Ethnologue¹⁴). No és doncs el pes demogràfic que fa que l’anglès es situï en primera posició segons el nombre de persones que el parla, perquè si fos aquest el criteri de més importància, el mandarí es situaria en primera posició. Es situa així perquè hi ha molta gent que té aquesta llengua com a segona llengua o com a llengua estrangera¹⁵. Si a aquestes dades quantitatives n’afegim una altra també quantitativa, extreta del baròmetre¹⁶ de llengües realitzat pels germans Calvet amb el suport de la Direcció General de la llengua francesa i de les llengües de França, l’anglès es situa en primera posició amb un índex¹⁷ de 9.891, seguit del francès amb un índex de 9.021, abans del castellà amb un índex de 8.708; l’italià té un índex de 6.951, mentre que el català situat a la 23ena posició, entre l’hebreu i el finès, té un índex de 5.733.

Justament sobre dades quantitatives i ideologia donarem l’exemple que ens brinda l’Anuari de l’Institut Cervantes (2018) on podem observar que hi ha una sobrevaloració del lloc del castellà no tant sols a Espanya, sinó a Ibero-amèrica i al món, l’anomenat panhispanisme¹⁸. És una altra manera de veure, d’interpretar i

5 La traducció és nostra.

6 La traducció és nostra.

7 La traducció és nostra.

8 Traducció de l’autora.

9 Argument que a França s’utilitza reiteradament per legitimar l’ús del francès com a llengua oficial i llengua de l’escola a les seves antigues colònies africanes.

10 Diferenciar entre llengua i dialecte per motius polítics, però no lingüístics, com es va fer durant la dictadura franquista en relació al castellà i a les altres llengües d’Espanya (basc, català i gallec). O a França, que la categorització serveix per legitimar el francès davant de les altres llengües del país considerades durant molt de temps com a “patois”, i actualment designades com a llengües regionals.

11 La representació que té del bilingüisme molta gent és el de la llengua “oficial-nacional” i l’anglès, però no una altra combinació de llengües.

12 Faig servir el terme de llengua materna tal i com es designa en aquestes recerques. En el marc del present article no podem entrar en la discussió de si una mateixa persona pot tenir, per exemple, dues (o més) llengües maternes, enteses com les primeres llengües apreses. Per utilitzar un terme ja acceptat, el bilingüisme com a llengua materna.

13 Vegeu el model de gravitació Calvet (1999) sobre les forces centrípetes i centrífugues que expliquen quines llengües es volen aprendre i quines estan en els quatre cercles (en el primer es troba l’anglès).

14 <https://www.ethnologue.com/guides/ethnologue200> [Consultat el 14/11/2019].

15 Es tracta de les forces centrípetes exposades en el model de Calvet (1999).

16 <http://www.wikilf.culture.fr/barometre2017/index.php> [Consultat l’11/11/2019].

17 L’índex es calcula tenint en compte 12 paràmetres: factors intrínsecs: el nombre de parlants, l’entropia, el factor vehicular, l’estatus de la llengua, el nombre de traduccions a partir de la llengua, i cap a la llengua, els premis literaris, l’ús a Wikipèdia i l’ensenyament a les universitats; i factors contextuals: l’índex de desenvolupament humà, la fecunditat i la penetració a la xarxa d’internet.

18 Segons l’anuari de l’Institut Cervantes (2018), l’espanyol seria la segona llengua de comunicació internacional.

https://cvc.cervantes.es/llengua/anuario/anuario_18/informes_ic/p01.htm [Consultat el 30/10/2019].

per tant de posar en pràctica una ideologia postcolonial en la qual el castellà es converteix en llengua de comunicació internacional¹⁹, després de considerar la seva dimensió panhispànica. Si segons aquest informe, hi ha 480 milions de persones que tenen l’espanyol com a primera llengua (compten com hispanoparlants, les persones que viuen en els territoris on el castellà és llengua oficial), n’hi hauria 577 milions, el que representa el 7,6% de la població mundial, que són usuaris potencials, és a dir els que tenen un domini nadiu, el que tenen una competència limitada i els aprenents de la llengua com a llengua estrangera. Aquestes dades quantitatives serveixen per construir un discurs ideològic entorn de la força del castellà i del prestigi que representa formar part d’un club selecte (cf. García Delgado, 2010). Pel que fa a una altra ideologia postcolonial i aquesta vegada en relació al francès, Heller (2002) ha posat de relleu que el discurs institucional i polític al Quebec fa que el valor econòmic del francès sigui una nova manera d’imaginar la francofonia.

Seguim amb un altre exemple de la ideologia nacionalista espanyola. Es considera des de fa temps que la llengua oficial a tot l’Estat espanyol és el castellà. Ara bé, segons les recerques d’Escribano (2015), el concepte de llengua oficial és emprat per primera vegada per un membre del Consell de Ministres al Consell de Diputats a la sessió del 15 de juliol de 1899 en un context de conflicte entre el castellà i les altres llengües peninsulars²⁰. El llavors president del Consell, Francisco Silvela respon a la intervenció del diputat regionalista Leonci Soler i Marc amb aquestes paraules: “si se trata de documentos públicos en los que interviene la acción del Estado por medio de la fe pública ó de alguna otra suerte, es lógico y natural, y así se establece en todos los países, que se imponga el uso de la lengua oficial, porque para eso hay en un país una lengua oficial”²¹. Tornarem sobre aquesta intervenció una mica més avall. Han de transcórrer uns quants anys, concretament s’ha d’esperar a l’any 1902 (Ordre Reial del 19 de desembre de 1902) perquè hi hagi la primera norma jurídica (amb rang d’ordre) en l’àmbit de l’ensenyament recollint el concepte d’oficialitat lingüística, però no en *stricto sensu*, quan s’esmenten les llengües diferents del castellà “com a idioma distinto del oficial” (Escribano, *op.cit.*). Escribano així ho posa de relleu: “el procés d’oficialització del castellà mitjançant normes de rang inferior va arribar amb l’Avantprojecte de constitució de la monarquia espanyola, on l’article 8 declarava per primera vegada “el idioma oficial de la nación española es el castellano” (2015: 226). Ara bé, aquest projecte no va poder ésser aprovat a causa de la dictadura. S’haurà d’esperar doncs a la República i al projecte de constitució presentat el 18 d’agost de 1931 per la declaració de l’oficialitat del castellà: “El castellano es el idioma oficial de la República, sin perjuicio de los derechos que las leyes del estado reconocen a las diferentes provincias o regiones” (art. 4).

Reprenguem algunes paraules de la intervenció de Silvela que ens permeten desxifrar la ideologia nacionalista de l’època. Primerament, el lloc que se li atribueix a la llengua castellana: documents públics, és a dir l’espai públic (aquell que és important) se’l reserva al castellà deixant l’espai privat (menys important i sense cap pes de decisió) a les altres llengües. En segon lloc, l’ús que fa dels adjectius “lògic” i “natural”: el primer significa que es conforma segons les lleis del raonament vàlid i rigorós, i el segon com quelcom que cau pel seu propi pes, que és propi d’un ésser, que està d’acord amb les condicions de la natura. A més, el verb “imposar” s’entén com una cosa que és imprescindible, que es fa necessària, que fa valer la seva autoritat. Observem també en aquesta curta frase, la ideologia monoglòssica pròpia de la construcció dels estats-nació al segle XIX: un país = una llengua. En aquesta visió no hi cap a la ment que hi poden haver països amb més d’una llengua. Es tracta també com ho diu Canut, de la “ficció de la llengua nacional” (2012: 89²²). Recordem però que fins i tot abans, concretament l’any 1794, en el “Rapport”²³ presentat per l’Abbé Grégoire a la Convenció Nacional a París, per tal de legitimar el francès en “una i indivisible” República francesa, es considera que aquesta és la llengua de la llibertat i que les altres (“les patois”) s’han d’aniquilar. S’instrumentalitza la llengua que serveix per unir un país que no pot ser dividit. La presència i l’ús de les altres llengües serien la causa nefasta de la divisió. Altres exemples en relació a la legitimitat del castellà davant les altres llengües d’Espanya, els trobem de la mà dels nombrosos treballs de Moreno Cabrera (2000, 2015). Així, durant la transició espanyola es van

19 Vegeu les diferents publicacions sorgides arran del projecte “El español como recurso económico”: García Delgado (2010); García Delgado, Alonso, Jiménez (2010, 2012); Jiménez Jiménez, Narbona (2011) entre d’altres. Una part d’aquestes recerques estaven finançades per Telefónica quan algunes empreses espanyoles van anar cap a Amèrica llatina produint allò que alguns van nomenar “La armada española” (cf. Pujol, 2013, 2016).

20 És quan ideologies diferents entren en conflicte que els representats de les llengües considerades dominants, i/o més importants, prenen més posicions de força.

21 Citat per Escribano (2015: 213): diario de las Sesiones de Cortes. Congreso de los Diputados (DSCCD) (1899), núm 37 (15 de juliol), p. 965.

22 La traducció és nostra.

23 *Rapport sur la nécessité et les moyens d’anéantir les patois et d’universaliser l’usage de la langue française*, Convention Nationale del 4 de juny de 1794.

designar²⁴ com a llengües pròpies aquelles llengües autòctones, vernacles o dels territoris que compartien amb el castellà un bilingüisme històric. El sintagma “llengua pròpia” va sorgir de la ploma de Valentí Almirall quan va escriure'l per primera vegada al *Diari Català*, l'1 de maig de 1879, com així ho demostra Lagarde (en premsa). Davant les llengües “pròpies” d'un territori concret s'accentuen les “virtuts” del castellà, se li dona el privilegi lingüístic d'esser l'única llengua oficial a tot el territori²⁵, i es considera que la “llengua comú” és el castellà²⁶. Es tracta d'una hegemonia i d'oferir una visió monoglòssica de l'Estat espanyol, que només legitima el castellà, i no les altres llengües cooficials en els seus territoris respectius i, en definitiva, nega el multilingüisme. Ara bé això no passa, com ho veiem gràcies a l'exemple basat en l'anuari de l'Institut Cervantes quan es compara l'espanyol amb l'anglès.

2. LA COMUNITAT LINGÜÍSTICA CATALANA

El concepte de comunitat s'ha de prendre en consideració més des del punt de vista simbòlic i metafòric que no pas real (cf. Boutet & Heller, 2007), sobretot tenint en compte la globalització actual i les transformacions de les pràctiques lingüístiques. El concepte de comunitat lingüística pot ser molt debatut, com ho demostren els últims treballs que revisen el concepte en diferents grups socials (cf. Alén-Garabato & Kis-Marck, 2015²⁷). El que hem de tenir present és el fet que un individu pot pertànyer a varies comunitats (virtuals, imaginàries i/o reals) amb un ventall de sentiments de pertinença variats. Amb la globalització, els mitjans de comunicació actuals, les xarxes virtuals (refugi d'ús per a les llengües minoritzades) i les persones transnacionals, ja no és imprescindible estar vinculat físicament a un territori per pertànyer a una comunitat, ja que aquest territori es converteix en virtual. El territori en el sentit de frontera es converteix en molt menys nítid i es parla doncs de desterritorialitat. El que roman necessari per pertànyer a una comunitat és el fet de tenir representacions compartides pel grup (Alén-Garabato & Kis-Marck, *op.cit.*), normes i maneres de fer. Ens referim a la construcció identitària dels individus que s'ha d'analitzar cas per cas, situació per situació contextualitzant-la. El que tampoc és necessari ni imprescindible és el coneixement de la llengua per considerar-se membre d'una comunitat, cal doncs replantejar-se en el domini lingüístic del català, les relacions entre llengua i identitat²⁸. També cal relacionar comunitats imaginades i diàspora, en el sentit que són reals a través de la gent de fora del domini lingüístic català que així es veu com a diàspora. Recordem que els primers estudis sobre les diàspores dels anys seixanta i setanta s'enfocaven en la diàspora jueva i es considerava que per considerar-se diàspora calia una dispersió forçada, una memòria col·lectiva, la transmissió de l'herència i el manteniment en el temps. Més tard però i sobretot a causa de la globalització, es reconeix l'heterogeneïtat i la diversitat de les diàspores i llavors cal també reconèixer la hibriditat. Es pot construir un sentiment de pertinença malgrat un espai allunyat (Clifford, 1994), cal però compartir trets identitàris comuns. Cohen (1999) parla de diàspora cultural (*deterritorialized diaspora*) per definir els grups que tenen lligams transnacionals. El mateix autor parla de ciberdiàspora o d'identitat transnacional creativa perquè gràcies a la diàspora es recrea la cultura a d'altres llocs, malgrat un nombre reduït de persones.

Dit això, intentem observar en les següents línies, la composició d'aquesta comunitat que podem qualificar d'heterogènia²⁹ i de diaspòrica. En primer lloc, pel que fa a la seva demografia³⁰, es calcula³¹ que hi ha 10.400.074 persones que entenen el català i es fa una estimació de 10.048.969 pel que fa el nombre de parlants. La comunitat lingüística del català és una comunitat que es troba fragmentada des de gairebé totes les perspectives que puguem prendre. Pel que fa a la perspectiva político-administrativa, trobem el

català a quatre països: Andorra, Espanya, França i Itàlia. L'estatus de la llengua catalana en aquests quatre països tampoc no és el mateix. Mentre és llengua oficial a Andorra³² (hi haurien 59.012 parlants), és llengua regional a França³³ (hi haurien 164.775 parlants a la Catalunya Nord), llengua valoritzada segons la llei del 15 de desembre de 1999 a Itàlia³⁴ (hi haurien 22.192 parlants a l'Alguer) i llengua cooficial a les comunitats bilingües espanyoles³⁵ (Catalunya amb 6.027.006 parlants, Comunitat Valenciana amb 2.529.064 i Illes Balears 898.379 amb parlants). Hauriem d'afegir a aquestes comunitats autònomes, els catalanoparlants de la Franja de Ponent³⁶ (37.181) i els de la comarca murciana de Carxe de la qual no tenim dades quantitatives del nombre de parlants. Resumint, hi hauria una mica més de 10 milions de parlants en el domini lingüístic català, on s'hi afegirien uns 311.359 parlants residents a l'estranger. Tenint en compte aquestes dades quantitatives, es considera que el català és una llengua mitjana de la Unió europea, i segons l'Institut Ramon Llull una llengua activa i viva en els territoris on es parla³⁷. En resum, el seu pes demogràfic és superior al d'altres llengües nacionals-estats (com per exemple el finès o el danès), però no tots els parlants la tenen com a llengua de comunicació ordinària, ni tots l'usen malgrat conèixer-la. En definitiva, és llengua habitual en els territoris on és cooficial per part de 4.451.805 persones (2.242.600 a Catalunya³⁸, 1.274.000 a la Comunitat valenciana, 408.800 a les Illes Balears i 30.405 al Principat d'Andorra i en els altres s'estima que el nombre de locutors que l'utilitzen com a llengua habitual es situa en 46.727 persones.

Des del punt de vista social també sabem que la llengua es troba en situació minoritzada en tots aquests territoris perquè el seu ús es veu reduït a causa de la legislació vigent en els diferents països. Des del punt de vista comunicatiu, es troba en contextos de bilingüisme històric des de fa segles, fins i tot de diglòssia o de doble diglòssia segons autors com Lagarde (2008). Tres termes que van junts: el de diglòssia que no deixa de ser pejoratiu des del punt de vista etnocultural com ho esmenta Blanchet (2000), el de minoritària pel que fa a la designació que els Estats fan de les altres llengües que no han arribat a l'estatus de nacional i/o oficial i que segons el nombre dels seus parlants estan per sota del nombre de parlants de la llengua que es considera oficial/nacional³⁹ i per aquesta raó majoritària; i minoritzada pel que acabem d'esmentar més amunt situant-la a la perifèria, amb possibles sentiments d'inseguretat lingüística⁴⁰ i depenent sempre de les lleis promulgades pel centre, és a dir pels dirigents (l'elit) del grup majoritari. Es tracta de llengües no legitimades pels Estats. Pensem, a més, que a les tres comunitats autònomes espanyoles on és llengua cooficial s'estableix el principi de territorialitat que estipula que els drets estan determinants pel territori on viuen els individus (tots els habitants reben el mateix tractament), amb certes variacions segons el territori subestatal de residència s'aplica, però no pas el de personalitat (cf. Riera Gil, 2018). Aquest darrer principi estipula que els drets lingüístics s'estableixen en funció de la llengua. Així doncs, podem trobar en un mateix territori individus que reben tractaments diferents. A aquesta dada, hem d'afegir que les polítiques lingüístiques envers la promoció del català i el seu manteniment dels 4 països on trobem el català no són les mateixes. No hi ha de fet una política específica positiva envers el català de part de França⁴¹. De les tres comunitats autònomes espanyoles, les polítiques lingüístiques i educatives també són diferents, com ja ho hem posat de relleu en treballs anteriors pel que fa referència a Catalunya i a les Illes Balears (Pujol Berché, 2015). En aquest sentit, la llengua catalana no sempre és vehicular a les escoles d'aquestes tres comunitats autònomes espanyoles perquè les polítiques educatives hi són diferents. Sempre la presència i l'ensenyament de la llengua en les polítiques educatives és el fruit de les decisions dels diferents partits polítics al poder, sobretot en el cas de la Comunitat Valenciana i de les Balears. En el cas de Catalunya hi ha hagut des que es va tenir el primer estatut d'autonomia l'any 1979, una certa continuïtat en la política lingüística i educativa, malgrat els diferents partits polítics a la Generalitat. A Andorra i malgrat el fet que allà sí que és llengua oficial, la presència d'altres llengües (sobretot del castellà,

24 Vegeu l'article de Tabouret-Keller sobre la manera de nomenar les llengües. “L'institutionnalisation en tant que langue nationale/officielle étaye son pouvoir et la révérence qu'on peut lui manifester, sa normalisation renforce les représentations de la langue comme instrument symbole d'une unité qualifiée de ‘nationale’” (2004: 32).

25 Els polítics del segle XIX com ho hem vist més amunt, ho van donar per fet.

26 Vegeu López García quan proposa un “espai plurilingüe restituit” (2009: 121) entès com una mena de correlació de forces entre totes les llengües on només podran sobreviure les “grans llengües mundials” (2009: 122).

27 [Consultat el 23/10/2019].

28 Sobre les relacions entre identitat, llengua i nació, vegeu el llibre de Lagarde (2008)

29 Segurament totes les comunitats són heterogènies.

30 Totes les dades estadístiques que exposem en aquestes línies vénen de la mateixa font: Plataforma per a la llengua, 2018. https://www.plataforma-llengua.cat/media/upload/pdf/informecat2018_1528713023.pdf [consultat el 22/11/2019].

31 Dades que s'obtenen entrecreuen les dades de les enquestes sociolingüístiques en tots els territoris de parla catalana amb els padrons d'habitants.

32 Segons la Constitució de 1993, el català és l'única llengua oficial.

33 Segons l'art. 2 de la Constitució, la llengua de la República és el francès.

34 Llei publicada a la Gazzetta Ufficiale n. 297 del 20 de desembre de 1999. Norma en matèria de tutela de les minories lingüístiques històriques. L'article 1, punt 1 estipula que la llengua oficial de la República és l'italià, punt 2. La República que valoritza el patrimoni lingüístic i cultural de la llengua italiana promou també la valorització de les llengües i de les cultures tutel·lades en aquesta llei on hi figura la llengua catalana.

35 A Catalunya, la Llei 1/1998, del 7 de gener, de política lingüística. A la comunitat valenciana, la Llei 4/1983 del 23 de novembre, d'ús i ensenyament de valencià; a les Illes Balears, la Llei 3/1986 de 29 d'abril, de normalització lingüística de les Illes Balears.

36 A la Franja de Ponent, la Llei 3/1999 de 10 de març del Patrimoni Cultural Aragonès.

37 https://www.llull.cat/catala/cultura/llengua_catala.cfm [consultat el 22/11/2019].

38 El castellà supera al català com a llengua materna i habitual a Catalunya.

39 Vegeu en aquest sentit com l'ONU va forjar la noció de minories lingüístiques dintre dels Estats nacionals com a fet polític com ho argumenta Duchêne (2008).

40 En aquest context s'ha forjat la noció d'autoodi.

41 Vegeu Lagarde (2014) on compara la situació jurídica de les llengües regionals a França i de les llengües pròpies a Espanya.

del francès i del portuguès), així com un sistema educatiu que es declina en tres models (Tor Porta, 2018⁴²) fa que no sempre la llengua vehicular de les escoles sigui el català.

3. LA SOCIETAT CIVIL: ELS PARLANTS COM A AGENTS DE CANVI

Fins aquí hem estat reflexionant des d'una perspectiva més aviat "macro"; ara cal, a partir del que hem posat de relleu més amunt, aportar algunes reflexions més "micro" que fan referència al que fan els parlants. Les estadístiques que hem presentat abans són necessàries per descriure una situació que ens dona una fotografia quantitativa, però no pas qualitativa. Fins i tot quan el català té un estatus, com és el cas a Espanya, es troba en contacte amb una llengua considerada internacional -el castellà- i aquest és un element important en el capital lingüístic dels parlants. Ara bé, tampoc no podem oblidar que a causa de la globalització i de l'ordre mundial neoliberal, les llengües es posicionen sobretot en moments de crisi profunda com passa actualment a Espanya. Com ho esmenta Kremintz (2016) les tensions actuals entre l'Estat espanyol i Catalunya s'han accentuat en període de crisi. Fins i tot una llengua com el castellà perd les seves funcions dins el mateix Estat. És a dir que l'anglès pot ocupar funcions (a les empreses per exemple) on abans només hi havia el castellà.

A més la globalització ha canviat el paisatge demolingüístic: s'ha passat d'un bilingüisme històric a estar en contacte amb una gran quantitat de llengües. Aquest mosaic està format tant per persones "novingudes" procedents d'Amèrica llatina que tenen el castellà com a primera o com a segona llengua, pels altres immigrants al·lòfons o aquells que tenien l'espanyol com a llengua estrangera en el moment d'instal·lar-se per raons professionals, personals, educatives o de jubilació a les diferents comunitats autònomes on el català (valencià) és llengua cooficial, amb matisos importants d'ús i de política lingüística segons la comunitat autònoma i el partit al poder tant a Madrid, com a la pròpia comunitat autònoma.

Cal veure doncs en aquesta situació de diversitat lingüística quin és el capital lingüístic en termes de repertoris, quin és el capital simbòlic en termes de Bourdieu (1982) i quin és el valor comunicatiu de la llengua catalana en termes de Kremnitz (2003), és a dir no n'hi ha prou en conèixer la llengua, cal parlar-la i que els altres se sentin impulsats a aprendre-la. Dit d'una altra manera, s'ha de veure quins són els factors que intervenen en el manteniment de la llengua catalana, el prestigi o no que fa que hi hagi transmissió vertical, quin és el poder d'atracció de la llengua per part d'aquells que no són catalanoparlants. La transmissió generacional és un paràmetre de manteniment de les llengües que cal prendre en consideració, però no és l'únic. D'una banda, i malgrat el fet de la política institucional forta feta per la Generalitat de Catalunya per mantenir i enfortir la presència de la llengua catalana en el seu territori, les recerques han posat de relleu que el percentatge de pares que només transmeten el català als seus fills és cada vegada més petit. Com ho ha posat de manifest Boix-Fuster (2009), el català si més no a Catalunya segueix tenint prestigi⁴³ entre els seus parlants, malgrat això s'observa que l'ús hegemònic del català reula car els seus parlants el combinen amb el castellà i altres llengües. Deixen d'utilitzar-la, no la transmeten a les generacions dels fills, o bé l'utilitzen en menys àmbits que abans. Així, segons dades d'Idescat, el català és llengua inicial del 25,6% de la població de Catalunya, l'11,9% l'utilitza de forma exclusiva amb els seus fills i el 6,6% ho fa juntament amb el castellà (cf. Generalitat de Catalunya, 2015, Idescat, 2018⁴⁴). Això posa en evidència que s'està passant del bilingüisme històric al multilingüisme (Pujol Berché, 2003) perquè cada vegada més tenim necessitat de conèixer més llengües.

Es considera, partint també de la jerarquització i de la legitimació de llengües, que en l'espai públic un catalanoparlant ha de canviar de llengua davant d'un castellanoparlant. Es tracta d'un dels comportaments més arrelats entre els catalanoparlants que és el de seguir la norma de convergència lingüística, que és el que coneixem com a "infidelitat lingüística": segons les dades un 78,4% ho faria a les Illes i un 71% ho faria a Catalunya (cf. Plataforma per a la llengua, 2018).

Amb el multilingüisme observem que hi ha neoparlants que adopten el català sota formes diferents (habitual, de comunicació, d'integració, d'ascens social, segons les seves expectatives, etc.). Es calcula que entre l'any 2003 i 2008, unes 850.000 persones són neoparlants. Segons Amorrotu, Puigdevall & Ramallo (2019), els neoparlants jugarien un paper determinant en el futur de les llengües pròpies espanyoles. Certament la migració ha portat molts canvis demolingüístics, les llengües d'origen d'aquests immigrants han canviat el paisatge lingüístic d'Espanya, però també suposen que es converteixen en neoparlants i adapten les llengües minoritzades per raons diverses entre les quals podem destacar el de la mobilitat social o el de la percepció d'una possible mobilitat social. Això és quelcom de positiu. La composició d'aquesta població neoparlant és també molt variada segons el moment d'arribar a Catalunya i els diferents períodes de recepció d'immigrants que va des de la recepció d'una immigració interna a la nova immigració, passant per tots aquells joves Erasmus que potser s'han quedat i els professionals d'empreses europees i estrangeres que van començar a instal·lar-se a Catalunya a partir de l'entrada d'Espanya a l'antiga Comunitat Econòmica Europea l'any 1986. Si bé la nova immigració és molt heterogènia, i com a conseqüència d'això l'espectre comunicatiu és molt ampli, el que algunes recerques fetes amb adults han posat de relleu és que es converteixen en neoparlants del català quan consideren que la llengua té un valor simbòlic important i volen pertànyer a la dita comunitat. Un altre dels factors que intervenen en l'aprenentatge del català (i posterior ús potencial) és quan consideren que els ajuda a la mobilitat laboral i a l'ascens social. El ventall de postures davant del català és doncs molt ampli. Donarem una altra pinzellada en relació als nens, fills des immigrants. Algunes recerques com les de Serra (2006), Lapestra *et alii* (2010), Vila, Esteban i Oller (2010) han posat de relleu és que quan l'escola valora les respectives llengües, augmenta l'autoestima i potencia les opinions positives cap el català i l'aprenentatge es fa més efectiu⁴⁵. Veiem doncs que el plurilingüisme és un factor molt important a prendre en consideració si volem que el català segueixi sent una llengua d'ús.

No podem, en el marc d'aquest article, exposar d'altres factors, però només esmentarem l'ús de les llengües a les xarxes socials, tenint en compte que les xarxes són un fort factor d'integració a la comunitat lingüística, també és un paràmetre important en el manteniment de la llengua

A TALL DE CONCLUSIÓ

No podem lluitar contra la globalització que afecta totes les llengües. Ara bé, la diversitat lingüística i la mobilitat que això arrossega a part de ser un repte per a totes les societats, pot ser un possible factor positiu per a l'ús de la llengua catalana. Al costat de les planificacions i polítiques lingüístiques que van de dalt cap a baix i que es mouen per interessos polítics i aquests per interessos econòmics, hauríem de tenir present que són els parlants els que també contribueixen a tenir una visió més heteroglòssica de les llengües. Els parlants són en definitiva els agents de la societat civil (multiètnica i multilingüística) que poden aconseguir amb els seus comportaments -transmissió generacional de les llengües, neoparlants- que les llengües, en el nostre cas el català sigui, com ho esmenta l'Institut Ramon Llull, una llengua activa i viva. A això hauríem d'afegir que cal trencar amb les ideologies nacionalistes i sobretot homoglòssiques per tal de fer ciutadans amb repertoris lingüístics plurals i variats.

42 La tesi doctoral de Tor Porta (2018) descriu detalladament la situació sociolingüística al Principat d'Andorra, i presenta els diferents models d'escola en el sistema educatiu andorrà, que té conseqüències sobre el coneixement i ús de la llengua oficial.

43 Si els parlants consideren que la llengua té prestigi, que és important i que té un valor en la cultura, la llengua també es manté.

44 [Consultat el 22/11/2019].

45 L'any d'arribada al país de residència (en termes de socialització) és un dels factors més importants d'integració. Les recerques sobre el factor generacional haurien de fer la diferència entre diferents franges d'edat a l'hora de l'arribada al país de residència. Així Caldria diferenciar entre 1.25: nens que arriben entre 13 i 17 anys; 1.5: nens que arriben entre 6 i 12 anys; 1.75: nens que arriben entre 0 i 5 anys. 2: descendents i 2.5: descendents de famílies mixtes.

BIBLIOGRAFIA

Alén Garabato, Carmen & Kis-Marck, Alexia. (2015). Le concept de « communauté linguistique » face à la réalité du terrain, *Lengas* [En ligne], 77 | 2015, mis en ligne le 15 juin 2015, consultat el 23/10/2019, Des de URL : <http://journals.openedition.org/lengas/866> ; DOI : 10.4000/lengas.866.

Amorrotu, Estibaliz; Puigdevall, Maite & Ramallo, Fernando. (eds). (2019). *Neohablantes de lenguas minorizadas en el Estado español*. Vervuert: Iberoamericana.

Blanchet, Philippe. (2000). *La linguistique de terrain. Méthode et théorie. Une approche ethno-sociolinguistique*. Rennes: Presses Universitaires de Rennes.

Blommaert, Jan (2010). *The Sociolinguistics of Globalization*. Cambridge: Cambridge University Press.

Blommaert, Jan Verschueren, Jef. (1998). *Debating diversity*. Oxford: Routledge.

Boix-Fuster, Emili (2009). *Català o castellà amb els fills?. La transmissió de la llengua en famílies bilingües a Barcelona*. Barcelona: Rourich.

Bourdieu, Pierre. (1982). *Ce que parler veut dire*. Paris: Fayard.

Boutet, Josiane & Heller, Monica. (2007). Enjeux sociaux de la sociolinguistique : pour une sociolinguistique critique, *Langage et Société*, 2/3 (n°121-122), 305-318.

Calero Vaquero, Mª Luisa. (2014). En los orígenes del concepto ‘ideología’. De la filosofía a la lingüística, del individuo a la sociedad, *Boletín Hispánico Helvético*, 23, 109-140.

Calvet, Louis-Jean. (1999). *Pour une écologie des langues du monde*. Paris: Plon.

Canut, Cécile. (2012). Transversalités langagières. Quelques notes pour une anthropologie des pratiques langagières. Dins Martine Dreyfus & Jean-Marie Prieur. (dir.). *Hétérogénéité et variation. Perspectives sociolinguistiques, didactiques et anthropologies* (89-97). Paris: Michel Houdiard Éditeur.

Clifford, James. (1994). Diasporas, *Cultural Anthropology*, 9 (3), 302-338.

Cohen, Phil. (1999). Rethinking the Diasporama, *Patterns of Prejudice*, 33 (1), 3-223.

Comajoan, Llorenç & Vilà, Montserrat. (ed.) (2013). “La sociolingüística a primària i secundària”, *Articles de Didàctica de la Llengua i de la Literatura*, número 60.

Coupland, Nikolas. (2003). Introduction: Sociolinguistics and Globalisation, *Journal of Sociolinguistics*, 7(4), 465-472.

Duchêne, Alexandre. (2008). *Ideologies across Nations. The construction of Linguistics Minorities at the United Nations*. London-New York: Mouton de Gruyter.

Duchêne, Alexandre & Heller, Monica. (eds.). (2012). *Language in Late Capitalism: Pride and Profit*. London: Routledge.

Escribano, Daniel. (2015). La introducció del concepte de llengua oficial a l’ordenament jurídic espanyol (1902-1931), *Treballs de Sociolingüística Catalana*, 25, 213-230.

Ethnologue <https://www.ethnologue.com/guides/ethnologue200> Consultat el 14/11/2019.

García Delgado, José Luis. (2010) Valor económico del español: una investigación en curso”. Dins Josefa Gómez de Enterría & Ignacio Rodríguez del Bosque. (Eds.) *El español lengua de comunicación en las organizaciones empresariales* (21-31). Cizur Menor: Aranzadi.

García Delgado, José Luis; Alonso, José Antonio & Jiménez, Juan Carlos. (2010). *El español, lengua global. La economía*, Madrid: Instituto Cervantes y Español Santillana.

García Delgado, José Luis; Alonso, José Antonio. & Jiménez, Juan Carlos. (2012). *Valor económico del español. Una empresa multinacional*. Barcelona: Ariel.

Generalitat de Catalunya, *Enquesta sobre els usos lingüístics de la població, 2013*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, 2015.

Haboud, Marleen & Ostler, Nicholas. (2013). *Voces e imágenes de las lenguas en peligro*. Quito: Universidad Politécnica salesiana.

Heller, Monica. (2002). *Éléments d’une sociolinguistique critique*. Paris: Hatier.

IDESCAT. (2018). *Evolució de la població total i estrangera*. 2018. [www.idescat](http://www.idescat.cat).

Instituto Cervantes (2018) *El español: una lengua viva. Informe 2013*, Madrid, Instituto Cervantes-Plaza y Janés.

Institut Ramon Llull https://www.llull.cat/catala/cultura/llengua_catala.cfm

Jiménez Jiménez, Juan Carlos & Narbona Antonio. (2011). *El español en los flujos económicos internacionales. Un instrumento de la internacionalización empresarial*. Ariel, Madrid: Fundación Telefónica.

Kremnitz, Georg, (2003). Le concept de conflit linguistique aujourd’hui. Essai d’une mise à jour. Avec une annexe. Quelques remarques sur la valeur communicative des langues, *Lengas*, 54, 7-22.

Kremnitz, Georg, (2019). Les tensions actuelles entre la Catalogne et l’Espagne, *Lengas* [En ligne], 79 | 2016, mis en ligne le 30 juin 2016. Consultat 14/11/2019 des de URL: <http://journals.openedition.org/lengas/1040> ; DOI : 10.4000/lengas.1040.

Lagarde, Christian (2008). *Identité, langue et nation. Qu’est-ce qui se joue avec les langues?*, Canet: Trabucaire. Lagarde, Christian, (2014). La Catalogne et les Communautés autonomes espagnoles : un modèle pour les “langues de France”?, *Catalonia*, 14.

Lagarde, Christian (en premsa) La “langue propre” ou la voie catalane et espagnole pour légitimer une officialité linguistique sans état. Dins Alain Viaut (dir.). *Catégories référentes des langues minoritaires en Europe, Bordeaux*. Bordeaux: Maison des sciences de l’Homme d’Aquitaine.

Lapestra, Cecilio; Huguet, Àngel; Janés, Judit; Navarro, José Luis.; Chireac, SilviaMaría; Querol, Mónica & Sansó, Clara (Coord.). (2010). *Actitudes lingüísticas, escuela e inmigración, Los escolares ante la diversidad lingüística y cultural*. Madrid: Instituto de Formación del profesorado, Investigación e Innovación Educativa, n° 187, Ministerio de Educación.

López García, Àngel. (2009). *La lengua común en la España plurilingüe*, Frankfurt am Main: Iberoamericana.

Moreno Cabrera, Juan Carlos. (2000). *La dignidad e igualdad de las lenguas: Críticas de la discriminación lingüística*. Madrid: Alianza editorial.

Moreno Cabrera, Juan Carlos. (2015). *Los dominios del español: Guía del imperialismo lingüístico panhispánico*. Madrid: Síntesis.

Plataforma per a la llengua. (2018). Informe CAT, 50 dades sobre la llengua catalana. Consultat el 22/11/2019. Dins https://www.plataforma-llengua.cat/media/upload/pdf/informecat2018_1528713023.pdf

Pujol Berché, Mercè. (2003). *Del bilingüisme històric al plurilingüisme: la immigració en Catalunya*. Habilitation à diriger des Recherches. Perpignan: Université de Perpignan Via domitia.

Pujol Berché, Mercè. (2013). Retos y perspectivas del español como recurso económico: el sector de la enseñanza de la lengua para extranjeros”. Dins Matilde Alonso Pérez; Elies Furió Blasco. (Coord.) *Innovando en el mundo de los negocios. La dimensión económica del español* (129-138). Oviedo: Septem ediciones.

Pujol Berché, Mercè. (2015). Mirades creuades Illes Balears i Catalunya: llengua i política lingüística. Dins Mònica Güell. (Dir.). *Les Illes Balears: Literatura, llengua, història, arts / Les Iles Baléares: Littérature, langue, histoire, arts* (47-60). Canet: Editions Trabucaire.

Pujol Berché, Mercè (2016). Dynamique accumulative de la « valeur » de l'espagnol, Dins Joël Brémond. (Dir.). *Productions et identités locales en contexte de mondialisation, RIELMA (Revue Internationale d'Études en Langues Modernes)*. Université Babes Bolyai de Cluj-Napoca, n° 8, 72-83.

Riera Gil Elvira. (2018). Llengua, poder i justícia: una aproximació als debats actuals sobre els principis de territorialitat i personalitat, *Treballs de Sociolingüística Catalana*, 28, p.33-46.

Serra, Josep M^a. (2006). El plan de lengua y cohesión social en Catalunya: primeros datos de una investigación, *Cultura y educación*, 18(2), 152-172.

Sinner, Carsten & Wieland, Katharina. (eds.). (2015). *Norma, ús i actituds lingüístiques. El paper del català en la via quotidiana*, Leipzig, Leipzig Universitätsverlag.

Tabouret-Keller, Andrée. (2004). La représentation métalinguistique ordinaire face à la nomination, l'institutionnalisation et la normalisation des langues. Un micro-sondage, *Langages*, 154, 20-33.

Tor Porta, Presentació. (2018). *L'influence des systèmes et des cadres éducatifs sur les apprentissages de la langue français dans les écoles primaires d'Andorre*. Tesis doctoral inédita. Perpinyà: Universitat de Perpinyà Via Domitia.

Treballs de sociolingüística catalana, número 25. (2015). Implantació de la normativa lingüística.

Zollna, Isabel. (2004). La ilustración francesa y su repercusión en las teorías lingüísticas españolas: la influencia de los 'ideólogos'. Dins Jesús Cañas & Sabine Schmitz. (eds.). *Aufklärung: Literatura y cultura del siglo XVIII en la Europa occidental y meridional. Estudios dedicados a Hans-Joachim Lope* (263-275). Frankfurt: Peter Lang.

Van Dijk, Teun A. (1999). *Ideología. Un enfoque multidisciplinario* [1998]. Barcelona: Gedisa.

Vertovec, Steven. (2007). Superdiversity and its implications, *Ethnic and Racial Studies*, 390(6), 1024-1054.
Vila, Ignasi; Esteban, Moisès Esteban & Oller, Judit. (2010). Identidad nacional, Lengua y Escuela, *Revista de Educación*, (353), 39-65.

Woolard, Kathryn A. (2016). *Singular and Plural: Ideologies of linguistic authority in 21 st century Catalonia*. New York: Oxford University Press.

Guillem Belmar

Universitat de Califòrnia, Santa Barbara

LES XARXES VIRTUALS I EL CATALÀ: ACTITUDS, USOS I EL PAPER DE LES COMUNITATS VIRTUALS COM A REFUGIS D'ÚS

RESUM

Les xarxes virtuals han esdevingut eines de comunicació gairebé imprescindibles, i la comunicació virtual (*Computer-Mediated Communication*) representa un percentatge cada cop més elevat dels nostres intercanvis comunicatius. És per això que aquest article pretén estudiar les actituds i els usos del català a les xarxes socials a través d'un qüestionari i de l'anàlisi de dues comunitats virtuals: un grup de Facebook i el l'etiqueta #català a Twitter.

Paraules clau: comunicació virtual, xarxes virtuals, comunitats virtuals, català.

ABSTRACT

Social media has become an almost indispensable tool of communication, and Computer-Mediated Communication makes up an increasingly large percentage of our communicative exchanges. This is why this article intends to study the attitudes and uses of Catalan on social media via a questionnaire and the analysis of two virtual communities: one Facebook group and the hashtag #català on Twitter.

Keywords: Computer-Mediated Communication; social media, virtual communities, Catalan.

INTRODUCCIÓ

La globalització ha canviat l'activitat i la interacció social, i ha remodelat els repertoris sociolingüístics, la informació que transmetien (Blommaert, 2009) i fins i tot la manera en què ens expressem en cada llengua (v. per exemple, Crystal (2006) sobre el 'netspeak', Cassany i Comas (2011) sobre la interacció escrita en línia; McCulloh (2019) sobre les noves normes del llenguatge a Internet). Les possibilitats per a l'intercanvi cultural i lingüístic han esdevingut un aspecte clau de la ciutadania global (Jaffe, 2012), la qual cosa ens ha dut a parlar del multilingüisme com un objectiu desitjable. En aquest nou món global, gent d'arreu es troba interconnectada (v. per exemple, Reig & Vilchez, 2013), les idees flueixen i les expressions culturals s'exporten i s'importen de la mateixa manera que els béns de consum (Belmar & Glass, 2019). I malgrat tot, el discurs sobre el multilingüisme segueix sent incoherent: se'ns recorda constantment que necessitem aprendre una llengua estrangera, però a la pràctica el discurs que predica el multilingüisme es redueix a defensar la combinació: llengua estatal més l'anglès.

L'ús de l'anglès com a llengua de comunicació en contextos globals, com per exemple l'internet, ens ha dut a una aparent homogeneïtzació lingüística cada cop més incòmoda davant les lluites de les minories (lingüístiques) per a reclamar espais i discursos propis (Belmar & Glass (2019), v. Kymlicka (1995), Bornman (2003), Eisenberg & Spinner-Halev (2005)).

Aquesta lluita per al manteniment lingüístic i la creació d'espais comunicatius i dominis d'ús per a llengües minoritzades ha patit una transformació evident amb l'adveniment de la comunicació virtual (coneguda en anglès amb el terme *Computer-Mediated Communication*) (Reershemius (2017), v. també Pietikäinen & Kelly-Holmes (2011), Belmar & Glass (2019)). La comunicació virtual ha redefinit els nostres intercanvis comunicatius, tot 'des-localitzant-los' i 'des-temporitzant-los' (Blommaert, 2019: 113) —aquest concepte de des-localització i des-temporalització de la comunicació ens recorda al terme "comunicació ubiqua" usat en literatura acadèmica sobre l'ús de les noves tecnologies com a recursos educatius (v. per exemple, Castells (2003); Nava Díaz, Chavira Juárez, Hervás Lucas & Bravo Rodríguez (2009)). Per tal de sobreviure a llarg termini, les llengües minoritzades també han de prendre part en aquests processos, i cal començar per obtenir una presència digital significativa (v. Buszard-Welcher (2000), Soria (2016), Belmar, (2020a)).

Cada cop s'estén més la visió que la presència d'una llengua minoritzada en l'àmbit digital és essencial per a projectes de revitalització i manteniment lingüístic (Soria, 2016). Entre d'altres, s'ha postulat que la presència digital d'una llengua l'associa amb la modernitat, eleva la percepció que en tenen els propis parlants, n'encoratja l'ús (Jones, 2013) i augmenta el coneixement de la diversitat lingüística que té la població en general. Independentment de l'ús que pugui encoratjar (en línia o en d'altres àmbits), tot sembla indicar que incrementar la presència digital de les llengües minoritzades és un pas necessari per a l'apoderament d'aquestes comunitats, i les xarxes socials ofereixen la plataforma ideal (v. Belmar (2020b), Belmar & Glass (2019)). Les oportunitats interactives de les xarxes socials i l'ús generalitzat que se'n fa permeten que els parlants de llengües minoritzades puguin crear els seus propis espais de comunicació sense dependre de mediació o finançament governamental (Belmar & Glass, 2019).

De fet, l'estudi de la comunicació virtual en llengües minoritzades, sobretot a les xarxes socials, ha tingut un gran impacte en l'estudi de les pràctiques bilingües i multilingües (v. Cassany i Comas (2011), Reershemius (2017)), la construcció del discurs (v. Reig & Vilchez (2013); Tagg & Seargeant (2015)), la construcció de la identitat (v. Díaz (2011); Reig & Fretes Torruela (2011)), l'activisme lingüístic, social i polític (v. Lasén Díaz (2006), Teruelle (2012), Fernández-Planells, Figueras-Maz, & Feixa Pàmpol (2014), Feixa Pàmpols, Fernández-Planells, & Figueras-Maz (2016)), la consciència lingüística (v. Warren & Jennings (2015), Belmar (2018)), l'educació lingüística (v. Leeson & Sheikh (2007); Reinhardt (2017)), la vitalitat lingüística (v. Jongbloed-Faber, Velde, Meer, & Klinkenberg (2016)), el paisatge lingüístic (v. Ivkovic & Lotherington (2008)), la socialització (v. Reinhardt & Thorne (2017)), la revitalització lingüística (v. Paricio-Martín & Martínez-Cortés (2010)), la promoció lingüística (v. Bonsey (2018)), les ideologies lingüístiques (v. Davis-Deacon (2018), Szczepankiewicz (2018)), els usos lingüístics (v. Keegan, Mato, & Ruru (2015), Lillehaugen (2016); Pischlöger (2016), McMonagle, Cunliffe, Jongbloed-Faber, & Jarvis (2019)), la traducció i localització (v. Scannell (2012) i la política lingüística (v. Jones & Uribe-Jongbloed (2013)).

La presència digital, doncs, es postula com a necessària per pal·liar els efectes de la divisió lingüística digital, i és una de les claus per a l'apoderament de les comunitats lingüístiques minoritzades d'arreu del món (v. Belmar (2020a)). En aquest article explorarem el paper que les xarxes socials tenen a l'hora d'augmentar la presència social d'una llengua minoritzada (el català) i els efectes que això pot tenir en l'ús i en la percepció de la llengua.

PRESÈNCIA DIGITAL

Segons Chaffey (2018), el 53% de la població mundial és usuària d'internet, i un 42% és actiu a les xarxes socials —la qual cosa representa un augment del 9% respecte el 2017. Aquests percentatges són encara més elevats a Amèrica (66%), Europa (55%) i a l'Orient Mitjà (53%) (Chaffey, 2018). Tot i l'elevat nivell d'ús de les xarxes socials, i les immenses possibilitats per a la diversitat que ofereixen, la veritat és que el món digital és molt menys divers que el món físic. Al voltant d'un 54% de tots els llocs web són en anglès, seguit pel rus (6,1%), l'alemany (6%), l'espanyol (4,9%), el francès (4%), el japonès (3,4), el portuguès (2,9%), l'italià (2,3%), el persa (2%) i el polonès i el xinès (amb un 1,7% cadascun) (Chaffey, 2018). La representació de llengües minoritzades en l'àmbit digital, doncs, sembla que és força anecdòtica, i suposa una lluita constant per tal de mantenir rellevància en una atmosfera cada cop més homogènia (Belmar & Glass (2019), cf. Soria (2016), Belmar (2020a) sobre la importància d'augmentar la diversitat lingüística a la xarxa).

Una presència digital insuficient, o una total manca d'aquesta, té conseqüències directes: la 'divisió lingüística digital' (Soria (2016), v. també Belmar (2020a)). Els efectes d'aquesta divisió són diversos, alguns encara desconeguts i d'altres que solem justificar tot argumentant que els parlants de llengües minoritzades poden superar aquestes dificultats fent ús d'alguna altra llengua que coneguin. Això no obstant, segons Soria (2016), la divisió lingüística digital crea desigualtats a diferents nivells: drets lingüístics desiguals, desigualtat d'oportunitats per a totes les llengües i per a tots els ciutadans, accés desigual a la informació i a serveis, accés desigual al desenvolupament tecnològic, dignitat digital desigual i desigualtat d'oportunitats per a la supervivència lingüística.

La Viquipèdia, per exemple, és un dels llocs webs més diversos. De les 7.000 llengües que es parlen al món, 304 tenen una versió de la Viquipèdia, però només 15 tenen més d'1 milió d'articles (l'anglès, el cebuà, el suec, l'alemany, el francès, el neerlandès, el rus, l'italià, l'espanyol, el polonès, el samarà, el vietnamita, el japonès, el xinès i el portuguès). Totes aquestes llengües —amb les excepcions notables del cebuà (16 milions de parlants) i el samarà (2,6 milions de parlants)— són llengües estatals. El català (10 milions de parlants) és l'única altra llengua minoritzada que apareix a la llista de les 20 viquipèdies amb més articles. El nombre d'articles, emperò, no és l'única variable que hauríem d'observar. El fet és que el contingut i la qualitat dels articles també varia de manera dràstica depenent de la llengua en què es llegeix la informació (v. per a més informació, Miquel-Ribé & Laniado (2018), Belmar (2020a)).

ÚS DE LLENGÜES MINORITZADES A LES XARXES SOCIALS I ACTITUDS

Els resultats de l'estudi de Belmar (2020a) (N=259, dels quals 46 eren catalanoparlants) mostren que la gent, en general té una actitud positiva cap a l'ús de les llengües minoritzades a les xarxes socials. Els resultats d'aquesta enquesta també semblen indicar que les llengües minoritzades són força presents en el paisatge lingüístic virtual (Ivkovic & Lotherington, 2008) dels parlants, com a mínim a les seves xarxes socials, ja que al voltant d'un 85% dels enquestats afirmen que els seus amics utilitzen alguna llengua minoritzada com a mínim 'a vegades'. A més a més, la majoria de parlants afirmen que fan servir la seva llengua (minoritzada) amb bastanta freqüència a les xarxes socials (un 81,1% dels enquestats, de fet, afirma que usen la llengua com a mínim 'a vegades').

Pel que fa a les raons que els parlants donen per no utilitzar la llengua a les xarxes socials, un gran percentatge dels participants mostren una manca de confiança en la seva habilitat per usar la llengua, sobretot a l'hora d'escriure-la. Sembla que aquest és un problema comú entre parlants de llengües minoritzades (v. per exemple, Jongbloed-Faber et al. (2016) sobre el cas del frisó occidental, o Paricio-Martín & Martínez-Cortés (2010) sobre el cas de l'aragonès). Podríem pensar que en el cas del català això no n'afecta l'ús, però sembla que tot

i la presència al sistema educatiu i el prestigi social de què gaudeix el català —que en comparació a d'altres llengües, com l'aragonès, és força favorable— no són suficients, i cal destinar més esforços per assegurar-nos que ningú no se sent poc preparat per utilitzar la seva llengua.

Apart dels coneixements de la llengua, els participants en l'estudi de Belmar (2020a) també apunten a 'estratègies de disseny d'audiències' (v. Marwick & Boyd (2011), Androutopoulos (2013)). El disseny d'audiències (o *audience design* en anglès) es refereix al procés pel qual els parlants planifiquen les característiques del seu missatge abans d'emetre'l partint de les característiques de la que suposen en serà l'audiència. Aquesta planificació afecta el contingut del missatge, però també el codi que s'escull. En les xarxes socials, però, aquesta audiència és imaginada, i és de fet el mateix usuari que s'imagina una audiència per cada publicació que fa. Si l'audiència catalanoparlant no és prou rellevant per a l'usuari en qüestió —sigui pels motius que sigui— això podria relegar el català i d'altres llengües minoritzades a un ús simbòlic a la xarxa (v. Belmar & Glass (2019) sobre el potencial de les comunitats virtuals com a refugis d'ús per a llengües minoritzades).

COMUNITATS VIRTUALS COM A REFUGIS D'ÚS

És una realitat inqüestionable que les xarxes socials han esdevingut eines de comunicació habitual, sobretot entre els més joves, per a qui la comunicació virtual representa un percentatge molt elevat dels seus intercanvis comunicatius diaris. Aquests intercanvis es defineixen pel seu caràcter translocal, transtemporal i multimodal (v. Blommaert (2019), que a la vegada es tradueix en una *desterritorialització* del concepte "llengua" (Belmar & Glass (2019), v. Kelly-Holmes & Atkinson (2017))¹. La llengua d'internet, de fet, sovint és descrita com a híbrida, mixta, un codi on les fronteres entre llengües es desdibuixen. Aquestes característiques ens fan pensar en el transllenguatge (o *translanguaging*), que entén les llengües com a codis de comunicació fluids (Poza, 2017) i se sol definir, de manera simplificada, com el procés d'experimentar i expressar en dues o més llengües (Baker, 2011: 288), tot derrocant jerarquies entre llengües (Velasco & García, 2014: 7). Segons Cenoz i Gorter (2017), per tal d'assolir transllenguatge sostenible, les llengües minoritzades necessiten refugis, refugis d'ús on poder 'respirar tranquil·les' (Fishman, 1991 els anomena *breathing spaces*).

De la mateixa manera que l'adveniment de la impremta va fer possible identitats grupals més àmplies i va donar lloc al nacionalisme (Anderson, 1983), l'adveniment de la comunicació virtual sembla que ens ha dut un nou concepte d'identitat grupal (cf. Kavoura (2014), v. també Reig & Fretes Torruela (2011) sobre les identitats digitals), que ja no es basa en fronteres geogràfiques (v. Moriarty, 2015) sinó que ho fa en experiències i interessos compartits (v. per exemple, Norman, 2014) i amb una participació cada cop més activa dels membres del grup (v. Kelly-Holmes & Atkinson, 2017). I d'entre aquests interessos, una llengua minoritzada en comú ha esdevingut un clar signe d'identitat grupal (v. Eisenlohr (2004), Zappavinga (2012); e.g. Díaz (2011) Johnson & Callahan (2013)).

Per a les llengües minoritzades, la comunicació virtual presenta solucions a la manca d'oportunitats de practicar la llengua en una àrea geogràfica en concret, un criteri que sovint s'utilitza com a base del concepte "comunitat de pràctica" (v. Wenger, 1998). En molts casos la minorització ha assolit un estadi en què els parlants es troben dispersos, i la comunicació entre ells en el món físic és gairebé inexistent fora de l'àmbit familiar (és el cas, per exemple, del carelià o el ladino). En d'altres casos, un gran nombre de parlants ha migrat tot cercant noves oportunitats i, per tant, ja no es troben immersos en àrees on puguin parlar la seva llengua cada dia (per exemple, hi ha un nombre cada cop més elevat de parlants de gilbertès desplaçats a Nova Zelanda a causa de l'augment del nivell del mar). D'altres es troben immersos en processos de reclamació lingüística i necessiten establir espais per aprendre la llengua sense gaire finançament (és el cas, per exemple, del mapudungun, el garifuna o el grec de Calàbria). A més a més, les comunitats virtuals també ajuden a facilitar la comunicació transnacional entre comunitats en una situació més favorable (com poden ser els casos del català, l'irlandès, el gal·lès o el basc).

¹ Les implicacions d'aquesta *desterritorialització* del concepte llengua van més enllà dels objectius d'aquest article. En breu, però, fa referència al fet que cada cop és menys possible parlar de comunitats lingüístiques basant-nos en criteris de concentració geogràfica —prèviament ja testat per comunitats disperses, com els parlants de jiddish o romaní per posar-ne dos exemples força coneguts.

Belmar i Glass (2019) suggereixen que les comunitats virtuals són el candidat ideal per al rol de refugis d'ús per a llengües minoritzades en un lloc d'intens translingualisme (Blommaert, 2019: 1) com és la comunicació virtual, especialment a les xarxes socials. Per a aquests autors, una comunitat virtual pot constituir un refugi d'ús —depenent del context i el perfil dels membres— si: a) la llengua minoritzada és l'única llengua usada a la comunitat; b) la llengua minoritzada és la llengua d'ús preferent però es permet l'ús d'altres llengües (sol ser el cas de grup creat per i per a nous parlants o aprenents); c) la llengua minoritzada (el seu context sociolingüístic, la seva gramàtica, el seu lèxic, etc.) és el principal tema de discussió del grup, sobretot si aquestes discussions es fan *en* la llengua minoritzada; i d) no es discuteix l'estatus de la llengua minoritzada com a *llengua* (i no pas com a dialecte) (Belmar & Glass, 2019).

En aquest article analitzarem el potencial que representa l'ús de les etiquetes (o hashtags) a les xarxes socials com a comunitats virtuals obertes, on l'únic element en comú és l'ús d'una etiqueta que serveix als usuaris per agrupar les piulades i interactuar amb d'altres usuaris que participen en l'ús de la mateixa etiqueta (v. per exemple, Fernández-Planells et al. (2014) i Feixa Pàmols et al. (2016) sobre l'ús de les etiquetes en moviments juvenils; en relació a llengües minoritzades, v. Bonsey (2018) sobre les comunitats de *fandom* de mèdia en irlandès a Twitter a través de l'estudi d'etiquetes en aquesta llengua). A més a més, també analitzarem el paper dels grups de Facebook com a comunitats virtuals. En aquest cas, el grup simula una “comunitat de pràctica” (v. Wenger, 1998), però sense les limitacions geogràfiques o temporals (v. Belmar & Glass, 2019) que típicament li són atribuïdes.

#CATALÀ A TWITTER

En aquesta secció presentarem els resultats de l'observació de 200 piulades amb l'etiqueta #català, fets entre el 17 i el 24 d'agost de 2019. N'assenyalarem la llengua o les llengües utilitzades a les piulades i els categoritzarem en sis temes: llengua catalana, videojocs, lectura, música, ciència i miscel·lània². Aquests sis temes no van ser escollits per endavant, sinó que són el resultat de l'observació i l'anàlisi de totes les piulades recollides.

Les etiquetes poden ser considerades eines d'indexació temàtica, però també eines de selecció d'audiències en contextos com les xarxes socials, on l'audiència és imaginada (v. Marwick & Boyd (2011), Androutsopoulos (2013)). Per aquest motiu considerem que l'estudi de l'ús d'aquestes eines és necessari per entendre el funcionament i les característiques de les comunitats virtuals que se'n puguin derivar, així com certes característiques bàsiques de la comunitat —en aquest cas— catalanoparlant a Twitter (v. per exemple, McMonagle et al. (2019), en què analitzen l'ús de les etiquetes #cymraeg, #frysk i #gaeilge, per la llengua gal·lesa, el frisó occidental i l'irlandès respectivament).

LLENGUA

La gran majoria de les piulades analitzades, el 92% de les piulades (184 de 200), són escrites exclusivament en català. També hem observat piulades monolingües en anglès (3,5%, 7 piulades) i en castellà (1%, 2 piulades), a més de piulades bilingües (2,5%, 5 piulades, 2 de les quals amb la combinació castellà-català i 3 amb la combinació català-anglès) i 2 piulades trilingües en català, occità i arpità (ambdues escrites pel mateix usuari). Podem observar, doncs, que les piulades monolingües en català són majoria en aquesta etiqueta, probablement perquè els usuaris n'han fet un ús descriptiu. És a dir, l'etiqueta sembla que s'ha utilitzat per marcar la llengua en què està escrita la piulada.

Taula 1. *Llengües utilitzades a les piulades analitzades*

Llengua/Llengües	Nombre de piulades	Percentatge de la mostra
Català	184	92%
Anglès	7	3,5%
Català-anglès	3	1,5%
Castellà	2	1%
Castellà-Català	2	1%
Català-Occità-Arpità	2	1%

TEMES

Amb la mostra analitzada sembla que la majoria de les piulades amb l'etiqueta #català són sobre la llengua catalana (57% de les piulades), la qual cosa indica que els usuaris utilitzen l'etiqueta per indexar el tema de què estan parlant. Tot i així, també trobem aquesta etiqueta en piulades que parlen sobre lectura, videojocs, música o ciència, o fins i tot en piulades amb què els usuaris escenifiquen una rutina diària (com ara “bon dia” o “vaig cap a la feina”).

Taula 2. *Temes observats a les piulades analitzades*

Tema	Nombre de piulades	Percentatge de la mostra
Llengua catalana	114	57%
Miscel·lània	37	18,5%
Lectura	18	9%
Vídeo-jocs	14	7%
Música	9	4,5%
Ciència	8	4%

Basant-nos en aquestes observacions podríem dir que l'etiqueta #català compleix dues funcions força diferenciades: l'una ens indica que la piulada que llegim parla sobre la llengua catalana; mentre que l'altra ens indica que la piulada que llegim és escrita (en la seva totalitat o parcialment) en català. Ambdues d'aquestes funcions podrien interpretar-se com a eines per seleccionar l'audiència de les piulades, tot marcant quin tipus d'usuari pot tenir-hi interès. I ambdues d'aquestes funcions faciliten que l'etiqueta #català permeti la creació d'una comunitat virtual que el segueix i que funciona com un refugi d'ús per la llengua catalana, on aquesta és la llengua d'ús preferent i on la llengua (el seu context sociolingüístic, la seva gramàtica, el seu lèxic, etc.) és el principal tema de debat de la comunitat (v. Belmar & Glass, 2019).

EL CATALÀ A FACEBOOK

En aquesta secció analitzarem els usos lingüístics del grup de Facebook *Catalans a Holanda 2.0*. Aquest és un grup públic, de 1.370 membres, que es descriu com un lloc de trobada sense restriccions per a “tots els catalans i catalanes, catalanòfils i catalanòfiles residents a o interessats en els Països Baixos”. Les publicacions en aquest grup han estat monitoritzades des de l'1 de juliol del 2019 fins al 28 d'agost del mateix any. Amb un total de 71 publicacions, n'observarem les llengües utilitzades i els temes de què es parla en el grup. Després d'analitzar detingudament les publicacions, una categorització en sis temes: notícies, Catalunya³, consells, feina, enllaç⁴ i llengua catalana.

² La categoria de ‘miscel·lània’ inclou piulades que només contenien etiquetes així com piulades d'usuaris dient bon dia o bona nit a la xarxa.

³ La categoria ‘Catalunya’ fa referència a publicacions que parlen dels territoris de parla catalana, així com a les publicacions sobre la situació política del Principat.

⁴ La categoria ‘enllaç’ es refereix a publicacions en què l'objectiu de l'usuari és conèixer gent.

Basant-nos en d'altres anàlisis fetes a comunitats virtuals d'altres llengües minoritzades (v. Belmar & Heyen (2019), Belmar (2020b)) i en les característiques que segons Belmar i Glass (2019) aquestes comunitats han de reunir per ser considerades refugis d'ús, mirarem d'establir si aquest grup de Facebook funciona com a refugi d'ús per la llengua catalana entre els seus membres.

LLENGUA

La majoria de les publicacions analitzades (42 de 71, gairebé el 60%) eren escrites exclusivament en català. També hem observat un nombre prou elevat de publicacions bilingües en català i neerlandès (6 publicacions), i d'altres monolingües en neerlandès (7) i també en castellà (7). L'ús de l'anglès hi és força testimonial (2 publicacions monolingües en anglès i 2 amb la combinació anglès-català).

Taula 3. *Llengües utilitzades a les publicacions analitzades*

Llengua/Llengües	Nombre de publicacions	Percentatge de la mostra
Català	42	59,16%
Neerlandès	7	9,85%
Castellà	7	9,85%
Català-Neerlandès	6	8,45%
Català-Castellà	3	4,23%
Anglès	2	2,82%
Català-Anglès	2	2,82%
Català-Grec	2	2,82%

TEMES

Les temàtiques de les publicacions analitzades sembla que són força diversa. A diferència d'allò observat prèviament per altres llengües (v. Belmar & Heyen (2019) pel frisó septentrional i el frisó occidental; Belmar (2020b) per l'aragonès), la llengua (catalana) no és el tema de conversa principal en aquest grup. Principalment es parla de Catalunya —per donar-la a conèixer als membres holandesos del grup, o bé per debatre la situació política actual del Principat—, i els usuaris també utilitzen el grup per intercanviar notícies i demanar consells per la vida diària als Països Baixos.

Taula 4. *Temes observats a les publicacions analitzades*

Tema	Nombre de publicacions	Percentatge de la mostra
Catalunya	27	38,03%
Consells	16	22,53%
Notícies	16	22,53%
Llengua catalana	6	8,45%
Feina	4	5,64%
Enllaç	2	2,82%

El grup de facebook de *Catalans a Holanda 2.0*, doncs, podria ser descrit com una comunitat virtual que serveix de refugi d'ús per a la llengua catalana a internet. Tenint en compte les característiques dels refugis d'ús segons Belmar i Glass (2019), podem determinar que la llengua catalana, tot i no ser l'única llengua usada en la comunitat, és la llengua d'ús preferent (amb gairebé un 60% de les publicacions exclusivament en català, i un altre 18% amb combinacions del català amb altres llengües). Podríem dir, de fet, que aquest grup de Facebook constitueix una comunitat virtual que facilita que parlants desplaçats mantinguin el contacte amb la llengua en una situació en què, altrament, podrien passar dies sense parlar-la o escriure-la.

CONCLUSIÓ

A mesura que la globalització transforma les limitacions espacials i temporals, ens empeny cap a “homogeneity, synchronisation, integration, unity and universalism⁵” mentre, a la vegada, reforça la necessitat per a “localisation, heterogeneity, differentiation, diversity and particularism⁶” (Bornman, 2003: 24). Les onades migratòries recents han augmentat la diversitat present dins les fronteres geogràfiques que durant molt de temps van servir com a base per a identitats comunes. I amb aquesta superdiversitat (v. Vertovec, 2007) arriben diferents cultures, llengües, etnicitats i identitats que influeixen la vida quotidiana en llocs prèviament ‘mono-ètnics’ —o més ben dit, oficialment mono-ètnics— i la identitat híbrida i el plurilingüisme esdevenen el focus d'atenció (Cooke & Simpson, 2012). Alhora, les ideologies sobre llengua, identitat i nació cada cop són més discutides i menys territorials. Les pràctiques plurilingües esdevenen cada cop més comunes arreu del món, sobretot en contextos urbans (v. Yağmur & Extra (2011) per exemple), tot i que no de manera exclusiva (v. també Jiménez-Salcedo, Hélot & Camilleri-Grima (2020)). El multilingüisme ha esdevingut un objectiu a assolir a l'educació (v. De Mejía (2012), Jaffe (2012), López-Gopar, Jiménez & Delgado (2014)) i el desenvolupament de les tecnologies de la comunicació ha canviat de manera dràstica les nostres interaccions i, com a conseqüència, la manera en què negociem i representem les nostres identitats (v. Hsu, Chih & Liou (2015), Belmar & Glass (2019)).

Les xarxes socials són un gran aparador de tots aquests canvis, i exemplifiquen la innovació possible des que els individus tenen l'oportunitat de crear els seus propis continguts i compartir-los. L'internet ha esdevingut una plataforma essencial per a la construcció comunitària i per a l'establiment d'una identitat grupal per a parlants de llengües minoritzades diverses (v. per exemple, Johnson & Callahan (2013), Belmar & Heyen (2019), Belmar (2020b)); i fins i tot n'ha permès la normalització del seu ús fora d'àmbits tradicionals (v. Cunliffe, 2007). Sembla, doncs, que les comunitats virtuals ofereixen la plataforma perfecte perquè les llengües minoritzades reclamin els seus espais propis a internet (v. Belmar & Glass, 2019), on sembla que hi governa la llei del més fort.

En el cas de la llengua catalana, l'ús que se'n fa a Twitter (a l'etiqueta #català) i a Facebook (al grup *Catalans a Holanda*) sembla indicar que el català compta amb una vitalitat relativa a les xarxes socials, i amb un ventall força ampli de recursos que permeten que els parlants creem refugis d'ús diversos. De fet, tenint en compte Belmar i Glass (2019), podem determinar que tant el grup de Facebook com l'etiqueta que hem analitzat presenten característiques típiques de comunitats virtuals que funcionen com a refugis d'ús per a llengües minoritzades:

la llengua catalana és la llengua d'ús preferent en ambdues comunitats (amb una presència molt més significativa a l'etiqueta que al grup de Facebook);

en el cas de l'etiqueta, la llengua catalana és un tema de conversa rellevant per a la comunitat (més de la meitat de les piulades feien referència a la llengua).

A més a més, ambdues comunitats, però especialment el grup de Facebook, semblen haver normalitzat l'ús de la llengua catalana per a debatre altres temes més enllà dels estrictament lingüístics: com ara els videojocs, notícies en general, ofertes de feina, etc. És a dir, que totes dues comunitats analitzades encoratgen l'ús de la llengua catalana tot normalitzant-la com a vehicle de comunicació per a debatre tot de temes diversos (Belmar & Glass, 2019).

Tots aquests recursos, a més a més, sembla que ens permeten desenvolupar estratègies per pal·liar els efectes negatius que puguin tenir les estratègies de disseny d'audiències (v. Marwick & Boyd (2011), Androutsopoulos, 2013)) en l'ús de les llengües minoritzades. En un context com l'internet, on l'audiència imaginada pot ser molt diversa, l'ús de llengües majoritàries tendeix a veure's reforçat, la qual cosa relega a un ús anecdòtic les llengües minoritzades. Tot i així, les comunitats virtuals suposen un canvi de paradigma. Un espai (virtual) en què l'audiència imaginada comparteix la llengua minoritzada, i on, per tant, el codi del missatge no tindria per què veure's afectat per estratègies de disseny d'audiències. Un espai com les comunitats virtuals analitzades en aquest article.

⁵ L'homogeneïtzació, la sincronització, la integració, la unitat i l'universalisme.

⁶ La localització, l'heterogeneïtat, la diferenciació, la diversitat i el particularisme.

REFERÈNCIES

Anderson, Benedict. (1983). *Imagined communities. Reflections on the origin and spread of nationalism*. London: Verso.

Androutopoulos, Jannis. (2013). Networked multilingualism: Some language practices on Facebook and their implications. *International Journal of Bilingualism*, 19(2), 185-205. Consultat el 10/08/2019, des de <https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/1367006913489198>.

Baker, Colin. (2011). *Foundations of bilingual education and bilingualism*. Bristol: Multilingual Matters.
Belmar, Guillem. (2018). *New technologies are not the enemy: the opportunities Social Media offer Minority Languages, from the perspective of the #europeminitylanguages Project*. Comunicació presentada a la 3a Conferència d'Estudis Cèltics a Poznań a la Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Poland.

Belmar, Guillem. (2020a). Digital presence and language revitalization: attitudes towards and use of minority languages on social media. Dins L. Scirha (Ed.). *Comparative Studies in Bilingualism and Bilingual Education*. Cambridge: Cambridge Scholars Publishing.

Belmar, Guillem (2020b). ¿Pueden las lenguas minorizadas respirar tranquilas en las redes sociales? El papel de las comunidades virtuales como refugio de uso a través de la observación de un grupo de Facebook para hablantes de Aragónés. *Études Romanes de Brno*, 41(1).

Belmar, Guillem, & Heyen, Hauke. (2019). *A comparison of Language use in North and West Frisian virtual communities*. Comunicació presentada a la 17a conferència internacional de llengües minoritzades organitzada per Mercator European Research Center a Ljouwert, Països Baixos. https://www.academia.edu/38596578/A_comparison_of_language_use_in_North_and_West_Frisian_virtual_communities Potser podem afegir-hi: Disponible en línia a:

Belmar, Guillem, & Glass, Maggie. (2019). Virtual communities as breathing spaces for minority languages: re-framing minority Language use in social media. *Adeptus*, 2019(14), 1-24, doi: 10.11649/a.1968.

Blommaert, Jan. (2009). *The sociolinguistics of Globalization*. Cambridge: Cambridge University Press.

Blommaert, Jan. (2019). Formatting online actions. #justsaying on Twitter. *International Journal of Multilingualism*, 16(2), 112-126. Consultat el 23/07/2019, des de <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/14790718.2019.1575832>

Bonsey, Maggie. (2018). *Language promotion on the internet: an examination of Irish speakers on Twitter*. Comunicació presentada a la 3rd Poznań Conference of Celtic Studies at the Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Poland.

Bornman, Elirea. (2003). Struggles of identity in the age of globalisation. *Communicatio: South African Journal for Communication Theory and Research*, 29(1-2), 24-47. Consultat el 23/07/2019, des de <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/02500160308538019>.

Buszard-Welcher, Laura. (2000). Can the web help save my language?, Dins Leanne Hinton i Kenneth Hales (Eds.). *The green book of language revitalization in practice*, 331-345. San Diego: Academic Press.

Cassany i Comas, Daniel. (2011). *En línia. Llegir i escriure a la xarxa*. Barcelona: Graó.

Castells, Manuel. (2003). *La societat xarxa*. Barcelona: UOC.

Cenoz, Jasone, & Gorter, Durk. (2017). Minority languages and sustainable translanguaging: threat or opportunity? *Journal of Multicultural Development*, 38(1), 901-912. Consultat el 25/06/2019, des de <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/01434632.2017.1284855>.

Chaffey, Dave. (2018). *Global social media research: summary 2018*. Smart insights. Consultat el 21/05/2019, des de <https://www.smartinsights.com/social-media-marketing/social-media-strategy/new-global-social-media-research/>.

Crystal, David. (2006). *Language and the Internet*. Cambridge: Cambridge University Press.

Cooke, Melanie, & Simpson, James. (2012). Discourses about linguistic diversity. Dins Marilyn Martin-Jones, Adrian Blackledge, & Angela Creese (Eds.). *The Routledge Handbook of Multilingualism* (116-130). New York: Routledge.

Cunliffe, David. (2007). Minority Languages and the Internet: New Threats, New Opportunities. Dins Mike Cormack, & Niamh Hourigan (Eds.). *Minority Language Media: Concepts, Critiques, and Case Studies* (133-151). Clevedon: Multilingual Matters.

Davis-Deacon, Merryn. (2018). *Standard and non-standard Breton on Facebook*. Comunicació presentada a la 3rd Poznań Conference of Celtic Studies at the Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Poland.

De Mejía, Anne-Marie. (2012). Immersion education: en route to multilingualism. Dins Marilyn Martin-Jones, Adrian Blackledge, & Angela Creese (Eds.). *The Routledge Handbook of Multilingualism* (199-213). New York: Routledge.

Díaz, Koldo. (2011). Euskal identitatearen garapena on-line sare sozialen bidez: gazteen praktika sozialak Facebooken. *Gogoa Aldiskaria*, 11(1), 61-86. Consultat el 10/08/2019, des de <https://www.ehu.es/ojs/index.php/Gogoa/article/view/6652>.

Eisenberg, Abigail, & Spinner-Halev, Jeff. (Eds.). (2005). *Minorities within minorities: equality, rights and diversity*. Cambridge: Cambridge University Press.

Eisenlohr, Patrick. (2014). Language revitalization and new technologies: cultures of electronic mediation and the refiguring of communities. *Annual Review of Anthropology*, 33, 21-45. Consultat el 20/07/2019, des de <https://www.annualreviews.org/doi/abs/10.1146/annurev.anthro.33.070203.143900>.

Feixa Pàmols, Carles, Ariadna Fernández Planells, & Mònica Figueras Maz (2016). Generación hashtag. Los movimientos juveniles en la era de la web social. *Revista Latinoamericana de ciencias sociales, niñez y juventud*, 14(1), 107-120.

Fernández-Planells, Ariadna, Mónica Figueras-Maz, & Carles Feixa Pàmols (2014). Communication among young people in the #spanishrevolution: uses of online-offline tools to obtain information about #acampadabcn. *New Media & Society*, 16(8), 1287-1308.

Fishman, Joshua. (1991). *Reversing language shift*. Clevedon: Multilingual Matters.

Hsu, Li-Chun, Wen-Hai, Chil & Dah-Kwei, Liou. (2015). Understanding community citizenship behaviour in social networking sites: An extension of the social identification theory. *Industrial Management & Data Systems*, 115(9), 1752-1772.

Ivkovic, Dejan, & Lotherington, Heather. (2008). Multilingualism in cyberspace: conceptualizing the virtual linguistic landscape. *International Journal of Multilingualism*, 6(1), 17-36. Consultat el 30/07/2019, des de <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/14790710802582436?tab=permissions&scroll=top>.

Jaffe, Alexandra. (2012). Multilingual citizenship and minority languages. In Marilyn Martin-Jones; Adrian Blackledge; & Angela Creese (Eds.), *The Routledge Handbook of Multilingualism*, 83-89. New York: Routledge.

Jiménez-Salcedo, Juan, Hélot, Christine, & Camilleri-Grima, Antoinette. (Eds.) (2020). *Small is Plurilingual: Languages and Identities in Microterritories*. Berlin: Peter Lang.

Johnson, Jared L., & Callahan, Clark. (2013). Minority Cultures and Social Media: Magnifying Garifuna. *Journal of Intercultural Communication Research*, 42(2), 319-339. Consultat 10/08/2019, des de <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/17475759.2013.842608>

Jones, Elin. (2013). Minority language media, convergence culture and the indices of linguistic vitality. Dins Elin Jones & Enrique Uribe-Jongbloed. (Eds.). *Social media and minority languages: Convergence and the creative industries* (58-72). Bristol: Multilingual Matters.

Jones, Elin Haf Gruffydd, & Uribe-Jongbloed, Enrique. (Eds.). (2013). *Social Media and Minority Languages: Convergence and the Creative Industries*. Bristol: Multilingual Matters.

Jongbloed-Faber, Lysbeth; Hans van de, Velde; Cor van der, Meer & Klinkenberg, Edwin. (2016). Language use of Frisian bilingual teenagers on social media. *Treballs de sociolingüística catalana*, 26, 27-54. Consultat el 10/08/2019, des de https://www.mercator-research.eu/fileadmin/mercator/documents/publications/2016_-_Jongbloed-Faber_et_al._-Language_use_of_Frisian_bilingual_teenagers_on_social_media.pdf.

Kavoura, Androniki. (2014). Social media, online imagined communities and communication research. *Library Review*, 63(6-7), 490-504. Consultat el 30/07/2019, des de <https://www.emerald.com/insight/content/doi/10.1108/LR-06-2014-0076/full/html>.

Keegan, Te Taka; Mato, Paora & Ruru, Stacey. (2015). Using Twitter in an Indigenous Language: an analysis of Te Reo Maori tweets. *Alternative: An International Journal for Indigenous Peoples*, 11(1), 59-75. Consultat el 10/08/2019, des de <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/117718011501100105>

Kelly-Holmes, Helen, & Atkinson, David. (2017). Perspectives on Language Sustainability in a Performance Era: Discourses, Policies and Practices in a Digital and Social Media Campaign to Revitalize Irish. *Open Linguistics*, 3, 236-250. Consultat el 30/07/2019, des de <https://www.degruyter.com/view/j/opli.2017.3.issue-1/opli-2017-0012/opli-2017-0012.xml>.

Kymlicka, Will. (Ed.). (1995). *The rights of minority cultures*. Oxford: Oxford University Press.

Lasén Díaz, Amparo (2006). Lo social como movilidad: usos y presencia del teléfono móvil. *Política y Sociedad*, 43(2), 153-167.

Leeson, Lorraine & Sheikh, Haaris. (2007). Signall: Developing online and blended deaf studies course content across EU borders. *EDULEARN09 Proceedings*, 2022-2032. Consultat el 10/08/2019, des de <https://library.iated.org/view/LEESON2009SIG1>.

Lillehaugen, Brook Danielle. (2016). Why write in a language that (almost) no one can read? Twitter and the development of written literature. *Language Documentation & Conservation*, 10, 356-393. Consultat el 10/08/2019, des de <https://scholarspace.manoa.hawaii.edu/handle/10125/24702>

López-Gopar, Mario; Jiménez, Narcedalia & Delgado, Arcadio. (2014). Critical Classroom Practices: Using “English” to Foster Minoritized Languages and Cultures in Oaxaca, Mexico. Dins Durk Gorter, Victoria Zenotz, & Jasone Cenoz (Eds.), *Minority Languages and Multilingual Education: Bridging the Local and the Global*, 177-199. London: Springer.

Marwick, Alice E., & Boyd, Danah. (2011). I tweet honestly, I tweet passionately: Twitter users, context collapse, and the imagined audience. *New Media & Society*, 13(1), 114-133. Consultat el 30/07/2019, des de <https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/1461444810365313?journalCode=nmsa>.

McCulloh, Gretchen. (2019). *Because Internet. Understanding the new rules of language*. New York: Riverhead Books.

McMonagle, Sarah; Cunliffe, Daniel; Jongbloed-Faber, Lysbeth & Jarvis, Paul. (2019). What can hashtags tell us about minority languages on Twitter? A comparison of #cymraeg, #frysk and #gaeilge. *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, 40(1), 32-49. Consultat el 25/08/2019, des de <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/01434632.2018.1465429?journalCode=rmmm20>.

Miquel-Ribé, Marc, & Laniado, David. (2018). Wikipedia Culture Gap: Quantifying Culture Imbalance Across 40 Language Editions. *Frontiers in Physics*, 6. Consultat el 25/08/2019, des de <https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fphy.2018.00054/full>

Moriarty, Máiréad. (2015). *Globalizing language policy and planning: an Irish language perspective*. London: Palgrave Macmillan.

Nava Díaz, Salvador Wilfrido; Chavira Juárez, Gabriel; Hervás Lucas, Ramón & Bravo Rodríguez, José. (2009). Adaptabilidad de las tecnologías RFID y NFC a un contexto educativo: Una experiencia en trabajo cooperativo. *IEEE-Revista Iberoamericana de Tecnologías del Aprendizaje*, 4(1), 17-24.

Norman, Mark. (2014). Online community or electronic tribe? Exploring the social characteristics of an internet hockey fan culture. *Journal of Sports and Social Issues*, 38(5), 395-414. Consultat el 10/08/2019, des de <https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/0193723512467191?journalCode=jssa>.

Paricio-Martín, Santiago, & Martínez-Cortés, Juan Pablo. (2010). Nuevas vías de revitalización para lenguas minorizadas: la repercusión de internet en el caso del aragonés. *Digithum*, 12, 1-11. Consultat 10/08/2019, des de <http://openaccess.uoc.edu/webapps/o2/handle/10609/8909>

Pietikäinen, Sari, & Kelly-Holmes, Helen. (2011). Gifting, service and performance: three eras in minority language media policy and practice. *International Journal of Applied Linguistics*, 21(1), 51-70. Consultat 23/07/2019, des de https://www.researchgate.net/publication/230363187_Gifting_service_and_performance_Three_eras_in_minority-language_media_policy_and_practice

Pischlöger, Christian. (2016). Udmurt on Social Network Sites: A Comparison with the Welsh Case. Dins Reetta Toivanen, & Janne Saarikivi. (Eds.). *Linguistic Genocide or Superdiversity? New and Old Language Diversities* (108-132). Clevedon: Multilingual Matters.

Poza, Luis. (2017). Translanguaging: Definitions, Implications and Further Needs in Burgeoning Inquiry. *Berkeley Review of Education*, 6(2), 101-128. Consultat el 10/08/2019, des de <https://escholarship.org/uc/item/8k26h2tp>.

Reershemius, Gertrud. (2017). Autochthonous heritage languages and social media: writing and bilingual practices in Low German on Facebook. *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, 38(1), 35-49. Consultat el 23/07/2019, des de <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/01434632.2016.1151434>.

Reig, Dolors, & Vilchez, Luis F. (2013). *Los jóvenes en la era de la hiperconectividad: tendencias, claves y miradas*. Madrid: Fundación Telefónica & Fundación Encuentro.

Reig, Dolors, & Fretes Torruela, Gabriela. (2011). Identidades digitales. Límites poco claros. *Cuadernos de pedagogía*, 418, 58-61.

Reinhardt, Jonathon. (2017). Social Networking Sites and Language Education. Dins Steven Thorne, & Stephen May (Eds.), *Language Education and Technology* (1-12). Cham: Springer International Publishing.

Reinhardt, Jonathon, & Thorne, Steven. (2017). Language socialization in digital contexts. In Patricia Duff, & Stephen May (Eds.), *Language Socialization*, 1-13. Cham: Springer International Publishing.

Scannell, Kevin. (2012). Translating Facebook into endangered languages. Dins Tania Ka'ai, Muiris O Laoire, Nicholas Ostler, Rachel Ka'ai-Mahuta, Dean Mahuta, & Tania Smith (Eds.) *Language endangerment in the 21st century: Globalisation, technology and new media. Proceedings of the 16th Foundation for Endangered Languages Conference* (106-110). Auckland, Aotearoa/New Zealand: Re Ipukarea & Printsprint. Consultat el 30/07/2019, des de <https://cs.slu.edu/~scannell/pub/fel12.pdf>.

Soria, Claudia. (2016). What is digital language diversity and why should we care. *LinguaPax review 2016: Digital Media and Language Revitalisation – Els mitjans digitals i la revitalització lingüística*, 13-28. Barcelona: Linguapax.

Szczepankiewicz, Piotr. (2018). *Authenticity of Cornish as seen in forum posts – 2005-2013*. Comunicació presentada a la 3rd Poznań Conference of Celtic Studies at the Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Poland.

Tagg, Caroline, & Seargeant, Philip. (2015). Facebook and the discursive construction of the social network. Dins Alexandra Georgakopoulou, & Tereza Spilioti (Eds.), *The Routledge Handbook of Language and Digital Communication*, 339-353. Abongdon: Routledge.

Teruelle, Rhon. (2012). Social Media and Youth Activism. Dins Hana S. Noor Al-Deen, & John Allen Hendricks (Eds.), *Social Media Usage and Impact* (201-217). Plymouth: Lexington Books.

Velasco, Patricia., & García, Ofelia. (2014). Translanguaging and the writing of bilingual learners. *Bilingual Research Journal*, 37(1), 6-23. Consultat el 30/07/2019, des de <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/15235882.2014.893270?journalCode=ubri20>.

Vertovec, Steven. (2007). Super-diversity and its implications. *Ethnic and Racial Studies*, 3(6), 1024-1054. Consultat el 30/07/2019, des de <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/01419870701599465>.

Warren, Anthony Scott, & Jennings, Geraint. (2015). 'Allant contre vent et mathée': Jèrriais in the twenty-first century. Dins Mari C. Jones (Ed.), *Endangered Languages and New Technologies* (127-140). Cambridge: Cambridge University Press.

Wenger, Etienne. (1998). *Communities of practices: Learning, Meaning and Identity*. Cambridge: Cambridge University Press.

Yağmur, Kutlay, & Extra, Guus. (2011). Urban multilingualism in Europe: Educational responses to increasing diversity. *Journal of Pragmatics*, 43, 1185-1195.

Zappavinga, Michele. (2012). *Discourse of Twitter and social media: How we use language to create affiliation on the Web*. London: Continuum.

Christian Lagarde

Université de Perpignan Via Domitia, CRESEM

ARRELAR-SE I OBRIR-SE A L'UNIVERSAL: UN REPTA PROBLEMÀTIC PER CATALUNYA?

RESUM

Al principi del segle XXI, a Catalunya es manifesta un desig d'universalitat basat alhora en la consecució de l'autonomia política i dels fruits de les polítiques lingüístiques, i en l'actitud compensatòria del seu enfrontament amb l'Estat espanyol. Així es com busca, per diferencialisme, deslligar-se'n i, amb més o menys èxit, alternatives relativistes a nivell europeu i mundial.

Paraules clau: Catalunya, universalisme, relativisme, diferencialisme.

ABSTRACT

At the beginning of the XXIst century, Catalonia expresses a desire of universality based at the same time on the achievement of politic autonomy and the results of linguistic policies, and on compensatory attitude confronting with Spanish state. So, with using differentialism, Catalonia is seeking to release itself from it, and (successfully or not) looking for relativist alternatives at European and global levels.

Keywords: Catalonia, universalism, relativism, differentialism.

L'afany de les comunitats es decanta més aviat cap a la perpetuació biològica (i per tant, demogràfica) i la preservació de la seva idiosincràsia (això vol dir, de la seva singularitat lingüístico-cultural de cara a les altres comunitats). En canvi, com que les societats són un model més complex –perquè apleguen diferents comunitats i busquen fer-les conviure–, les seves perspectives apunten tant a la preservació esmentada com a un desig expansiu que es tradueix, mitjançant la consciència pròpia d'una vitalitat i d'un poder, en una certa pretensió a l'universalisme. Les comunitats s'arrelen en el passat; les societats, sense renegar del seu passat, es forgen i tenen assumit un projecte de futur que es planteja anar més enllà dels seus límits.

Així és com tractar d'universal exigeix, primer de tot, explorar les nocions filosòfiques, antropològiques i sociohistòriques de l'universalisme, i del seu contrari i complement, que és el relativisme, amb l'afegitó, veí però diferent, del diferencialisme. La categoria d'universal s'ha de situar també respecte a la llengua catalana en comparació als altres idiomes, i a Catalunya, des del punt de vista cultural de la notorietat dels seus fills més egregis, mitjançant la figura de “català/na universal”. Després de mostrar com s'hi dibuixa la universalitat, a més a més a unes manifestacions culturals ambiciosos i amb vocació mundial, tocarà explorar el relativisme tal com s'expressa al territori i a la societat, amb la seva encarnació en la pujada i exacerbació del sentiment nacional català, quedant per examinar com es conjumina (o es pretén conjuminar) a Catalunya l'arrelament identitari amb les aspiracions a l'universal. Ja veiem com el rerefons del debat, més enllà de la tradicional oposició formulada per Tönnies (1887) entre *gemeinschaft* i *gesellschaft*, rau en les possibles concepcions de Catalunya (respectivament) com a comunitat “natural i sentimental” de les arrels, o com a societat “artificial i racional” (Godin 2004), és a dir com a estructura complexa, oberta i cívica –d'aquelles que des d'antuvi “es va[n] anar imposant quan l'ordre social ja no anava *per se*” (Dubet 2004)– i que és expressió de la modernitat, i més encara de la postmodernitat on vivim.

1. QUÈ ÉS L'UNIVERSAL?

Tot i que es considera amb recel aquella font, Wikipèdia¹ és aquella que em sembla donar-nos la definició més ampla i encertada de l'universalisme, dient que² “és la idea d'una opinió amb vocació universal. Existeixen diversos tipus d'universalismes: religiosos, polítics, filosòfic, antropològic i jurídic”. L'universalisme és per tant una noció que es difracta a diferents dominis epistemològics, i podem notar com, segons les fonts (diccionaris i enciclopèdies), es posa més o menys èmfasi en tal o tal d'ells. Aquest terme té un vessant religiós (Grand Robert) del que treurem tant sols la idea que tal creença pretén ser reconeguda i aplicada pel conjunt de la humanitat, assegurant-li així mateix el seu salvament. Tot universalisme és per tant de l'ordre de l'afiliació i de la fe. També ens interessa la seva perspectiva filosòfica, evidentment global, d'una “realitat com a tot únic, del que depenen els individus” (Grand Robert), però és ben sabut que l'universalisme sovint procedeix d'una relació de dominació, pròpia del món occidental (Measure & Savidan, 2006).

A la *Encyclopædia Universalis*, la definició és molt semblant i s'hi afegeix que els individus “no accepten autoritat sinó dins del consentiment universal”, el que suposa la possibilitat per cadascú d'exercir el seu lliure albir. Aquesta tonalitat ja política també es reflecteix a la Gran Enciclopèdia Catalana, que ho puntualitza més clarament, en definir l'universalisme com a: “Actitud, referida primordialment a la política, tendent a la unificació de tots els pobles i estats del món i, com a conseqüència, a l'eliminació dels obstacles que impedeixen llur mútua relació.” –dit de manera molt francesa (Godin, 2004), suposa que “el bé i l'interès comuns han de superar els particulars”; i que per tant “l'universalisme republicà s'oposa al comunitarisme”–. Aquest sentit és el que més farem servir en aquesta reflexió: a més a més, es planteja, a partir d'ella, la qüestió de la manera com s'eliminen els obstacles cap a l'anomenada “unificació de tots els pobles”, i de qui es fa càrrec d'aquest projecte, des de quina legitimitat.

El relativisme és la noció que més es contraposa a l'universalisme. Wikipèdia descriu el seu abast com a reunint a “filòsofs, psicòlegs, sociòlegs i antropòlegs”, però la seva definició més il·lustrativa és al meu veure aquella del Grand Robert, que presenta el relativisme com a “doctrina que admet la relativitat del coneixement humà [...] segons la qual els valors (morals, estètics...) són relatius a les circumstàncies (socials, etc.) i variables”.

¹ Les citacions dels diccionaris i enciclopèdies en línia no venen referenciades. La data de verificació de totes aquestes URL és el 20/10/2019.

² Totes les citacions des de fonts franceses van traduïdes al català. La traducció és meua.

Pel que fa a la seva aproximació filosòfica, el relativisme “explor[a] com la veritat de les nostres creences depèn o no, per exemple, del nostre llenguatge, de la nostra visió del món, de la nostra cultura...” (Wikipèdia). Al capdavant, per als antropòlegs (Gran Enciclopèdia Catalana), es tracta d’un “principi que sosté la igualtat intrínseca de tots els sistemes culturals, i que llurs diferents aspectes (costums, creences, valors, etc.) han d’ésser analitzats segons els patrons i els criteris propis de la mateixa cultura que els conté”. I Godin (2004) hi afegeix que “el comunitarisme és un relativisme”.

Per tant, en tractar-se de llengües, i doncs de cultures, es veu com el fonament del relativisme és més aviat equitatiu, i convé a aquelles que són minoritàries i/o minoritzades, com ara el català i la cultura catalana. Ara bé, si a l’universalisme pot pretendre qualsevol d’elles, s’entén que unes tenen més elements/oportunitats per a ser-ho de debó que no pas d’altres. L’anglès i la cultura anglosaxona avui, abans el francès i la cultura francesa, com a dominants/imperialistes són els que més aconsegueixen o van aconseguir considerar-se com a universals. Valgui per exemple el famós *Discours sur l’universalité de la langue française* (Rivarol, [1783] 1998) amb què Rivarol, fill d’hostalers piemontesos, es va guanyar el 1783 el premi de l’Acadèmia de Berlín, contestant les tres preguntes següents: “Què és el que ha fet universal la llengua francesa?, Perquè es mereix aquesta tal prerrogativa?, És presumible que segueixi sent-ho?”

Els seus arguments? Entre altres aquests: “L’[home] anglès viatja per a veure; el francès per a ser vist.[...] El francès, visitat per totes les nacions, es pot creure dispensat de viatjar a les seves terres així com d’aprendre les seves llengües, ja que a tot arreu es troba amb la seva” (1998: 50); “París va fixar les idees flotant a Europa i es va convertir en focus de les espurnes difoses a tots els pobles” (1998: 63); “havent rebut el francès impressions de tots els pobles d’Europa [...] els seus llibres componen la biblioteca del gènere humà” (1998: 70). Arran d’aquests criteris (molt presumits), es pot entendre que a qualsevol poble li entri el desig d’universalitat.

Una altra aproximació d’interès pel nostre tema és aquella del ‘diferencialisme’ –terme que no consta a la GEC–, que es caracteritza (Larousse) en “el fet d’insistir en les diferències entre individus o entre comunitats”. Segons Wikipèdia, es tracta d’“un moviment de pensament naturalista. Alguns detractors consideren que el diferencialisme és per principi essencialista [ja que] considera que existeix una diferència de naturalesa entre els grups”. I a Godin (2004) es diu que “absolutitza [...] allò relatiu”, que “sustancialitza la diferència enlloc de mantenir-la en el seu sentit de relació”.

A continuació veurem quin grau, més o menys objectiu, tenen el català i la seva cultura, per a considerar-se més o menys universals, i després, quins són els criteris d’autodefinició que se’ls hi aplica (localment) als individus catalans per a merèixer la universalitat.

2. EL CATALÀ ‘UNIVERSAL’? QUINS RÀNKINGS?

El “Baromètre des langues du monde” elaborat pels germans Alain i Louis-Jean Calvet³, que té ara per ara tres edicions (2010, 2012 i 2017⁴), es pot considerar una eina controvertible, per la tria de les seves 10 variables, per exemple, però no deixa de tenir els seus mèrits, com ara aquell de donar a veure magnituds, relacions de forces, entre les 634 llengües considerades. La classificació del català (que inclou el valencià) és interessant, tant al rànking global com respecte de les altres llengües del seu voltant (castellà, francès, portuguès i fins i tot anglès) o homòlogues (basc, gallec, occità i asturià). El que sobta al Baròmetre és comparar la classificació per nombre de parlants (147e) amb la classificació global (23e) prou estable (20e el 2010, 19e el 2012, 23e el 2017), i feblement variable (entre 20e i 30e) segons els criteris. Això ve a significar que el protagonisme del català va molt més enllà del seu pes demolingüístic, que la llengua té una vitalitat cultural dinàmica –coses que per cert ja sabíem, però que ara es veuen objectivades per una mesura–, basada en un compromís que suposa la conjunció d’una política lingüística (normalització i per tant normativització) i d’una dinàmica econòmica positiva (per a fer-les factibles). El que sobta –agradablement– és el seu rànking en clau d’usos, produccions culturals i ‘postmodernitat’. Així és com es classifica la llengua catalana en el 28e lloc pel que fa

³ Alain Calvet, el ‘científic’ va assessorar el seu germà, Louis-Jean Calvet, sociolingüista molt conegut i productiu, autor, entre altres publicacions, de *Linguistique et colonialisme* (Paris: Payot, 1974), *La guerre des langues* (Paris: Payot, 1987), *Pour une écologie des langues du monde* (Paris: Plon, 1999) i *Le marché aux langues* (Paris: Plon, 2001).

⁴ Respectivament: <http://www.wikilf.culture.fr/barometre2012/index.php?type=2010>; <http://www.wikilf.culture.fr/barometre2012/>; <http://www.wikilf.culture.fr/barometre2017/index.php>

a la vehicularitat, en els 20e i 28e (respectivament com a llengua d’origen i llengua meta) per la seva presència a la traducció, en el 25e a les universitats i el 30e a l’internet.

El Baròmetre Calvet la situa tot just darrere dels noruec, danès, grec i hebreu, i per davant dels finès, turc, armeni i farsí. A més a més, és la primera classificada que no sigui llengua d’Estat. Queda lluny, per cert de l’anglès, francès i espanyol (les tres primeres), i de les altres llengües romàniques quan són d’Estat: l’italià queda 6e, el portuguès 7e i el romanès 15e. Pel que fa a les altres llengües no-estats del seu voltant, veiem com queden lluny al darrere: el gallec 50e, el basc 52e, l’asturià 61e, l’occità 77e i l’aragonès 91e. Aquest breu balanç a les “llengües del món” és per tant molt positiu.

L’*Index Translationum*⁵ publicat per la UNESCO permet també situar els fluxos interculturals a través de les traduccions. La classificació és una mica diferent a la del Baròmetre Calvet 2017 (rànkings 23 contra 20 per llengua d’origen, 27 contra 28 per llengua meta⁶). En un període de trenta anys (1979-2008), les traduccions *del* català (llengua d’origen) van ser 8.220 (7.991 com a ‘català’, 29 de ‘català balear’ i 200 de ‘català valencià’), les traduccions *al* català (llengua meta) 18.201 (17.972 com a ‘català’, i 229 de ‘català valencià’). La relació entre origen i meta és del 45% (per comparació, aquesta és del 55% pel gallec, del 25% pel basc, amb uns volums respectius, comparats amb el català, del 14,7% en traducció *del* gallec i el 12,9% al gallec; del 12,1% en traducció *del* basc i el 21,9% *al* basc). Pel que fa a les llengües més traduïdes (d’origen), l’anglès, amb 1.266.110 títols es *la* llengua d’origen, mot per davant del francès (226.123), de l’alemany (208.240) i de l’espanyol, 6e amb 54.588 títols. La relació entre català i castellà és per tant del 15% dels títols. A les llengües meta, l’anglès, amb 164.509 títols, és tant sols 4^{rt}, essent els tres primers l’alemany (301.935), el francès (240.045) i l’espanyol (228.559). La relació entre català i castellà en aquell sentit és del 7,9%.

A l’estadística de traducció de la UNESCO també, el català és la primera llengua no-estatal als rànkings de llengua d’origen i meta. A més ens mostren les xifres esmentades com, d’una llengua a l’altra, els volums de títols i el sentit de la relació origen/meta, són variables: al relatiu equilibri que coneixen l’alemany i el francès, s’oposa el gran desequilibri, com a llengua d’origen, de l’anglès (el 779%), o a l’inrevés de l’espanyol (23,9%). Per tant, els casos del català i del gallec, tot i que amb volums menors, apareixen més equilibrats; però aquest equilibri ens pot enganyar, i de fet no té res a veure amb aquell del francès o de l’alemany: molts dels textos d’origen traduïts arriben al lector catalanòfon o gallegòfon a través del castellà, com a efecte de la diglòssia vigent. Tot i això, significa una mitjana anual gens menyspreuable de 274 títols traduïts *del* català i 607 *al* català.

Ara bé, ens podem demanar si es pot considerar aquest resultat global com a prova o no d’universalitat de la llengua catalana.

3. EL DESIG D’UNIVERSALITAT. ELS/LES ‘CATALAN(E)S UNIVERSALS’

El que sí queda clar és que la qüestió de la universalitat és un interrogant prou arrelat a la societat de Catalunya. Ho demostra la relativa recurrència de l’expressió “català universal” quan es tracta d’honorar algun pròcer del país⁷. Es fa servir amb serietat, com quan l’historiador Borja de Riquer titlla a Ramon Llull de “primer català universal”, o quan l’actual president de la Generalitat, Quim Torra, proclama a Pau Casals com a “el català més universal”. L’honor se’ls hi fa tant als artistes, com ara Ramon Casas, Santiago Rusiñol, Antoni Tàpies, Jordi Savall o... Peret, com als historiadors (Josep Fontana), científics (Joan Massagué), militants cívics (Paco Candel), polítics (Josep Borrell) i fins i tot, paradoxalment, a lingüistes (Joan Coromines, proclamat “català universal al servei de la llengua”). També s’ha fet servir de manera anecdòtica com a l’exposició, a l’abril del 2019, de dibuixos de Pilarin Bayés al museu cerdanyol de Bolvir⁸, “10 petites històries de personatges definits com a ‘Catalans Universals’, com ara: l’abat Oliba, les reines Maria de Luna i Margarida de Prades, Antoni Gaudí, Pau Casals, Pompeu Fabra, Josep Pla, Salvador Dalí, Mercè Rodoreda i Josep M. Subirachs”. O de manera totalment irònica com a l’obra inoblidable (?) del periodista barceloní Manel López, la novel·la titulada *Franciscu Franco, català universal* (2008). Dit això, són poques les dones en merèixer semblant

⁵ <http://www.unesco.org/xtrans/bsstatlist.aspx?lg=0>.

⁶ Respectivament: <http://www.unesco.org/xtrans/bsstatexp.aspx?crit1L=3&nTyp=min&topN=50>; <http://www.unesco.org/xtrans/bsstatexp.aspx?crit1L=4&nTyp=min&topN=50>.

⁷ Resultats de recerca aleatòria a Google per ‘català universal’ i ‘catalana universal’ (15/10/2019).

⁸ Entre d’altres mitjans informatius: <https://laveudelacerdanya.com/societat/pilarin-bayes-exposa-per-primer-cop-a-cerdanya/>.

lloança: serà senyal d'una certa misogínia a la societat catalana? Si no fos per l'exposició de Bolvir (3 entre els 10, i que és obra d'una dona) i sobretot pel recent volum de Ana Riera, justament titolat *Catalanes universals. Històries vitals de dones capdavanteres, autèntics mites femenins* (2018) —que en presenta una sèrie de 19, a més a més artistes i escriptores⁹—, tant sols s'esmentava Montserrat Caballé.

Allò de 'català universal' es mereix una anàlisi global i també més detallada. Globalment, l'aspiració a la universalitat de la societat catalana a través dels seus personatges més egregis, és molt semblant a la de qualsevol altra. Tant se'n podria dir, entre moltes altres, de les societats francesa i espanyola, més establertes amb llur passat colonial i estat-nacional. Però penso que més relleu té a una societat políticament, culturalment i lingüísticament dominada o minoritzada com ara la catalana. L'aspiració a la universalitat és, com diem els sociolingüistes, una 'actitud compensatòria': afirmar-se 'universal' és projectar-se més enllà de les constriccions de l'Estat, i fins i tot provar de rivalitzar amb ell. Per tant, a nivell simbòlic, té una importància molt gran, i així se'n pot explicar la recurrència ja apuntada.

Intentem ara esbrinar la identitat de catalans i catalanes declarats universals. I a més a més, és d'interès demanar-se en què rau la seva universalitat. Sembla, per exemple, que a la galeria de retrats proposada per la dibuixant Pilarin Bayés, el criteri sigui la universalitat dintre del conjunt de la història catalana, amb el salt habitual de l'Edat Mitjana a l'època més contemporània. Fora dels PPCC, quina universalitat tenen l'abat Oliba i les dues reines d'Aragó? En canvi, sí que, en èpoques tan allunyades, la figura de Ramon Llull té dimensió cultural europea, en un món centrat al Mediterrani, i per tant universal. També queda clar que els artistes (pintors, arquitectes, músics, cantants) tenen un abast internacional, precisament perquè s'expressen amb un material cultural que no és lingüístic —o si més no, parcialment—. En canvi, els autors literaris, com ara Josep Pla o Mercè Rodoreda, que van crear en llengua catalana, tot i que reconeguts per les traduccions de les seves obres, tenen la mateixa universalitat? I a més a més, els lingüistes, com ara Pompeu Fabra o Joan Coromines, per més coneguts que siguin dels romanistes més enllà de l'àmbit catalanoparlant, són tan universals?

Em fa l'efecte que no es tracta de qüestió de mèrit propi de l'individu, que la universalitat cultural va molt més enllà de la lingüística, i que aquesta és més difícilment assolible, si més no pel volum i la diversitat de les llengües de traducció (llengües meta), i la tradició traductora de l'obra literària o científica: Llull és tan universal com Cervantes, Vargas Llosa ho és més que no pas Rodoreda o Pla. El desequilibri ja esmentat de volums de traduccions als dos idiomes ho justifica. I pel que fa als gramàtics, si bé van poder/poden comunicar-se amb el seu gremi a escala internacional, el fet de centrar-se en l'estudi de la seva llengua els perjudica, diguem-ne *per se*, un tarannà universal. Per tant, fa falta precisar l'amplada de la concepció de la universalitat —que té a veure amb les postures ideològiques: la universalitat a Catalunya i als PPCC, no és pas aquella mundial, global. Per tant, la llengua, i la seva universalitat —és a dir, el seu grau de vehicularitat planetària— pot ser un entrebanc per qui la far servir, tant per crear com a comunicar-s'hi. Per això s'explica el desequilibri entre les traduccions de/a la llengua anglesa: als autors anglosaxons no els hi fa falta plantejar-se ser traduïts o traduir-se. Si la seva obra s'ho mereix, se'ls traduirà, a qualsevol llengua. En canvi, l'escriptor català¹⁰, basc o occità haurà de plantejar-se una tria de llengües i estratègies editorials passant per la traducció, autotraducció o retraducció, si és que vol superar els límits de vehicularitat del seu idioma¹¹. La paradoxa és doncs que la universalitat es fonamenta en la desigualtat.

4. CATALUNYA ENTRE UNIVERSALISME, RELATIVISME I DIFERENCIALISME?

Una altra paradoxa, a Catalunya però molt més difosa, és aquella de la conjunció de la voluntat universalista —que acabem d'ensenyar— i d'una reivindicació lingüístico-cultural i a continuació sociopolítica, de caire relativista i diferencialista. Aquests dos aspectes rauen de l'afirmació, constant des de mitjans del segle XIX

arran de la Renaixença, i sobretot principi del XX amb el Noucentisme, de l'especificitat de la nació catalana. Aquesta s'ha d'entendre en clau relativista, primer com a fruit de determinades circumstàncies històriques (que sempre són singulars) i també com a justificació d'una legitimitat igual que la d'un(e)s pobles/nacions amb més pes demogràfic, sociopolític, econòmic o lingüístico-cultural. Tant valen la nació catalana, la llengua o la literatura catalanes com qualsevol més forta o prestigiosa pel món.

Així s'ha d'entendre la tradició medieval i moderna del pactisme polític, la recurrent busca d'autonomia, de federalisme i fins i tot d'independència de Catalunya a l'època contemporània. Així també les polítiques lingüístiques, per tal de buscar un cert grau d'equiparació amb les llengües i cultures en contacte (a més a més, l'espanyola/castellana), no tant en clau de volums de producció, si més no a nivell simbòlic, de qualitat i de reconeixement d'aquesta per a entitats internacionals (com ara la UNESCO, el PEN Club internacional, etc.). També es nota a nivell polític, a través de la reivindicació del català com a llengua oficial (o almenys de 'llengua de treball') de la Unió Europea¹², de les 'embaixades' de la Generalitat¹³ a diversos països europeus. A aquest relativisme lingüístico-cultural s'afegeix consubstancialment un diferencialisme de cara a l'Estat espanyol, en forma de nacionalisme català: mentre la inclusió és senyal de dominació, la igualtat pot suposar (suposa?) la necessària separació. Així és com s'ha manifestat el diferencialisme tant a la construcció codificadora (i per tant autonomitzadora) de la llengua a través de l'IEC, a més a més de cara al castellà¹⁴, com, de cara a Espanya, a la reivindicació, consecució i pràctica de l'autogovern a través de la Mancomunitat i de la Generalitat, per arribar-ne a l'actual reivindicació d'independència.

Per a intentar superar l'enfrontament directe amb l'Estat, Catalunya ha buscat apel·lar-ne a institucions supra-estats, com ara la Unió Europea i les seves entitats, o a organismes d'abast internacional, per no pas dir mundial.

Pel que fa a Europa, l'actualitat acaba de demostrar tràgicament l'error d'apreciació per part dels polítics i dels ciutadans catalans, del que és —i no pas el que voldria que fos— Europa: l'Europa dels 27/28 és aquella dels estats i no pas de les regions ni de les anomenades 'nacions sense estat'. Passi el que passi, els Estats no paren de demostrar la seva solidaritat, en deixar lliure pas a les actuacions estatals alienes, al seu propi territori estat-nacional, amb el pretext de la no intervenció a les qüestions internes; tant el 'laissez-faire' silencios com la desaprovació explícita signifiquen condemnar qualsevol evolució territorial i estructural de l'estatus i protegir-se d'un eventual però plausible efecte-dominó a les seves terres (com ara a Bèlgica, Regne Unit, França, Itàlia¹⁵, i potser un llarg etc.).

A nivell mundial, Catalunya va ser i és puntera en l'organització d'esdeveniments jurilingüístics o etno-sociolingüístics per part d'institucions culturals privades o universitàries. Em referiré aquí a l'organització a Barcelona, el 1996 en torn del CIEMEN¹⁶, amb una pluralitat de PEN Clubs i una multiplicitat d'ONG, de l'acte que va desembocar en la Declaració universal dels drets lingüístics, i a l'organització, a les universitats de Barcelona i Vic, a l'abril del 2017, del 1er Congrés de Revitalització de llengües indígenes i minoritzades. Pel que fa a la Declaració universal¹⁷, el seu propòsit és: "Articular els drets lingüístics de comunitats, grups i persones que comparteixen un mateix espai", cosa que es considera "imprescindible per a garantir la convivència", però també com a un repte que "resulta extraordinàriament complex". Des d'un punt de vista teòric, trobem en els seus considerants l'explicitació de la concepció de l'universalisme que declaren els seus signataris: "Atès que l'universalisme s'ha de basar en una concepció de la diversitat lingüística i cultural que superi alhora les tendències homogeneïtzadores i les tendències a l'aïllament exclusivista". Veiem doncs com l'universalisme no s'hi contempla com una cursa al rànking i prepotència que desemboca en una dinàmica d'homogeneïtzació cap a la llengua universal i de dominació d'aquesta —tenint com a lògic corollari l'abandonament de les llengües més febles. Una mica menys clar és "l'aïllament exclusivista", que alhora pot esmentar aquell de la 'llengua universal' i els tancaments nacionalistes a tot arreu del món.

9 Margarida Xirgu (actriu), Mari Pepa Colomer (aviadora), Francesca Bonnemaison (militant cultural), Teresa Pàmies (escriptora), Dolors Hostalric Fa (bibliotecària i editora), Josefina Castellví (oceanògrafa), Joana Raspall (poetessa), Caterina Albert (escriptora), Alicia de Larrocha (pianista), Mary Santpere ('còmica'), Maria Aurèlia Capmany (escriptora), Mercè Rodoreda (escriptora), Rosa Sensat (pedagoga), Montserrat Roig (escriptora), Victòria dels Àngels (cantant), Roser Capdevila Valls (il·lustradora), Núria Feliu (artista escènica), Neus Català (militant política), Lola Anglada (dibuixant).

10 Els llibres fundadors sobre el tema són aquells de Francesc Vallverdú (1975). *L'escriptor català i el problema de la llengua*. Barcelona: Edicions 62, i (1981). *Dues llengües, dues funcions?*. Barcelona: Edicions 62.

11 Sobre problemes de tria de llengua i traducció, vegeu les meves contribucions: Christian Lagarde, éd. (2004). *Écrire en situation bilingue*. Perpignan: PUP, 2 vol.; Christian Lagarde & Helena Tanqueiro, eds. (2013). *L'autotraduction, aux frontières de la langue et de la culture*. Limoges: Lambert-Lucas; Christian Lagarde, dir. (2015). *L'autotraduction: une perspective sociolinguistique*. *Glottopol*, 25, janvier 2015. http://glottopol.univ-rouen.fr/numero_25.html.

12 <https://www.cicac.cat/2018/10/els-diversos-intents-del-catala-per-ser-llengua-oficial-a-europa/>.

13 <https://www.catalunyapress.cat/texto-diario/mostrat/1256288/generalitat-preveu-tenir-12-ambaixades-catalanes-per-final-dany>.

14 El projecte de depuració de castellanismes va ser una de les tasques més importants de Pompeu Fabra, i a continuació de l'Institut d'Estudis Catalans, en conformitat amb el propòsit del Noucentisme, de fer nació (vegeu Xavier Lamuela, Josep Murgades. (1984). *Teoria de la llengua literària segons Fabra*. Barcelona: Quaderns Crema.

15 Els territoris potencialment dissidents són Flandes a Bèlgica, Escòcia al Regne Unit, Còrsega a França, Padània a Itàlia

16 Centre Internacional d'Estudis per a les Minories Ètniques i les Nacions (<http://www.ciemencat/>), fundat el 1974 a Barcelona per Aureli Argemí, que va ser secretari d'Aureli Maria Escarré, antic abat de Montserrat, qui va desenvolupar les Publicacions de l'Abadia de Montserrat i crear la revista *Serra d'Or*.

17 <https://www.pencatala.cat/wp-content/uploads/2016/02/declaraciouniversaldretslinguistics.pdf>.

Promoure la “diversitat lingüística i cultural” per a “super[ar]” aquest dilema, no es pot concebre d’una altra manera que com a basada en el relativisme cultural. Per a comprovar-ho, basta llegir-se uns extractes del Preàmbul de la Declaració, com ara el passatge on s’esmenta: “la participació equitativa de tots els pobles, de totes les comunitats lingüístiques i de totes les persones en el procés de desenvolupament”. L’ambició del text de “corregir els desequilibris lingüístics de manera que assegurí el respecte i el ple desplegament de totes les llengües i estableixi els principis d’una pau lingüística planetària justa i equitativa, com a factor cabdal de la convivència social” no té res a veure, explícitament, amb el diferencialisme, si és que es pretén dur a terme “l’organització d’un marc polític de la diversitat lingüística basat en la convivència i en el respecte i el benefici recíprocs”.

Les mateixes directrius va seguir, un dècada més endavant, l’organització del 1er Congrés de Revitalització de llengües indígenes i minoritzades. A aquest acte, no es tracta de drets lingüístics, però en aplegar llengües “indígenes i minoritzades” sense definir aquests termes, les considera com a objecte d’una mateixa problemàtica de possible substitució lingüística i per tant de desaparició.

La comunicació sobre l’acte es troba a les pàgines web del CUSC de la Universitat de Barcelona¹⁸ i de la universitat nord-americana d’Indiana a Bloomington¹⁹. Els textos de presentació del simposi són breus, semblants però no pas unificats. Al del Centre Universitari de Sociolingüística i Comunicació barceloní s’hi pot llegir que el congrés ha de ser: “un punt de trobada per a acadèmics, professionals i activistes que treballen per capgirar el procés d’homogeneïtzació lingüística que pateix la humanitat”; el text de Bloomington, una mica més extens, diu:

L’objectiu del Congrés és reunir personal del món de l’educació, activistes, líders indígenes, personal del món de la investigació i estudiants per analitzar i abordar la recerca, la pedagogia i la pràctica de les diverses llengües i cultures de les poblacions indígenes i minoritzades a tot el món. El congrés pretén que les persones participants estableixin un diàleg global i, al mateix temps, que serveixi de fòrum per intercanviar idees, experiències i recerca en revitalització de llengües des d’una perspectiva interdisciplinària²⁰.

Com es veu a les dues declaracions, el “diàleg global” establert amb motiu del simposi té com a finalitat, “intercanviant idees, experiències i recerca”, promoure la “revitalització” lingüística i aiximateix “capgirar el procés d’homogeneïtzació lingüística que pateix la humanitat”. Aquesta darrera expressió és el fonament de l’enfocament: denunciar la homogeneïtzació com a un mal (“pateix”) i substituir-l’hi (“capgirar”) un model alternatiu equitatiu i pacífic, en el marc de les polítiques altermundialistes que consideren la preservació de la diversitat etno-sociolingüística com a prioritat conjunta amb aquella de la biodiversitat i defensa del medi ambient.

5. DRETS LINGÜÍSTICS I DRETS HUMANS, QUIN BALANÇ?

La funció social dels filòsofs és ajudar-nos a entendre els fets i moviments socials més enllà de les premses cada vegada més imminents i urgents dels mitjans de comunicació postmoderns que consumim “en viu”. De fet, en imitar i “capgirar” la Declaració universal dels drets lingüístics aquelles dels Drets humans del 1789 i del 1945, es justifica plantejar, com ho fa Mazarine Pingeot –la filla ‘oculta’ de François Mitterrand²¹– la pregunta: “Si la igualtat dels drets dels grups identitaris vé en contradicció amb la igualtat dels homes en tant que són homes, no hi ha cap problema?”²². Més enllà, els interrogants de la seva reflexió “De l’universalisme au différentialisme”, del 2018, demostren alhora una formació republicana universalista francesa sense cap dubte heretada, i una preocupació justificada per la proliferació dels enfrontaments de caire nacionalista, que és possible aplicar a la pugna catalano-espanyola, on, com a tot arreu, sovint s’esvaeix “el pensament” de cara a la violència, sigui aquesta simbòlica o material:

No és possible tornar a un discurs universalista que prengui en compte les crítiques que Marx va justament dirigir a la idea d’universalitat quan aquesta ocultava una dominació, però que no perdés de vista l’Home a la

seva genericitat, a costa de diferències que són reivindicacions identitàries, de fragmatació de la humanitat, i com a tals renunciïn al pensament com a modalitat d’emancipació?

A un altre article més antic (2007), titolat “Les conditions d’un universalisme ouvert à la diversité”, contemporani dels debats entorn del qüestionament identitari plantejat pel llavors candidat Nicolas Sarkozy, el filòsof francès Alain Renaut²³, de la Sorbona, em sembla desplegar-hi un argumentari útil a la contraposició entre diferencialisme i universalisme, que n’extreuré part de les conclusions:

Sembla avui antiquada una visió dogmàtica de l’universalisme: aquella que comporta amb determinat contingut l’afirmació de l’universal com a valor, i exclueix del domini de l’humà, en nom d’aquest contingut, qualsevol diferència que no s’hi redueixi. Però un diferencialisme que es fes també dogmàtic amb la seva absolutització i valoració de totes les diferències, comportaria la menaça d’un retorn cap a una visió romàntica de comunitats tancades a si mateixes, incapaces d’anar més enllà de les seves singularitats per a comunicar-se una amb l’altra. La ideologia contemporània de la diferència, parcialment nascuda d’un moviment antiimperialista que feia valer, en contra de les pretensions europees d’encarnar la humanitat, la irreductibilitat de totes les cultures, per cert que s’ha anat emmarcant en un moviment d’emancipació: seria paradoxal i lamentable que, per no qüestionar-se a si mateixa i sobre les seves limitacions pròpies, vingués a capgirar-se en el seu contrari i debilitar la idea democràtica²⁴.

La visió del diferencialisme presentada per Renaut com a “comunitats tancades a si mateixes, incapaces d’anar més enllà de les seves singularitats per a comunicar-se una amb l’altra” em sembla correspondre a aquella de nacionalismes autoexcloents que no aconsegueixen dialogar sinó barallar-se, i queda clar que el que es perfila més o menys potencialment i a vegades concretament a l’Europa actual, com ara a la ‘tradicional’ “qüestió catalana”, ara mateix revestida en qüestionament del ‘procés’. També queda clar que, per a poder dialogar, cal que hi hagi interlocutor, i que l’alternativa federal s’està tornant cada dia més un carreró sense sortida. No es pot saber fins a quin punt pot ser esbiaixada la Declaració universal dels drets lingüístics, fonamentada en les comunitats lingüístiques i en les nacions, és a dir fins a quin punt, darrere de les proclamacions generoses i per tant humanistes, s’hi troben o no perspectives essencialistes. Les aparences van per cert en sentit contrari, així com les intencions del Congrés mundial de revitalització: en aquest cas, la presència significativa, a la seva organització, de distingits membres del GELA (Grup d’Estudi de Llengües Amenacades) demostra un tarannà ecolingüístic²⁵ per damunt de les vicissituds i possibles tancaments nacionalistes, que em sembla a mi encomiable.

Tot i això, cal reconèixer que el balanç notable de la vitalitat lingüístico-cultural catalana, tal com apareix a les estadístiques esmentades del Baròmetre Calvet i del rànking de traduccions de l’*Index Translationum*, no es basa tant sols en bons sentiments sinó en l’esforç institucional i cívic, individual i col·lectiu que rau en la identificació, de tipus nacional(ista), amb la llengua com a suport d’una cultura genuïna, des d’antuvi arrelada i voluntàriament diferenciada des de principi del segle XX. Aquesta identificació ‘local’ no impedeix buscar un reconeixement global, com a ‘catalan(e)s universals’, ni acostar-se a la germanor dels altres pobles del món en convidar-los, al territori mateix, a emprendre accions comunes per a defensar valors universals com aquests de la diversitat i de la pluralitat. S’ha entès bé que el repte és aquell de conjuminar diferencialisme/particularisme (identitat arrelada) amb relativisme igualitari i un universalisme global que no sigui la llei del més fort. Entre organitzar actes mundials transcendentals i oberts i protagonitzar una crisi política oberta cap a un enfonsament identitari de tipus comunitari²⁶, a la societat catalana, avui més que mai, li toca fer de funàmbul. Esperem que per bé...

18 <https://cusub.wordpress.com/2017/04/04/i-congres-internacional-de-revitalizacio-de-llengues-indigenes-i-minoritzades/>.

19 <https://icriml.indiana.edu/>.

20 <https://icriml.indiana.edu/conference-program/FinalProgram.pdf>.

21 Mazarine Pingeot (1974-), des del 2016 Mazarine Mitterrand Pingeot, és professora de filosofia a la Université Paris 8.

22 <http://theconversation.com/de-luniversalisme-au-differentialisme-104424>.

23 Alain Renaut (1948 -), especialista de la filosofia del dret, del liberalisme i d’ètica, va escriure, entre moltes obres, el 1999 amb Sylvie Mesure l’assaig *Alter ego : les paradoxes de l’identité démocratique* (Paris: Aubier, reed. Paris: Champs Flammarion).

24 http://www.sens-public.org/article.php?id_article=455.

25 GELA: <http://filcat.ub.edu/recerca/grups/gela-grup-d-estudi-de-llengues-amenacades>. La seva investigadora principal, Carme Junyent, es va distingir de la via oficial de política lingüística des del 1998, amb la publicació de *Contra la planificació. Una proposta ecolingüística* (Barcelona: Empúries).

26 Aquest text s’ha escrit a l’octubre del 2019, després de la sentència del Tribunal Constitucional, en plena fase de disturbis a Barcelona i abans de les eleccions generals del novembre. Es fa referència a l’alçada molt preocupant d’intencions de vots del partit d’ultradreta Vox, a conseqüència dels esdeveniments de protesta a Catalunya.

BIBLIOGRAFIA

- Calvet, Alain & Louis-Jean. (2010, 2012, 2017). *Baromètre Calvet des langues du monde*. [Consultat el 20/10/2019], des de <http://www.wikilf.culture.fr/barometre2012/index.php?type=2010>. [Consultat el 20/10/2019], des de <http://www.wikilf.culture.fr/barometre2012/>. [Consultat el 20/10/2019], des de <http://www.wikilf.culture.fr/barometre2017/index.php>.
- Calvet, Louis-Jean. (1974). *Linguistique et colonialisme*. Paris: Payot.
- Calvet, Louis-Jean. (1987). *La guerre des langues*. Paris: Payot.
- Calvet, Louis-Jean. (1999). *Pour une écologie des langues du monde*. Paris: Plon.
- Calvet, Louis-Jean. (2001). *Le marché aux langues*. Paris: Plon.
- Congrés mundial de revitalització de llengües indígenes i minoritzades, Barcelona – Vic, 19-21 d'abril del 2017. [Consultat el 20/10/2019], des de <https://icriml.indiana.edu/>.
- Declaració universal dels drets lingüístics, Barcelona, juny del 1996. [Consultat el 20/10/2019], des de <https://www.pencatala.cat/wp-content/uploads/2016/02/declaraciouniversaldretslinguistics.pdf>.
- Dubet, François. (2004). “Société”, a Dortier, Jean-François (dir.). *Le Dictionnaire des sciences humaines*. Auxerre: Éditions Sciences Humaines.
- Godin, Christian. (2004). *Dictionnaire de philosophie*. Paris: Fayard/Éditions du Temps.
- Carme Junyent, Carme. (1998). *Contra la planificació. Una proposta ecolingüística*. Barcelona: Empúries.
- Lagarde, Christian (éd.). (2004). *Écrire en situation bilingue*. Perpignan: PUP, 2 vol.
- Lagarde, Christian (dir.). (2015). L'autotraduction: une perspective sociolinguistique. *Glottopol*, 25, janvier 2015. http://glottopol.univ-rouen.fr/numero_25.html.
- Lagarde, Christian & Helena Tanqueiro, Helena (éds.). (2013). *L'Autotraduction, aux frontières de la langue et de la culture*. Limoges: Lambert-Lucas.
- Lamuela, Xavier & Murgades, Josep. (1984). *Teoria de la llengua literària segons Fabra*. Barcelona: Quaderns Crema.
- Mesure, Sylvie & Savidan, Patrick. (dir.). (2006). *Dictionnaire des sciences humaines*. Paris: PUF.
- Pingeot, Mazarine. (2018). *De l'universalisme au différentialisme*. [Consultat el 20/10/2019], des de <http://theconversation.com/de-luniversalisme-au-differentialisme-104424>.
- Renaut, Alain. (2007). *Les conditions d'un universalisme ouvert à la diversité*. [Consultat el 20/10/2019], des de http://www.sens-public.org/article.php3?id_article=455.
- Riera, Ana. (2018). *Catalanes universals. Històries vitals de dones capdavanteres, autèntics mites femenins*. Barcelona: L'Arca.

Rivarol. ([1783] 1998). *L'Universalité de la langue française*. Paris: Arléa.

Tönnies, Ferdinand. ([1887] 1922, 1977). *Communauté et société*. Paris: Retz/CEPL. [Consultat el 20/10/2019], des de http://classiques.uqac.ca/classiques/tonnies_ferdinand/tonnies.html.

UNESCO. *Index Translationum*. [Consultat el 20/10/2019], des de <http://www.unesco.org/xtrans/bsstatlist.aspx?lg=0>.

Vallverdú, Francesc. (1975). *L'escriptor català i el problema de la llengua*. Barcelona: Edicions 62.

Vallverdú, Francesc. (1981). *Dues llengües, dues funcions?*. Barcelona: Edicions 62.

Elena Grínina i Galina Romànova

Universitat de Relacions Internacionals (MGIMO), Rússia

ALGUNES REFLEXIONS SOBRE LA PERSONALITAT LINGÜÍSTICA DEL MÓN OCCITANO-CATALÀ: VISTA DES DE FORA

RESUM

Aquest article aporta una visió des de fora dels processos realitzats en idiomes minoritaris que existeixen envoltats pels idiomes majoritaris. Les llengües minoritàries tracten de conservar i desenvolupar la mateixa personalitat lingüística davant de l'ímpetu de l'ús que domina per tot arreu. La personalitat lingüística defineix la seva visió del món comparant-la amb la visió d'altres ètnies.

Paraules clau: occità, personalitat lingüística, multividença.

ABSTRACT

This article is a look from outside at the process carried out in the minority and regional languages that exist surrounded by the majority languages. The minority and regional languages try to preserve and develop their own linguistic personality in front of the impetus of the general usage that dominates everywhere. The linguistic personality defines its world picture in comparison with the vision of other ethnic linguistic groups.

Key words: occitania, linguistic personality, multividença.

Qui perd la seva llengua perd el seu país

La finalitat d'aquest article és doble: d'una banda, oferir una visió d'alguns dels processos realitzats en idiomes regionals i minoritaris que existeixen envoltats pels idiomes majoritaris, de l'altra, donar a conèixer al lector de parla catalana alguns resultats de treballs teòrics i pràctics de científics russos en sociolingüística i diferències culturals que figuren en les seves obres en rus. És lògic que ens basem principalment en la feina dels lingüistes russos, ja que donem una ullada a aquestes qüestions des de fora.

NOVA REALITAT HISTÒRICA I LES SEVES CONSEQÜÈNCIES LINGÜÍSTIQUES

Amb la vinguda de l'època de globalització que suposa una revolució científico-tècnica, un domini total de la informàtica i una gran mobilitat, entre altres coses, esdevenim testimonis de canvis ràpids que afecten tots els països del món siguin com siguin la seva situació geogràfica, el nivell del seu desenvolupament econòmic, la seva estructura política, la seva composició ètnica o les seves tradicions culturals. Al territori de la Unió Europea hi ha diversitat lingüística, que no es limita a les llengües oficials. La presència d'un gran nombre de llengües regionals i minoritàries crea un panorama bastant variat de les situacions lingüístiques. Les polítiques lingüístiques de la Unió Europea semblen estar orientades a preservar aquesta diversitat lingüística. Tanmateix, les resolucions adoptades pel Parlament Europeu en defensa de les llengües regionals i minoritàries només tenen un sentit simbòlic i no comporten conseqüències legals. A més, les polítiques lingüístiques de la Unió Europea que declaren la igualtat de les llengües i la seva retòrica del multilingüisme es converteixen a la pràctica en monolingüisme. Aquesta tendència suposa un perill no només per a les llengües regionals i minoritàries, sinó també per a les llengües oficials, ja que en diversos països europeus ja hi ha un procés que tendeix a esborrar idiomes nacionals d'àmbits com la ciència, l'educació, els negocis i substituir-los per l'anglès. I molts ciutadans europeus comencen a adonar-se d'aquesta tendència amenaçadora (Марусенко, 2014: 61-65).

L'occità es troba entre les llengües que corren un greu perill ja que, malgrat un nombre de parlants força significatiu, ocupa un estatus molt baix en el conjunt del país. Aquestes van ser les conclusions de la discussió sobre la vitalitat de les llengües petites, que va tenir lloc l'any 1989 amb la participació dels representants de vint-i-un estats al Consell d'Europa. A França, l'enfortiment de la posició del francès com a llengua dominant comporta inevitablement la decadència de les llengües regionals. El mecanisme és ben conegut. Gradualment, aquestes llengües comencen a perdre els seus parlants: primer, les elits de la ciutat deixen d'utilitzar-les, després tota la població urbana, i només persisteixen al camp. I, sobretot, experimenten una gran pèrdua de prestigi que s'acompanya de la pèrdua de funcions i la reducció de les àrees d'ús: la llengua queda exclosa, primer, de l'àmbit d'administració i jurisprudència, d'educació, de religió, de treball i, després, de l'àmbit de comunicació amb veïns, amics i familiars. Com més gran sigui la pèrdua de funcions, menys prestigi manté, sobretot als ulls dels joves, del qual depèn el seu futur. La pèrdua de funcions es reflecteix en l'estructura del llenguatge: normalment s'acompanya d'una reducció significativa del vocabulari, i també hi ha una simplificació d'estructures morfològiques i sintàctiques (Langues régionales, 1999: 8-9; Марусенко, 2015: 100).

Al mateix temps, avui, en ple segle de domini incondicional de les principals llengües mundials com a mitjà de comunicació universal, també està guanyant força la tendència contrària: el renaixement de les llengües regionals i minoritàries. En territoris amb dues o més llengües, una d'elles té un prestigi social més alt, mentre que a altres territoris els toca una posició subordinada i molt sovint un valor discriminatori perquè en el procés de la formació d'estats nacionals el líder o la llengua dominant ha acabat monopolitzant el prestigi social, desplaçant-les a altres esferes de comunicació i arraconant-les en l'ús domèstic. Això no obstant, en alguns períodes, la consciència dels nadius d'aquestes llengües minoritàries fa que canviï la seva actitud, i comencen a valorar la seva llengua que fa poc menyscabaven (Kremnitz, 2013: 104). Què duu a la gent a tornar a la llengua materna, superant molts problemes, i a impulsar-ne el seu desenvolupament? De fet, més enllà de les funcions relacionades amb la comunicació, la persona necessita l'auto-identificació que només pot garantir la llengua materna. D'aquesta manera, una de les paradoxes de l'època moderna és que, com més actiu sigui el procés de globalització, més intens serà l'interès de diverses ètnies per les seves llengües natives, que es consideren gairebé com l'únic mitjà d'identificació.

PERSONALITAT LINGÜÍSTICA

Un dels factors psicològics que impulsen la reactivació de les llengües regionals i minoritàries és la personalitat lingüística interna del portador d'un idioma o dialecte, i la seva urgent necessitat d'expressar-se i desenvolupar-se, realitzant activitats lingüístiques [Гухман, 1961: 123-162]. En el context del bilingüisme o el multilingüisme, l'anomenada llengua materna pot ser suprimida conscientment o inconscientment, però no desapareix mai (Romanova 2017: 882). Això, ho demostra la ciència moderna, en particular, la psicologia mèdica. La llengua materna estableix matrius estructurals de percepció del món, de la manera d'aïllar els seus elements i, sobretot, els paràmetres axiològics bàsics. Es pot oblidar-los fins i tot més enllà dels límits de la consciència, però, en condicions favorables, es pot restaurar, ja que tot el que és inherent a la infància es conserva amb més fermesa en la persona, i en particular en la personalitat lingüística.

Una personalitat lingüística és inconcebible sense un component diacrònic; viu en un món en el qual la seva visió està creat per les categories i conceptes d'aquesta llengua. Teòricament, això ha estat descrit en detall per l'acadèmic Yuri Karaulov i altres investigadors russos, que destaquen que es tracta d'una imatge ingènua, i no pas científica, del món, compilada per representacions, tradicions, folklore, arrels lingüístiques, literàries i altres obres humanes, reflectint, entre altres coses, els seus valors bàsics (Караулов, 1987: 38).

La personalitat lingüística és un concepte històric i diacrònic que existeix en l'àmbit mental i sentimental de tots els parlants nadius d'un idioma, que comparteixen la mateixa visió del món, la mateixa estructura i escala axiològica. No es tracta d'una visió del món científic i modern, més o menys comú per a tota la gent formada i culta, sinó del món tradicional i profund, configurat pel passat de l'ètnia, els seus mites, creences, folklore, arrels literàries, tradicions que es transmeten de generació en generació, que forgen la base de la visió del món. Al tema de la personalitat lingüística, els filòlegs russos han dedicat, darrerament, moltes investigacions científiques. D'aquestes investigacions sorgeixen tres aspectes problemàtics que són els següents:

- 1) com conservar la mateixa personalitat lingüística davant l'ímpetu de l'ús que domina per tot arreu;
- 2) com desenvolupar la seva personalitat lingüística adaptant la llengua a les necessitats del món modern i canviant;
- 3) quina posició adoptar dins del marc de la situació polidialectal.

El punt de partida és la idea de la personalitat lingüística, la noció associada amb arrels humboldtians, la seva afirmació "L'home és llenguatge". Aquesta idea fou desenvolupada per molts lingüistes alemanys (L. Weissgerber) i russos (A. Potebnya, R. Jakobson), i més tard fou revisada pels nostres filòlegs Yu. Karaulov, V. Gak, Yu. Stepanov, N. Arutiunova, Yu. Rylov i molts altres, que acabaren adoptant la idea de l'esperit nacional, i posaren en relació aquesta idea amb els èxits de la psicologia del llenguatge o psicolingüística i altres ciències modernes per convertir-la en concepte.

Els lingüistes russos acabats de mencionar han destacat diverses tendències que influeixen en la nostra personalitat lingüística. Cada idioma tria una variant per a descriure una situació o acció i no presta atenció a altres variants que, de fet, semblen prou importants als no nadius. El conegut lingüista rus Vladimir Gak, que compara la llengua francesa amb la llengua russa, dona molts exemples de la separació del subjecte i l'acció en rus. Quan un català diu "Ell és un bon nedador", els russos sempre diuen "Ell neda bé". No es poden treure conclusions simplistes, però tot fa pensar que l'estructura de la consciència lingüística nacional reflecteix el món que ens rodeja d'una manera diferent (Гак, 1998: 143).

El contrast entre les cultures ens ajuda a comprendre les propietats més significatives de tots aquests fenòmens, cosa que es fa molt patent en el procés de traducció. Podem veure, per exemple, que els conceptes centrals d'una cultura lingüística es tornen perifèrics encara que hagin estat molts anys i segles en contacte, i els seus contorns i components semàntics, i sobretot, axiològics, no coincideixin.

És ben sabut que hi ha tres opinions possibles sobre una personalitat lingüística en concret: el que pensa ella mateixa, el que en pensen els altres, el que pensa la mateixa persona dels altres. Per a l'investigador estranger només dues són admissibles. És a dir, que pot estudiar les opinions de la persona sobre els altres i el que en pensen els altres, però no pot comprendre què pensa la mateixa persona de si mateixa, a causa de la manca d'aquest punt de partida que posseeixen els nadius, cosa que els sembla natural i comú per a tothom, però que no ho és. Solament tenint en compte les tres opinions esmentades podem aproximar-nos a la veritat. Mes quan

es tracta de les opinions dels nadius de si mateixos, en aquest cas tan sols els testimoniatges escrits poden ser la base de la investigació. Segons les paraules del gran lingüista i filòsof britànic P. Strawson, el llenguatge corrent és un instrument del coneixement del món al qual remet el llenguatge (Strawson, 2003).

MUNDIVIDÈNCIA

Un altre concepte molt important és el de visió del món o *mundividència*. Sota la visió del món s'hauria d'entendre com una realitat objectiva que està en constant evolució i desenvolupament. Una persona percep la imatge del món no com una pila caòtica de fets i objectes, sinó com una col·lecció ordenada de coneixements sobre la realitat, formada en la seva ment.

La imatge del món conté un component ètnic, que es representa amb una visió del món i una combinació de tradicions, costums, creences, supersticions que predeterminen l'estereotip de comportament dels representants d'una ètnia determinada. La visió del món és un complex de mitjans lingüístics que reflecteixen les característiques de la percepció ètnica del món, és un conjunt d'idees de la gent sobre la realitat, fixades en unitats del llenguatge, en un determinat estadi de desenvolupament de la gent (Рылов, 2006: 7-8).

La capacitat lingüística per expressar informació sobre el món des d'un punt de vista ètnic es deu al fet que els sistemes lingüístics representen de manera diferent la realitat que l'envolta. Cada llenguatge específic es basa en un model o imatge particular del món i el locutor organitza el contingut de l'enunciat d'acord amb aquest model. I això no contradiu el fet que tots els models mundials específics del món tenen característiques comunes i universals. Els dos components del quadre ètnic del món -l'estereotip del comportament i el panorama lingüístic del món- estan interconnectats.

Entre els estudis que cal destacar, hi ha la monografia de V. Iovenko centrada en l'anàlisi de la mentalitat russa i espanyola. Examinant la traducció-interpretació a la llum de la idiosincràsia nacional i idiomàtica, l'investigador se centra en estructures cognitives que constitueixen el fonament de la visió nacional del món. Segons aquest autor, el domini d'una llengua estrangera i la traducció-interpretació adequada pressuposen vèncer maneres de percebre la realitat que considera com a "impostos" per a la llengua materna (Ювенко, 2013).

Una de les idees bàsiques és que cada poble té la seva pròpia mundividència. En línies generals és així, però a la pràctica la situació és més complicada. Posem un exemple concret. El mateix proverbi pot interpretar-se d'una manera diferent en varietats nacionals de la llengua espanyola. Per exemple, *estás en tu casa* significa a Espanya sentir-se al seu gust, mentre que a Mèxic indica un reprotxe per al convidat que es comporta impròpiament.

Es parla molt de la unitat del món de l'espanyol, malgrat que cada vegada es presta més atenció als estudis de les varietats nacionals, a les diferències, no solament fonètiques o lèxiques, sinó també conceptuals. Tota la creació metafòrica procedeix de la personalitat lingüística, el treball creador de la llengua que crea el seu món i es recrea en ell.

El poble rus tampoc no té una visió del món, tot i que la diversitat lingüística de la del rus modern és mínima, ja que, pràcticament, no hi ha dialectes. Seria lògic que, en un territori tan extens, hi hagi moltes personalitats lingüístiques, perquè cadascuna es recolza en les seves creences i arrels folklòriques.

La clau per obrir la porta i entrar al món de les personalitats lingüístiques i la seva mundividència cal buscar-la en la informació extralingüística, social, històrica, cultural, en les creences i supersticions, en tot el que ha estat forjador d'arquetips folklòrics, estereotips de conducta, en les regles de l'etiqueta idiomàtica, permisos i prohibicions convencionals, rols socials i grups de referència, etc. Tot això, que pel que sembla és aliè a la lingüística, és l'essencial. La personalitat lingüística és indissociable d'aquests components estereotipats de caràcter nacional, sense els quals les llengües no tindrien vitalitat i moririen. És per això que gosem dir que l'esperanto i altres estructures artificials no tenen vitalitat, encara que la seva gramàtica i el seu lèxic siguin, segurament, impecables.

PERSONALITAT LINGÜÍSTICA DEL MÓN OCCITÀ-CATALÀ

Tornem ara al món occità-català. La qüestió clau és si podem considerar-lo com un sol món, o si són mons diferents, i quines característiques té, o tenen si són mons diferents.

No hi ha dubte que a l'Edat Mitjana es pot parlar d'un únic espai cultural. Els fets següents ho testimonien. Des del punt de vista geogràfic, al segle XII, Catalunya va ampliar significativament els seus territoris gràcies a les terres occitanes, que dominà durant dos segles. Aquesta expansió va contribuir a intensos contactes comercials. Des del punt de vista cultural, la llengua provençal dominava com a llengua poètica en aquell moment, i molts trobadors, entre els quals els famosos Giraut de Bornelh, Guillem de Cabestany, Ramon Vidal de Besalú, Cerverí de Girona, eren catalans. A més, els catalans van sostenir i preservar la llengua provençal després de la croada albigesa, celebrant al seu territori concursos de Jocs Florals “on es premiaven les poesies que eren considerades les millors” (Riquer, 1980: I, 565). I entre els autors de tractats poètics, gramaticals i retòrics sobre la llengua provençal, hi havia tres catalans: Ramon Vidal de Besalú (finals del segle XII), Jofre de Foixà (finals del segle XIII) i Luys d'Averçó (finals del segle XIV).

D'aquesta manera, les dades històriques ens mostren que a l'Etat Mitjana sí que existia un món únic, almenys per a la gent culta. Ens ho confirmen, per exemple, les observacions dels autors dels primers tractats gramaticals de Gaya Ciència (Grínina, 2017: 189-190). Segons ells, el llemosí, una de les denominacions del provençal, és el model a seguir per tot el món trobadoresc que representava la cultura medieval. El primer trobador català Ramon Vidal de Besalú escriu sobre això en el seu tractat “Las razos de trobar”: “Perqu'eu vos dich que totz hom qui en trobar vulla entendre, deu saber la parladura del Lemozi ... car tota parladura de Lemozi se parla naturalment e dreita per caz e per nombre e per genres e per temps e per personez e per mous” (Meyer, 1877: VI, 347).

Aquests trobadors catalans medievals es van adonar que el català i el provençal eren molt similars, però, tot i això, els consideraven llengües diferents (Grínina, 2009: 137-139). Per exemple, Luys d'Averçó en el seu tractat “Torcimany” oposa el català al provençal:

Jo no m servesch en la present obra, per duas raons, dels lenguatges que los trobadors en lurs obras se servexen; la primera és com prosaichament lo present libre jo pos [...]; l'altre rahó és que si jo.m servia d'altre lenguatge sinó del catalá, que es mon lenguatge propri, he dupte que no.m fos notat a ultracuidament, car pus jo són catalá, no.m dech servis d'altre lenguatge sinó del meu (Casas Homs, 1956: I, 17).

Aquestes paraules reflecteixen la peculiaritat de la situació sociolingüística que es va establir a Catalunya en aquell període, i que es caracteritza, d'una banda, per la formació d'una norma prosaica comuna del català literari, i, d'altra banda, per l'oposició entre el català i el provençal, com una llengua de prosa, i una llengua de poesia, respectivament (Grínina, 2009: 140).

La situació actual és ben diferent, malgrat que, segons les paraules de Robert Lafont, “Per primer cop des de 1213, occitans i catalans viuen dins un marc polític relativament comú i tenen la mateixa ciutadania” (Lafont, 2003: 21). Catalunya i Occitània avui pertanyen a diferents estats i això vol dir que, a la pràctica, existeix una frontera política. Però el més important és que l'estatus de les dues llengües és diferent. Malgrat això, els investigadors moderns emfatitzen la similitud de les llengües catalana i occitana, per exemple, Aitor Carrera, especialista en lingüística occitana i aranese:

L'occità és la llengua més semblant al català a la catalana i això és conseqüència del fet que les relacions humanes i culturals entre Occitània i el conjunt de les terres catalanes han estat molt estretes en alguns períodes de la història (Carrera, 2011: 15).

El català serveix d'exemple a seguir per a l'occità, el seu germà gran, el seu protector. Respecte a això, la definició de regional no és convenient per a la llengua catalana, que ja és comuna almenys a sis regions (Lagarde, 2013, p. 455).

La personalitat lingüística catalana se sent autosuficient, sap què desitja mentre que la personalitat lingüística occitana es troba en procés d'autoafirmació, reconstrucció i consolidació¹. Troba les seves arrels en el passat gloriós: “E ieu sieu pas solet per pensar que la lenga d'Oc, aquela lengua maire de totei lei lengas latinas modernas, a mai d'importanci qu'une catedrala siguesse de Strasbourg” (Abbe, 1989: 82).

La personalitat lingüística occitana, igual que totes les altres, parteix de l'esquema del món naïf i popular: “Se volèm aparar e sauvar la lenga e la cultura nostres duvrem... totjorn mai si virar dau costat dei país que

consideron la lenga d'oc com lenga de son passat e de son patrimoni” (Abbe, 1989: 61).

La personalitat lingüística occitana és conscient de si mateixa en comparació amb els seus veïns. Per exemple, valora molt altament els catalans, positivament els italians (Abbe, 1989: 85), però tracten d'evitar la influència francesa i sobretot l'anglesa per tal de no perdre la seva idiosincràsia: “Ieu parli anglés a Londra ò a New-York mai en Provença, que nani, parle provençau o francès” (Abbe, 1989: 70).

L'esquema cronotòpic també té molta importància per al món occitano-català. A partir de “Ritme dei Sasons” de l'Agricultor Provençal, podem veure parèmies de tipus *Faire Sant Miqueu, aquò vau dire, desmanaijar*. El quadre territorial i axiològic mostra que tots els perills vénen del nord: “Au segles V e VI avem agut lei Barbars venguts de l'Ubac: puei au segle XIII agueriam la crosada dei Albigès, au segle XVII lei Dragons de Lois XIV, e ara au segle XX, si tavam amè leis oligans. Ni a per creire que nos ven de l'ibac devam s'en mesfisar!” (Abbe, 1989: 24).

La personalitat lingüística occitana també és conscient de la seva variació dialectal, però aquest fet no resulta gens molest, cosa que confirma Aitor Carrera:

[Occità referencial és] una modalitat fàcilment comprensible per al conjunt dels usuaris, parlin el dialecte que parlin, resumeix allò que és més comú en l'espai central occità (que utilitza el dialecte llenguadocià) i allò que ho és en el conjunt del domini lingüístic. [...] Les formes i les estructures lingüístiques [...] no han de substituir les dels diferents dialectes occitans. Les modalitats regionals o locals no són jeràrquicament inferiors des d'un punt de vista qualitatiu a aquest occità que descrivim. Ben al contrari, l'occità referencial és un aliat de les varietats locals, ja que s'emmarca en un procés de codificació i d'estandardització del conjunt de la llengua que ha de facilitar a tots els dialectes occitans [...] l'accés a àmbits d'ús que fins ara semblaven exclusius del francès [...], de l'italià [...] o de l'espanyol i - en menor mesura - del català [...] (Carrera, 2011: 10-11).

En general, es reconeix el dret democràtic dels dialectes d'existir. Però, de fet, els conceptes d'Occità referencial (basats en el dialecte del Llenguadoc) ja existeixen, perquè també hi ha l'Occità estàndard i l'Occità general. Tot plegat queda molt ben descrit a les gramàtiques, diccionaris, etc., però a partir del nom és clar que el futur de l'occità es veu com una cosa única, tot i que ara aquestes gramàtiques i diccionaris demostren un alt grau de polimorfisme! (Carrera, 2011: 9-15).

Problemes de dialectes no resolts compliquen el problema ja greu de fixar i desenvolupar el fons lèxic de l'occità. No és fàcil per als investigadors establir si un determinat lexema o la seva variant pertany al català, a l'occità o, per exemple, al gascó o al gallec, ja que l'autoritat principal de la història de les llengües romàniques és el vell diccionari etimològic de Coromines. Pel que fa al vocabulari relacionat amb els àmbits culturals i literaris, aquest problema és més fàcil de resoldre que pel que fa al vocabulari domèstic, ja que es registra en obres escrites, sovint en el context que s'indica directament, el lloc d'acció i l'origen dels personatges. En aquest sentit, els autors medievals sovint ofereixen característiques que reflecteixen idees estereotipades sobre un grup ètnic particular (Романова, 2015: 255 - 256).

L'ESQUEMA DEL MÓN A TRAVÉS DE REMEIS IDIOMÀTICS

Ara veurem com l'esquema del món està representat a través de procediments idiomàtics, entre els quals destaquen la metàfora, la interpretació dels manlleus dels altres idiomes i la construcció de nous vocables que expressen nocions noves. La metàfora té un paper fonamental ja que permet unir les arrels històriques amb la modernitat.

Les expressions metafòriques i metonímiques estan estretament relacionades amb una visió del món i poden associar-se amb imatges diferents. Per exemple, en castellà, la frase *soy una buena tortillera*, si la diu una anciana, vol dir que prepara bé les truites, però entre la gent jove no serà interpretada de la mateixa manera. Un altre exemple evident és la paraula *ratolí*, que per a les noves generacions ha adquirit un nou significat metafòric.

Els manlleus sí que existeixen, però els nadius tracten de donar-ne la interpretació corresponent. Per exemple *fast food*, en occità, vol dir *lo manjar-leu*, i *mobil-home* vol dir *ostau-barulant*. Així mateix, la paraula russa *karacho* (хорошо) s'explica com *aquò va*. Aquest mecanisme d'interpretació ha donat lloc a l'aparició d'algunes paraules compostes: *baticor*, *entrepans*, *terratrèmol*, i ajuda a evitar manlleus estrangers innecessaris.

¹ Hem agafat tots els exemples occitans del llibre *Cronicas Provençales de la Terra* d'Andrieu Abbe que és un recull d'articles publicats a diaris i revistes locals.

El fenomen de reduplicació, que és un dels mecanismes més arrelats de formació lèxica, i que serveix, entre altres aspectes, a aportar un component expressiu, existeix en gairebé totes les llengües. Però en el dialecte provençal s'utilitza amb visible preferència: *dur-dur, leu-leu, plan-planet, ribon-ribanha, pauc a che pauc, de mens en mens, reire-reire-reire grand, reire nistons, le bati-bati en mi, lo béu-béu deis especialistas, parla que parlarás*. Les reduplicacions provençals són tan nombroses i atractives, que formen part de molts proverbis (*Piu-piu, tot jorn viu; Roda que rodará, au rode tornerás*), jocs de paraules («*La vida professionala de un jogaire de futbol dura gaire*»), que caracteritzen la personalitat lingüística occitano-provençal com un dels seus senyals d'identitat. Sense voler simplificar i extreure conclusions massa directes, podem considerar que la tendència a la reduplicació és un element que conforma el caràcter lingüístic i la idiosincràsia provençal.

Quant a la terminologia, el món occitano-català sembla preferir els vocables autòctons, i sobretot quan es tracta de temàtiques tradicionals: “Per exemple, sabetz coa si ditz un paston? En francés si ditz pelot d'argile... Paston es tament pus polit; Amé mon amic ... parlam jamaí dau mestier en francés” (Abbe, 1989:49).

Com és ben conegut, el mèrit d'adaptar la terminologia lingüística llatina a les llengües romàniques, cal atribuir-lo als tractadistes medievals de Gaya Ciencia (Ramon Vidal de Besalú, Uc Faidit, Jofre de Foixà i molts altres). Pel que fa a l'època actual, les arrels romàniques permeten construir termes moderns de manera fàcil: *centrals nuclears, ajudes comunautàries, etc.*

També és necessari tenir en compte que l'occità té més variants sinonímiques que el català, fet que s'explica per l'èxit del procés de normalització a Catalunya, la llengua de la qual ha estat codificada. Aquesta diferència la subratlla Aitor Carrera:

[...] defugint visions monolítiques i reduccionistes - acceptem amb naturalitat que en occità hi pot haver diversos sinònims o geosinònims que poden ser referencials o estàndards i correspondre a una única forma catalana. Qui conegui la realitat occitana ja sabrà que sovint hi ha - per començar - almenys una, dues o fins a tres formes sinònimes que tenen una certa difusió en la producció cultural actual, una presència territorial més o menys important i fins i tot un cert pes literari (Carrera, 2011: 12-13).

Les característiques gramaticals, com el gènere, per exemple, influeixen directament en la percepció de la imatge: la paraula *lluna* crea en la llengua catalana una imatge femenina amb totes les seves atribucions, mentre que en rus existeixen dues paraules – луна, f. i месяц, m. El vocable луна s'utilitza en els àmbits vinculats amb la visió del món culte i científic (astronomia, cosmonàutica, poesia culta, etc.), mentre que месяц, paraula masculina, s'empra en el folklore, en el parlar quotidià, i crea una imatge d'un home audaç i perillós, que els nens russos assimilen des de la primera infància, amb cançons de bressol, jocs i contes.

És curiós que, en occità, els oceans, segons Andrieu Abbe que cita exemples de parlar de provençal de Var, es diguin *mares*: “... traversar la mar Pacífica, la mar Indiana, la mar Atlàntica...” (Abbe, 1989:48). Es crea la imatge d'un espai conegut i familiar, el lloc de treball habitual (podem comparar-la amb la famosa novel·la d'Ernest Hemingway *El vell i la mar*).

Els idiomes romànics tenen moltes coses en comú. Tanmateix, les diferents opcions marquen tendències, i les tendències configuren la llengua. En aquest sentit, també cal mencionar el llibre de Miquela Stenta *Larguesa*. Aquesta autora compara els conceptes, aparentment els mateixos en francès i en occità², però molt diferents en l'essencial, per comprendre que, per fer ressorgir i desenvolupar una llengua és necessari treballar filològicament en els fonaments mentals, culturals i lingüístics de la llengua en qüestió (Stenta, 2011: 86).

De fet, el domini de la gramàtica i del vocabulari, segons Yu. Karaulov, no és més que la primera etapa abans de poder parlar de formació de la personalitat lingüística. Aquesta darrera es produeix quan ja es domina la base del valor conceptual de la llengua, i es construeix, parcialment, a partir de tradicions literàries (Karaulov, 1987: 38). Respecte a l'occità, segles d'existència en un entorn francòfon, i la consegüent influència del francès, és la realitat que els estudis occitans dels nostres dies pretenen enriquir amb els conceptes que predominen, i que es cerquen en els textos de l'època daurada de la literatura medieval, per tal de completar el panorama del món dels parlants moderns.

Des del punt de vista de la lingüística, hi ha diverses maneres de desenvolupar la personalitat lingüística, però des del punt de vista pràctic, n'hi ha una: “Per tenir la lenga, per n en tenir la clau, duvém sobretot la parlar. Ma duvem tamben assegurar sa presenci dins lei medias, e dins lei libres” (Abbe, 1989: 81).

CONCLUSIONS

Una de les nostres conclusions és que les idees que tenim no caracteritzen solament els nostres veïns, sinó també a nosaltres mateixos perquè la nostra manera de parlar i de comportar-nos ens sembla normal com si fos una mesura universal. Per exemple, els russos consideren que els catalans són molt treballadors i tenen molt seny, i és que, de fet, als russos a vegades ens falten aquestes qualitats.

“Se tèn sa lengo, tèn la clau”, va dir Frederic Mistral. I els seus seguidors moderns n'estan convençuts: per mantenir realment aquesta clau a les vostres mans, heu de parlar al màxim possible en aquest idioma, assegurar-vos la presència a les escoles, als mitjans de comunicació, a la literatura, als diferents àmbits de la vida. Com és ben conegut, una de les funcions socials més bàsiques de la llengua és la comunicativa.

En general, l'occità es troba en el camí pel qual ja va passar el seu parent català més proper, que ha aconseguit convertir-se en un mitjà de comunicació modern en tots els àmbits de la vida, el pensament científic i la creativitat. Per a l'occità, el camí sembla més fàcil, ja que Catalunya li proporciona tot tipus de suport tècnic, financer, organitzatiu i polític. És un exemple reeixit de veïnatge que inspira un nombre creixent d'habitants originaris de l'antiga Occitània a tornar a viure activament la seva llengua i la seva pròpia identitat. Analitzant els processos de normalització de les dues llengües, el conegut sociolingüista vienès Georg Kremnitz subratlla que la situació és difícil, però que hi ha esperança (Kremnitz, 2017: 34). Tanmateix, només la història mostrarà com s'aniran dibuixant els destins de les llengües i els pobles.

Per concloure, voldriem subratllar que l'aspiració de molts catalanistes i occitanistes de conservar la majoria de les característiques de les seves varietats dialectals, fet que testimonia respecte mutu i mentalitat oberta malgrat les possibles dificultats d'enteniment, produeix una gran admiració. Acabem citant les paraules encertades d'Aitor Carrera: “Un país que clama per mantenir la identitat davant d'una altra cultura amb més suport legal i més mitjans, cal que demostrï que també és capaç de respectar les seves minories” (Carrera, 2011: 15).

² Larguesa (occ.) vs. Largesse (fr.). Il semblerait donc que, en occitan, le sens moral soit majoritaire, alors qu'en français, le sens concret, matériel, l'importe. (p.14) Aussitant que Cobeitat(occ.) vs. Cupidit'e (fr.)p.11. Gentil (occ.)vs. Noble(fr.) p.24.

BIBLIOGRAFIA

Abbe, Andrieu. (1989). *Cronicas Provençalas de la Terra*. Cedex: Ediciens Aquò d'Aquí e L'Agriculteur Provençal.

Carrera, Aitor. (2011). *L'occità. Gramàtica i diccionari bàsics. Occità referencial i aranès*. Lleida: Pagès editors.

Casas Homs, José María. (1956). «*Torcimany*» de Luis de Averço, tratado retórico, gramatical y diccionario de la rima. Barcelona: Instituto Miguel de Cervantes. T. 1 -2.

Grínina, Elena. (2009). La diferenciació entre el català i l'occità des de el punt de vista dels primers tractadistes de Catalunya i Occitània. *Les relaciones catalano-occitanes el llindar del segle XXI*. Editions de la Tour Gile. 137 – 140.

Grínina, Elena. (2017). *Alguns fets gramaticals de l'occità antic: interpretació dels autors catalans medievals. Occitània en Catalonha: de tempses novèls, de novèlas perspectives*. Recull de les actes de l'XIen Congrès de l'Associacion Internacionala d'Estudis Occitans, celebrat a Lleida del 16 al 21 de juny de 2014 (189-194). Lleida. Editors: Aitor Carrera e Isabel Grifoll.

Kremnitz, Georg. (2013). *Questions de terminologie et de concepts*. Dins Georg Kremnitz et al. (dir.), *Histoire sociale des langues de France* (103-125). Rennes: Presses Universitaires de Rennes.

Kremnitz, Georg. (2017). *Problèmes particuliers de las normativizacions de lengas sens estat: parallelismes e diferèncias entre l'occitan e lo catalan. Occitània en Catalonha: de tempses novèls, de novèlas perspectives*. Recull de les actes de l'XIen Congrès de l'Associacion Internacionala d'Estudis Occitans, celebrat a Lleida del 16 al 21 de juny de 2014 (21-36). Lleida. Editors: Aitor Carrera e Isabel Grifoll.

Lafont, Robert. (2003). *Occitans i catalans: els segles del matrimoni impossible i el temps de la unió*. Dins *Càtars i trobadors. Occitània i Catalunya: renaixença i futur* (14-21). Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament de cultura.

Lagarde, Christian. (2013). *Le catalan*. Dins Georg Kremnitz et al. (dir.). *Histoire sociale des langues de France* (455-464). Rennes: Presses Universitaires de Rennes.

Langue régionales: langue de France, langue d'Europe. (1999). Actes de la journée d'étude organisée par la Bibliothèque publique d'information au Centre Georges Pompidou à Paris, le 30 janvier 1999. Consultat 05/08/2019], des de adreça URL <https://fr.readkong.com/page/langues-regionales-langues-de-france-langues-d-europe-2212287>.

Meyer, Paul (1877). *Traité catalans de grammaire et de poétique*. Romania, Paris, VI, p.341-358

Riquer Martí, Comas, Antoni. (1980). *Historia de la literatura catalana*. I. Barcelona: Ariel.

Romanova, Galina. (2017). *El occitano como visión del mundo. Occitània en Catalonha: de tempses novèls, de novèlas perspectives*. Recull de les actes de l'XIen Congrès de l'Associacion Internacionala d'Estudis Occitans, celebrat a Lleida del 16 al 21 de juny de 2014 (879-883). Lleida. Editors: Aitor Carrera e Isabel Grifoll.

Stenta, Miquela. (2011). *Larguesa. Un art du don dans l'Occitanie médiévale*. Montpellier: Canopé - CRDP de l'Académie de Montpellier.

Strawson, Peter. (2003). *Escepticismo y naturalismo*. Madrid: Antonio Machado Libros.

Гак Владимир, Григорьевич. (1998). Языковые преобразования. Москва: Школа «Языки русской культуры». [Gak V.G. (1998) Yazykovyye preobrazovaniya, Moskva, Shkola «Yazyki russkoy kul'tury»] (Gak Vladimir (1998) *Transformacions d'idiomes*, Moscou, Escola “Idiomes de la cultura russa”)

Гухман Мирра, Моисеевна. (1961). *Лингвистическая теория Л.Вайсгербер. Вопросы теории языка в современной зарубежной лингвистике*. Москва, с.123-162. [Gukhman M.M. Lingvisticheskaya teoriya L.Weissgerber. Voprosy teorii yazyka v sovremennoy zarubezhnoy lingvistike. Moskva] (Gukhman M.M. (1961). *Teoria lingüística de L. Weissgerber*. Dins *Qüestions de la teoria del llenguatge en lingüística estrangera moderna*. Moscou).

Иовенко Валерий, Алексеевич. (2013). Национально-культурное мировидение в переводческом измерении. М. МГИМО. - 218 с. [Iovenko V. *La mundivisión nacional cultural en la dimensión de la traducción e interpretación*. Moscú, MGIMO. – 218 p.]. (Iovenko V.A. (2013). *Natsional'no-kul'turnoye mirovideniye v perevodcheskom izmerenii*. La mundivisión nacional cultural a la dimensió de la traducció i interpretació).

Караулов, Юрий, Николаевич. (1987). Русский язык и языковая личность. Москва: Наука. [Karaulov, Yu.N. (1987). *Russkiy yazyk i yazykovaya lichnost'*. Москва: Nauka.]. (Karaulov Yu. (1987). *El llenguatge rus i la personalitat rusoparlant*. Moscú: Nauka].

Марусенко Михаил, Александрович. (2014). Языковая политика Европейского Союза: институциональный, образовательный и экономический аспекты. Санкт-Петербург: Издательство Санкт-Петербургского университета. [Marusenko M.A. (2014). Yazykovaya politika Yevropeyskogo Soyuza: institutsional'nyu, obrazovatel'nyu i ekonomicheskii aspekty. Sankt-Peterburg: Izdatel'stvo Sankt-Peterburgskogo universiteta]. (Marusenko Mijail (1914). *La política lingüística de la Unió Europea: aspectes institucionals, educatius i econòmics*. Sant Petersburg: Editorial de la Universitat de Sant Petersburg).

Марусенко Михаил, Александрович. (2015) Эволюция мировой системы языков в эпоху постмодерна: языковые последствия глобализации. Москва: Издательство ВКН. [Marusenko M.A. (2015) *Evolyutsiya mirovoy sistemy yazykov v epokhu postmoderna: yazykovyye posledstviya globalizatsii*. Moskva: Izdatel'stvo VKN]. (Marusenko M.A. (2015) *L'evolució del sistema lingüístic mundial en l'època postmoderna: les conseqüències lingüístiques de la globalització*. Moscou: Editorial VKN).

Романова Галина, Семеновна. (2015). Концепт *larguesa* как моральная основа окситанской средневековой языковой личности. Dins *Романские языки и культуры: от античности до современности*. /VII Международная научная конференция 28-29 ноября 2013 г. Москва: Изд-во МГУ. с.251-266. Consultat 05.08.2019, des de adreça URL http://istina/msu/ru/media/icollections/collectioneditorship/a4e/e83/10120428/Sb_rom_conf_2013_lzd_2015.pdf. [Romanova G.S. (2015). *Kontsept larguesa kak moral'naya osnova oksitanskoj srednevekovoy yazykovoy lichnosti*. *Romanskiye yazyki i kul'tury: ot antichnosti do sovremennosti*. VII Mezhdunarodnaya nauchnaya konferentsiya 28-29 noyabrya 2013g. Moskva, MGU]. (Romanova G.S. (2015). *El concepte larguesa com a base moral de la personalitat lingüística medieval occitana*. Dins *Llengües i cultures romàniques: des de l'antiguitat fins a l'actualitat*. VII Conferència científica internacional del 28 al 29 de novembre de 2013 Moscou: Edició MGU).

Рылов Юрий, Алексеевич. (2006). Аспекты языковой картины мира: итальянский и русский языки. Москва: Гнозис. [Rylov Yu.A. (2006). *Aspekty yazykovoy kartiny mira: ital'yanskiy i russkiy yazyki*. Moskva: Gnozis]. (Rylov Yury (2006). *Aspectes de la imatge lingüística del món: italià i rus*. Moscou: Gnosi).

Anna Joan Casademont
Université TÉLUQ

Marc Pomerleau
Université de Montréal

L'ENSEIGNEMENT DE LA TRADUCTION CATALAN-FRANÇAIS DANS UN PROGRAMME UNIVERSITAIRE DE LANGUE ET CULTURE CATALANES : EXPÉRIENCE DE MISE EN ŒUVRE

RÉSUMÉ

Cet article traite des approches théoriques appliquées au moment de concevoir et de préparer un cours d'introduction à la traduction catalan-français faisant partie d'un programme de mineure en études catalanes à l'Université de Montréal. Après une brève présentation du cours, nous abordons les approches pédagogiques utilisées et leur mise en pratique, ainsi que les résultats d'une enquête portant sur le contenu et les objectifs du cours menée auprès des étudiants. Cet article a pour objectif de partager l'expérience de création et de mise en œuvre d'un cours de traduction, de même que les résultats liés à l'approche adaptée, afin de donner des pistes aux enseignants de cours de traduction qui visent l'amélioration des compétences en langue d'arrivée.

Mots-clés : traduction, langue, enseignement, pédagogie, approche communicative.

ABSTRACT

This paper deals with the theoretical approaches used in the creation and preparation of an introductory Catalan to French translation course part of a Minor program in Catalan Studies offered at Université de Montréal. After a brief presentation of the course, we deal with the pedagogical approaches adopted and their implementation and conclude with the result of a survey about the content and objectives of the course conducted among students. This paper aims at sharing experiences related to the creation and implementation of a translation course, as well as the results obtained from the adopted approaches in order to provide lecturer with ideas to pursue when preparing translation courses aiming at strengthening competences in the target language.

Keywords: translation, language, teaching, pedagogy, communicative approach.

INTRODUCTION

Les formations en langue catalane sont de plus en plus présentes au niveau universitaire partout dans le monde. Quelque 150 universités offrent des cours de langue catalane dans le cadre des programmes du réseau de l'Institut Ramon Llull (IRL, 2019). De plus en plus, à ces cours de langue se greffent des cours connexes qui viennent compléter l'offre et les programmes : on trouve notamment des cours de littérature, de culture et de traduction, selon les universités.

Ainsi, dans un contexte mondial où l'apprentissage de plusieurs langues est souhaitable, voire essentiel, le catalan trouve sa place en raison de sa force économique, socioculturelle et littéraire. Il n'est pas donc difficile de justifier l'intérêt des apprenants de catalan pour une formation en traduction, ce qui augmente l'éventail des possibilités de contribuer aux échanges entre communautés, que ce soit dans un contexte professionnel, par intérêt culturel, littéraire ou autre.

Dans cet article, nous traitons des approches théoriques de l'enseignement de la traduction et de l'usage de la traduction pour l'apprentissage des langues étrangères utilisées au moment de préparer un cours d'introduction à la traduction catalan-français. Le cours en question s'inscrit dans un programme d'études catalanes offert à l'Université de Montréal au Québec, Canada. Il peut également être suivi par des étudiants d'autres programmes, dont ceux inscrits en études hispaniques et traduction, par exemple. Ce cours, intitulé Traduction catalan-français (CTL2260), se fonde sur l'idée que la traduction est un acte communicatif à part entière, tel que mis de l'avant par Hurtado Albir dans son ouvrage *Traducción y traductología. Introducción a la traductología* (2011). Selon Hurtado Albir (2011 : 507), la traduction est un « acto completo de comunicación [...] que se desarrolla siempre en un marco social y que está influido por los elementos que intervienen en la comunicación ». En ce sens nous nous alignons avec Nord lorsqu'elle écrit que « [t]raduire, c'est comparer des cultures » (1997 : 34), de même qu'avec l'idée que la formation en traduction est comme « un voyage au tréfonds des langues, des cultures et des savoirs » (Bastin et Cormier, 2012 : 43).

La conception de ce cours de traduction a été abordée sous trois angles. Ceux-ci tiennent compte de l'esprit et des objectifs du programme en études catalanes dans lequel il s'inscrit, lequel vise à « offrir une formation en langue, culture et civilisation catalanes » (Université de Montréal 2015). Ces angles sont :

la traduction dans l'enseignement des langues étrangères ;

la dimension socioculturelle dans l'enseignement des langues ;

la dimension socioculturelle dans l'enseignement de la traduction.

Après avoir brièvement présenté le cours, nous abordons l'approche pédagogique hybride utilisée, basée notamment sur le socioconstructivisme (traduction pragmatique et comparatiste pédagogique) et sa mise en pratique.

Par 'traduction pragmatique' nous entendons la traduction de textes qui ont « une utilité généralement immédiate et éphémère, qui [servent] à transmettre une information d'ordre général ou propre à un domaine et dont l'aspect esthétique n'est pas l'aspect dominant » (Delisle & Fiola, 2013 : 686). Qui plus est, la traduction pragmatique est, de l'avis de plusieurs auteurs, dont Delisle & Fiola (2013 : 686) et Kübler (2014) essentiellement ciblée puisque les textes d'arrivée sont rédigés afin de répondre aux besoins des destinataires. Enfin, dans le cadre du Cadre européen commun de référence pour les langues (Conseil de l'Europe, 2018), on considère la traduction pragmatique comme un exercice de médiation. La traduction comparatiste pédagogique, quant à elle, s'inscrit dans la tradition de la stylistique comparée de Vinay et Darbelnet (1958) en visant à mettre en évidence les similitudes et différences entre deux langues, ce qui contribue à l'amélioration des compétences dans la langue étrangère (voir Durieux, 2005 : 37). Pour conclure, nous présentons les résultats d'une enquête menée auprès des étudiants inscrits à la première mouture de ce cours en 2015. Cette enquête avait pour objectif de recueillir l'opinion des étudiants sur les textes utilisés en classe, les activités et méthodes de formation et d'apprentissage, de même que sur les objectifs du cours.

PRÉSENTATION DU COURS

Dans cette section nous présentons les principales caractéristiques du cours Traduction catalan-français (CTL2260). Nous discutons d'abord de sa place dans le programme d'études, du profil des apprenants, des compétences à acquérir (mises en relation avec la théorie) et des objectifs du cours.

ÉTUDES CATALANES À L'UNIVERSITÉ DE MONTRÉAL ET PROFIL DES APPRENANTS

Depuis 2007, l'Université de Montréal offre des cours de langue et de culture catalanes. Toutefois, ce n'est que depuis l'automne 2014 qu'une mineure en études catalanes est offerte aux étudiants. La mineure représente l'équivalent d'une année d'études à temps plein, c'est-à-dire dix cours de trois crédits. La plupart des étudiants complètent toutefois ce programme en deux ou trois ans puisqu'ils le font généralement en parallèle avec un programme de majeure constitué de vingt autres cours (par exemple en études hispaniques ou en études allemandes). La combinaison d'une mineure et d'une majeure, notamment, permet d'obtenir le grade universitaire de premier cycle de baccalauréat ès arts (B.A.).

Le programme de mineure en études catalanes comprend :

un bloc « Langue » composé de quatre cours qui permettent d'atteindre le niveau B1 de compétences du Cadre européen commun de référence pour les langues ;

un bloc « Civilisation », constitué du cours Introduction à la culture catalane ;

un bloc « Lettres et société », qui comprend les cours Panorama de la littérature catalane, Lectures dirigées en études catalanes, Traduction catalan-français et Espaces linguistiques (cours d'introduction à l'étude des langues étrangères) ;

un bloc « Applications pratiques », composé d'un stage au Québec ou à l'étranger et d'un voyage d'études dans les Pays catalans ;

un bloc « Disciplines connexes », qui offre plusieurs cours au choix en linguistique, littérature, traduction, histoire, etc.

Pour obtenir le diplôme de mineure en études catalanes, les étudiants doivent suivre et réussir dix de ces cours, dont quelques-uns sont obligatoires (langue et culture). Le cours Traduction catalan-français n'est pas obligatoire, mais les étudiants sont tenus de suivre au minimum un cours du bloc « Lettres et société » dans lequel il s'insère. Ce cours a été offert par les auteurs de cet article pour la première fois à l'été 2015, puis à l'automne 2018.

Un travail de préparation de plus d'une année a précédé la première mouture de ce cours. Ce travail s'inscrivait dans le cadre d'un projet d'intégration pédagogique de l'Université de Montréal, qui finance des projets visant « l'amélioration de l'enseignement et l'intégration des chargés de cours aux diverses activités pédagogiques des départements, écoles et facultés » (SCCCUM, 2017). Dans notre cas, le projet d'intégration pédagogique a permis de créer un recueil d'apprentissages et d'exercices de 910 pages pour la formation en traduction catalan-français (Joan Casademont, Pomerleau, Viladrich & Vaillancourt, 2015), un domaine pour lequel il existe peu de matériel pédagogique hormis celui de Berthelot (2007).

Quant au profil des apprenants, le principal défi relevait des écarts au niveau de la maîtrise des compétences linguistiques dans les deux langues concernées et de la compétence de traduction, en particulier ce que le groupe PACTE (Processus d'acquisition de la compétence de traduction et évaluation) (2003) appelle la sous-compétence de connaissances de la traduction : dans l'ensemble, la compétence de traduction catalan-français (ou même dans d'autres combinaisons) était négligeable chez la plupart des apprenants, notamment parce qu'ils n'avaient aucune expérience préalable en traduction, professionnelle ou non. La compétence en langue catalane était partiellement acquise par tous les étudiants en raison du prérequis pour ce cours, c'est-à-dire avoir atteint minimalement le niveau B1 du Cadre européen commun de référence pour les langues¹. Quelques apprenants avaient atteint le niveau B2, voire C1 ou supérieur. La compétence en culture était également partiellement acquise par le biais des cours de langue et du cours de culture catalane offert dans le cadre de la mineure. Certains étudiants avaient séjourné en Catalogne à plusieurs reprises, que ce soit pour les études ou les loisirs et, de ce fait, avaient acquis des connaissances culturelles sur place.

1 À l'Université de Montréal, les étudiants accèdent à ce niveau après avoir suivi les trois premiers cours de langue catalane, pour un total de 135 heures en salle de classe.

COMPÉTENCES À ACQUÉRIR ET OBJECTIFS DU COURS

L'une des tâches incontournables de la préparation de tout cours universitaire, et tout particulièrement d'un cours nouvellement créé, consiste à déterminer les compétences qui devront être acquises par les étudiants. Nous entendons par *compétence* la combinaison d'aptitudes, d'attitudes et de connaissances, incluant la disposition à apprendre et le savoir-faire (Commission européenne 2003 : 22). Ajoutons qu'il s'agit d'une capacité cognitive que peuvent acquérir les individus afin de résoudre des problèmes précis, de même que la volonté, la disposition et la capacité motivationnelle à solutionner ces problèmes (Weinert, 2001 : 27-28, dans Kiraly, 2013) : « [...] the cognitive abilities and skills that individuals have or that they can learn to solve specific problems as well as the associated motivational, volitional and social dispositions and abilities needed to be able to apply solutions to problems successfully and responsibly in variable situations »². Ainsi, une compétence est, à la fois « un savoir, un pouvoir et un vouloir » (Hurtado Albir, 2008 : 23). Concrètement, nous nous intéressons ici à la compétence de traduction qui part du profil professionnel et qui est proposée dans le modèle holistique du groupe PACTE (2003). Ce modèle est constitué de 5 sous-compétences et composantes psychophysiologiques :

Sous-compétence bilingue ;

Sous-compétence extralinguistique ;

Sous-compétence de connaissances de la traduction ;

Sous-compétence instrumentale ;

Sous-compétence stratégique.

Par ailleurs, Hurtado Albir (2007), chercheuse principale du groupe PACTE, propose une série de catégories de compétences spécifiques dans la formation de traducteurs, soit :

Compétences méthodologiques et stratégiques ;

Compétences contrastives ;

Compétences extralinguistiques ;

Compétences professionnelles ;

Compétences instrumentales ;

Compétences textuelles.

Les objectifs du cours Traduction catalan-français, tels qu'indiqués dans le plan de cours cadre, se divisent en objectifs principaux et secondaires. Les objectifs principaux consistent, du point de vue des étudiants, à s'initier à la **traduction catalan-français et à perfectionner leurs compétences en catalan langue de départ**. Les objectifs secondaires consistent à s'initier au domaine de la traduction (méthodologie, théorie, métalangage, etc.), à apprendre à utiliser des outils d'aide à la traduction, à approfondir leurs connaissances langagières, y compris en rédaction, et à approfondir les connaissances culturelles sur les Pays catalans.

Ainsi, en tenant compte à la fois de la description du cours, des objectifs du programme d'étude et des caractéristiques des étudiants visés, plusieurs compétences ont été ciblées. Voyons ici un tableau mettant en lien les compétences spécifiques d'un cours d'initiation à la traduction telles que proposées par Hurtado Albir (2007 : 177-178) et les compétences spécifiques visées dans notre cours :

2 « [...] les habiletés et aptitudes cognitives que possèdent ou peuvent acquérir les individus afin de résoudre des problèmes précis, de même que les habiletés et dispositions motivationnelles, volitives et sociales reliées et nécessaires afin de mettre en œuvre des solutions qui fonctionnent et qui sont responsables dans des situations variables ».

Hurtado Albir (2007)	CTL2260
Compétences méthodologiques et stratégiques Appliquer les principes méthodologiques et les stratégies élémentaires pour parcourir le processus de traduction correctement.	Transmettre le plus fidèlement possible en français (LA [langue d'arrivée]) des textes écrits en catalan (LD [langue de départ]). Rédiger les textes traduits conformément au code et à la démarche du français (LA).
Compétences contrastives Différencier les deux langues et contrôler les interférences.	Améliorer sa compréhension des textes rédigés en catalan (LD). Améliorer son expression écrite en français (LA).
Compétences extralinguistiques Mobiliser des connaissances encyclopédiques, biculturelles et thématiques pour résoudre des problèmes de traduction élémentaires.	Améliorer sa compréhension des textes rédigés en catalan (LD). Traduire en tenant compte de la spécificité des deux langues, du type de texte, du destinataire, etc.
Compétences professionnelles Gérer les questions élémentaires pour agir sur le marché du travail.	
Compétences instrumentales Gérer la documentation et les outils élémentaires pour résoudre les problèmes de traduction de textes non spécialisés.	Effectuer les recherches appropriées afin de produire une traduction juste. Utiliser des outils informatiques d'aide à la traduction.
Compétences textuelles Résoudre des problèmes de traduction de textes non spécialisés en utilisant les stratégies appropriées.	Traduire en tenant compte de la spécificité des deux langues, du type de texte, du destinataire, etc.

Tableau 1.
Compétences de Hurtado Albir (2007) et compétences visées par le cours CTL2260

Incontestablement, le cours de traduction catalan-français vise à ce que les étudiants soient capables d'appliquer « les principes méthodologiques et les stratégies élémentaires pour parcourir le processus de traduction correctement », dans la combinaison catalan (LD) français (LA).

Par ailleurs, de par son intégration aux études catalanes de l'Université de Montréal et au profil de ses apprenants, le cours vise également l'amélioration de deux compétences linguistiques (et extralinguistiques) ; dans le cas du français on prévoit une maîtrise avancée de la langue et une connaissance culturelle importante, dans le cas du catalan on prévoit des compétences partiellement acquises au préalable par les étudiants avec les cours préalables de langue et celui de culture catalane.

Notons que les compétences linguistiques et culturelles sont évidemment intimement liées, ce qui est mis de l'avant dans bon nombre d'ouvrages sur l'enseignement des langues, notamment par Byram (1997) qui affirme que l'enseignement de la compétence linguistique ne peut pas être séparé de l'enseignement de la compétence (inter)culturelle. Qui plus est, et comme l'indique le Conseil de l'Europe (2007 : 38) dans son guide *De la diversité linguistique à l'éducation plurilingue*, « l'acquisition des langues comprend l'acquisition d'une compétence culturelle ». Par ailleurs, la traduction s'inscrit également comme un volet de la compétence linguistique et (inter)culturelle ; à ce titre, la dernière version du *Cadre européen commun de référence pour les langues* (Conseil de l'Europe, 2018 : 117-118) inclut la notion de *traduction pragmatique*, qui est présentée dans l'étiquette « médiation » ; il s'agit d'une approche pédagogique de la traduction à visée professionnelle au service de l'apprentissage des langues (Lomeña Galiano, 2016 : 35). Quant à la documentation et l'utilisation des outils nécessaires pour la traduction, pour la compréhension des documents en catalan (LD) et pour la rédaction des documents en français (LA), ils sont également présents dans les deux propositions du tableau précédent. En ce qui concerne les aspects de base en lien avec le marché du travail, même s'ils ne font pas partie des objectifs concrets de CTL2260, ils sont traités lors des échanges en classe.

En somme, donc, le but principal pour le cours CTL2260 consistait à mettre à profit l'acquisition de la compétence de traduction catalan-français dans l'amélioration des compétences en langue et culture catalanes chez les apprenants. Pour cela, notre approche pédagogique était hybride et combinait, dans un cadre général socioconstructiviste, la traduction pragmatique et la traduction pédagogique.

APPROCHE PÉDAGOGIQUE

Afin de mener à bien la préparation de ce cours et d'atteindre ultérieurement les objectifs indiqués, nous nous sommes essentiellement inspirés du socioconstructivisme, bien que nous ayons emprunté des notions à diverses approches. Notre approche était donc hybride. En effet, plusieurs idées clés de l'approche socioconstructiviste (Vygotsky, 1926) étaient d'intérêt pour ce cours de traduction, notamment l'idée que l'apprentissage accélère le développement, qu'il est le fruit de l'interaction permanente de l'apprenant avec le monde et les autres, et que l'enseignant en est le médiateur. Cette approche amène l'apprenant à porter un regard réflexif sur la façon d'apprendre et de comprendre et sur ses interactions avec les autres et avec son environnement (Vienneau, 2005). L'idée est que « les individus participent activement à leur apprentissage et que c'est à eux de construire leurs connaissances, ces connaissances s'acquérant, de façon graduelle et en contexte, par l'expérience et par la mise en relation avec les connaissances antérieures » (Hurtado Albir, 2008 : 33).

La *Zone proximale de développement* de l'apprenant, concept socioconstructiviste proposé par Vygotsky, établit une zone d'équilibre dans laquelle les activités proposées aux apprenants ne devraient être ni trop faciles ni trop difficiles pour être vraiment efficaces. La figure suivante, empruntée à Vienneau, indique de façon précise l'emplacement typique de la zone proximale de développement, qui s'étend entre le degré de difficulté « Plutôt difficile » et « Très difficile » :

Figure 1.
Zone proximale de développement (Vienneau, 2005 : 160)

Par ailleurs, les enseignants ont également adapté une approche humaniste, centrée sur la personne (Maslow, 1987 ; Rogers, 1969). En tant qu'enseignants et animateurs, ils avaient notamment comme objectif de favoriser l'enthousiasme et la motivation à apprendre, ainsi que de contribuer au développement de l'autonomie de l'apprenant et à la mise en valeur de la coopération, notamment par le travail en équipe. L'idée de l'autonomie de l'apprenant est donc de première importance, essentielle, dans l'approche adoptée par les enseignants ; elle l'est tant au niveau de l'apprentissage qu'au niveau de la prise de décisions de la part de l'apprenant, tel que le préconise Echeverri (2008).

Ainsi, le rôle du formateur est à la fois de favoriser l'enthousiasme et la motivation à apprendre des apprenants, et de créer les conditions environnementales, interpersonnelles et motivationnelles qui engrangent un apprentissage authentique. Les attitudes et les conditions nécessaires à un apprentissage authentique sont résumées dans ce schéma également tiré de Vienneau :

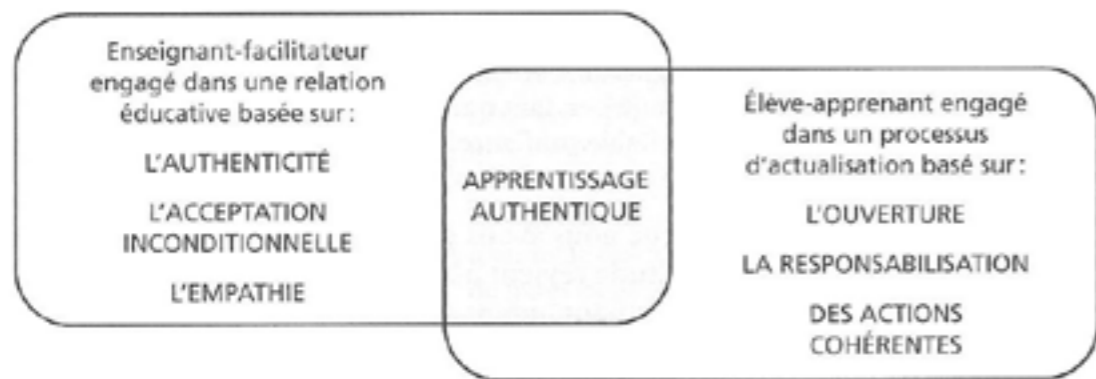

Figure 2.
Apprentissage authentique (Vienneau, 2005 : 254)

Avant de présenter dans la section suivante quelques exemples concrets d'exercices en lien avec ces approches et découlant de l'expérience d'enseignement acquise à l'été 2015 et à l'automne 2018, il est indispensable de faire le lien avec l'enseignement de la traduction. Dans le cas du cours Traduction catalan-français, nous avons mis à profit les approches par tâches proposées par Koby et Baer (2003) et par projets de Kiraly (2000 ; 2005 ; 2013).

L'approche par tâches proposée par Koby et Baer (2003) est axée autour d'objectifs très concrets dans la formation en traduction. Outre la recherche d'un niveau avancé en compétence communicative, la formation basée sur les tâches vise l'amélioration de la motivation et de la confiance en soi. Elle veut assurer : a) que la classe est centrée sur l'apprenant, b) que l'activité implique des niveaux élevés de processus cognitifs, etc.) que la classe se fonde sur des savoirs réels et sur des événements et situations réelles. Dans le cadre de cette approche, l'enseignant en est le « facilitateur ».

S'inspirant grandement de Bloom (1956), Koby et Baer proposent l'approche par tâches comme la solution pour « amener le monde réel dans la salle de classe de façon à ce que la forme de la langue soit apprise par l'usage de la langue, et non par l'explication explicite de formes et fonctions grammaticales » (adapté de Krahnke, 1987 : 57-58). Cela permettrait d'atteindre, selon ces auteurs, tous les niveaux du processus cognitif de traduction.

De son côté Kiraly (2005), avec son approche par projets, propose une vision multidimensionnelle de l'apprentissage qui inclut a) l'apprentissage comme acquisition ; b) l'apprentissage comme un processus de réflexion sociocognitif ; c) l'apprentissage comme un processus communautaire basé sur la pratique.

L'ensemble de ces dimensions permet de concevoir l'apprentissage comme une coémergence où les apprenants apprennent des choses au client [de la traduction], ainsi qu'à l'enseignant (Kiraly, 2005 : 1109). La figure suivante, tirée de Kiraly (2013) illustre comment le modèle holistique et dynamique de coémergence des compétences proposé par Kiraly, se traduit en salle de classe :

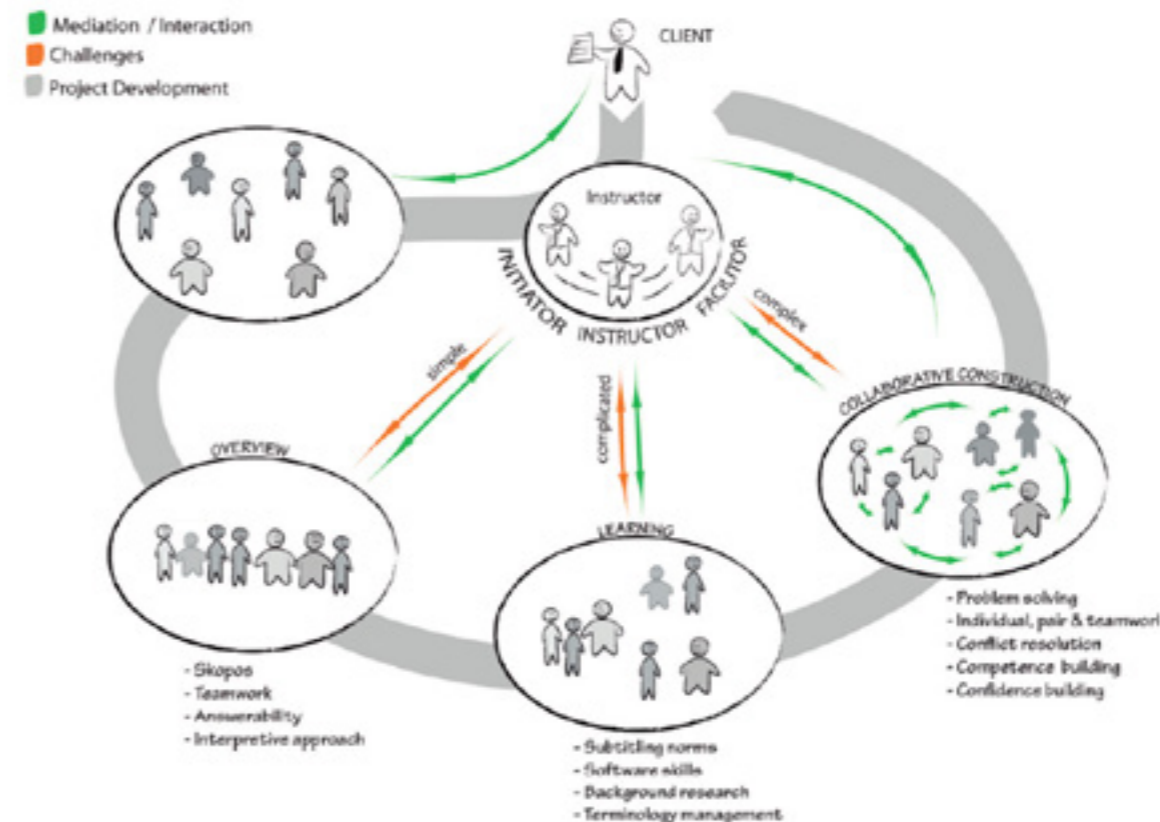

Figure 3.
Coémergence des compétences en salle de classe (Kiraly, 2013 : 217)

Ainsi, la conception qu'a Kiraly de la traduction s'inscrit dans la même veine que celle proposée par Risku lorsque cette dernière affirme qu'elle est une fonction d'interaction située :

Translation can hence be seen as 'situated' cognitive activity; that is, it is always undertaken within a particular physical and social setting and interactional framework, with the translator working together with other actors, and with cultural, technical, documentary and linguistic tools and resources to design and create a text, that is, to 'textualize' a new situation³ (Risku, 2002).

Tel que nous le verrons, ce que décrit Risku s'applique clairement au contexte de notre cours ; en effet, l'un des buts poursuivis est de montrer aux étudiants tous les éléments qui interagissent dans un processus de traduction réel : consultation et utilisation de ressources variées, visée de la traduction, travail d'équipe en classe lors duquel chaque étudiant contribue notamment par ses points forts (maîtrise du catalan, maîtrise du français, connaissance de la thématique en question, recherche documentaire, etc.).

Le plan du cours CTL2260 est structuré à partir de thématiques propres à la culture et langue catalanes, qui servent d'excuse pour réaliser des tâches ou projets de traduction et d'approfondissement de la langue catalane. Dans la plupart des cas, les pratiques de traduction se veulent pragmatiques, c'est-à-dire qu'elles concernent des textes qui visent à transmettre une information d'ordre général et dont les textes en langue d'arrivée sont rédigés afin de répondre aux besoins des destinataires (Delisle & Fiola, 2013 ; Kübler, 2014).

Finalement, il faut mentionner que, dans le cas précis de l'objectif d'amélioration de la compétence linguistique en catalan (ce que le PACTE appelle la sous-compétence bilingue), nous avons également fait appel à une approche comparatiste pédagogique moyennant les propositions de la stylistique comparée (Vinay & Darbelnet 1958), mais en les adaptant d'un point de vue culturel. Ainsi, des exercices de grammaire et les courtes traductions ont été adaptés du *Guide pratique de traduction catalan-français* de Berthelot (2007) dans le but non seulement de varier les approches pédagogiques utilisées en classe pour l'apprentissage de la langue, mais aussi de travailler des sujets en lien avec la culture catalane traités dans d'autres activités du cours. En

³ « La traduction peut donc être vue comme une activité cognitive 'située', c'est-à-dire qu'elle a toujours lieu dans un cadre physique et social particulier dans lequel le traducteur travaille avec d'autres acteurs, et avec des outils et ressources culturelles, techniques, documentaires et linguistiques afin de concevoir et de créer un texte, c'est-à-dire de 'textualiser' une nouvelle situation ».

ce sens, les exercices de grammaire renfermaient des références culturelles, ce qui permettait de travailler à la fois la compétence linguistique et la compétence culturelle (ce que le PACTE appelle la sous-compétence extralinguistique). Les courts exercices de traductions étaient modulés de la même façon afin de travailler sur les trois compétences : traduction, langue et culture.

MISE EN PRATIQUE DE L'APPROCHE HYBRIDE (PRAGMATIQUE ET PÉDAGOGIQUE)

Dans cette section, nous considérerons quelques exemples concrets de la mise en pratique, en salle de classe, des approches traitées ci-dessus, notamment tâches et projets. Nous présenterons lesdits exemples à partir de certains des concepts vus dans les sections précédentes. Or, avant cela, il est important de parler succinctement des matériaux utilisés et des critères utilisés pour leur sélection. Quant à la sélection des documents de travail, donc, Hurtado Albir (1995 : 60) parle d'intérêt linguistique, d'intérêt extralinguistique, d'intérêt pour montrer le fonctionnement des typologies textuelles et d'intérêt pour montrer les mécanismes de l'opération de traduction. Kelly (2008 : 251-257), pour sa part, propose deux groupes de critères, entre lesquels on devrait trouver un équilibre adéquat selon nos objectifs en salle de classe :

Réalisme professionnel : authenticité du matériel, situation de traduction réaliste, éthique professionnelle et demande professionnelle actuelle.

Progression pédagogique : typologie textuelle, caractère prototypique des discours, accessibilité du contenu, accessibilité de sources fiables et capacité des apprenants pour y accéder, intérêt et motivation des étudiants, viabilité (zone proximale de développement).

Compte tenu de nos objectifs et du profil de nos étudiants, nous observerons à continuation quelques exemples de tâches et projets proposés aux étudiants de CTL2260 à partir de matériaux différents dans certaines des unités didactiques qui conformaient les cours de la session. Ensuite, nous considérerons deux tâches réalisées au long de la session : les activités de traduction pédagogique visant le perfectionnement de la compétence en langue catalane et la création d'un glossaire par chacun des étudiants.

UNITÉ DIDACTIQUE : TRADUIRE L'HISTOIRE ET LA SOCIÉTÉ (EXEMPLE 1)

En raison de la variété des profils et des niveaux de compétences variés des apprenants avant la tenue du cours, les enseignants devaient s'assurer que les activités proposées aux étudiants se trouvaient dans la zone proximale de développement de ces derniers, et ce, afin d'optimiser les possibilités de motivation des participants. Afin de proposer du matériel varié correspondant aux intérêts de chacun, des travaux individuels adaptés ont été proposés, dont la traduction d'un texte à caractère historique faisant le lien entre la Catalogne et l'Amérique du Nord intitulé *Catalans contra Mohicans* tiré de la revue *Sàpiens* (Esculies, 2010 ; voir Annexe 1). En plus de permettre de discuter d'histoire catalane, ce texte permettait de travailler sur la traduction de noms propres et chercher à maintenir la motivation des étudiants en montrant des liens entre les deux cultures travaillées en classe et pour lesquelles ils avaient suivi des cours de langue et culture.

UNITÉ DIDACTIQUE : TRADUIRE LA CULTURE ÉCRITE (EXEMPLES 2 ET 3)

Afin de répondre également aux besoins des étudiants qui préfèrent travailler sur la créativité en traduction, une activité de traduction individuelle d'*auca* a été proposée (les différentes propositions ont été ensuite discutées en groupe). Il s'agit d'un genre graphique et littéraire très répandu en Catalogne, originaire du XVIe siècle et qui devient très populaire au XIXe. L'*auca* consiste en une série de cases dessinées qui racontent une histoire moyennant des rimes. Dans le cas qui nous concerne, il s'agit d'une *auca* sur la boisson alcoolisée faite avec des plantes appelée *ratafia* (voir Annexe 2).

Le travail d'équipe – parfois prolongé sur plusieurs séances – a permis de remédier à la problématique des niveaux de compétences variés des étudiants. En effet, l'objectif était de s'assurer que le degré de difficulté était « plutôt difficile » ou « difficile » pour tous les étudiants participant au cours, que ce soit dans toutes les étapes ou au moins dans certaines étapes de chaque travail :

Compréhension de la langue de départ et/ou de sujets culturels des Pays catalans ayant un enjeu sur la

compréhension du document à traduire ;

Méthodologie de recherche documentaire et de recherche terminologique ;

Stratégie(s) de transfert dans la langue d'arrivée ;

Rédaction de qualité dans la langue d'arrivée et compréhension des spécificités culturelles québécoises pouvant constituer un enjeu pour la compréhension de la traduction proposée.

La traduction en français d'un extrait d'une bande dessinée catalane *Massagran* constitue un autre exemple de travail collaboratif : travail d'équipe sur la traduction de l'extrait, discussions en classe sur différentes options de traduction, notamment des onomatopées et des jeux de mots, toujours dans l'esprit qu'ils soient compréhensibles pour un public québécois. Un extrait de la bande dessinée à traduire, ainsi que la même page sans le texte, où la traduction française devait être insérée par les apprenants figure à l'Annexe 3.

UNITÉ DIDACTIQUE : TRADUIRE LE PATRIMOINE (EXEMPLE 4)

Dans un autre cas, un travail de recherche terminologique sur le vocabulaire des tours humaines ou *castells* a permis aux apprenants de travailler de façon collaborative tout en veillant à ce que chacun se situe dans sa zone proximale de développement pendant au moins l'une des étapes de travail. En effet, tous avaient une connaissance au minimum de base de cette manifestation culturelle catalane, des lectures culturelles bilingues avaient été assignées au préalable. De plus, certains apprenants avaient une expérience concrète de cette activité, c'est-à-dire qu'ils avaient participé à la construction de *castells*.

UNITÉ DIDACTIQUE : TRADUIRE LA CULTURE ORALE (EXEMPLE 5)

Plusieurs tâches proposées dans le cadre du cours visaient la mise en valeur de la coopération en tant qu'élément de réussite pour la traduction. La traduction des paroles d'une chanson de l'auteur-compositeur-interprète catalan Lluís Llach en français constitue un bon exemple de mise en pratique dans un objectif précis, et cela, pour différentes raisons :

le projet proposé venait d'une demande réelle : le besoin de sous-titrer en français la chanson *Maremar* de Lluís Llach pour la projection d'une vidéo dans un événement public organisé par le Cercle culturel catalan du Québec. La motivation pour réaliser une traduction de qualité était donc facilement partagée entre les étudiants ;

la tâche était réalisée vers la fin de la session, ce qui permettait aux étudiants de travailler de façon plus autonome que lors des semaines précédentes et de se rendre compte de leur acquisition de compétences et de s'autoévaluer ;

l'assignation d'un chargé de projet (mise en commun des propositions, animation des échanges, responsable de la proposition finale) parmi les étudiants, ainsi que des consignes claires et la mise en valeur des compétences fortes de chacun des étudiants dans le travail en équipe, a permis de confirmer une fois de plus l'importance du travail de coopération non seulement en traduction, mais aussi dans le cadre de tout travail d'apprentissage ; la mise en commun des propositions pour des aspects comme la rime ou les vers et les métaphores qui se répétaient au long de la chanson a permis à chaque étudiant de se sentir intégré dans l'équipe de travail ; enfin, les discussions avaient lieu en classe et les enseignants y ont joué le rôle de médiateurs, et ce, afin de veiller à ce que différents enjeux de la traduction soient pris en compte.

Un extrait des documents préparés par le chargé de projet afin de contribuer aux échanges en groupe et ainsi systématiser et homogénéiser la traduction est présenté à l'Annexe 4.

TRADUCTION COMPARATISTE PÉDAGOGIQUE : PERFECTIONNEMENT DU CATALAN (EXEMPLE 6)

Comme complément aux autres activités, des exercices de grammaire catalane, ainsi que de brefs exercices de traduction pédagogique (thème et version) traitant des structures grammaticales difficiles pour un apprenant francophone du catalan ont été proposés.

Les sujets des phrases des exercices en question étaient également adaptés au sujet culturel traité dans l'unité

didactique du cours correspondant, ce qui permettait de travailler des aspects de vocabulaire et des éléments culturels dans les phrases mêmes des exercices de langue qui seraient ensuite traduits au français.

Par exemple, dans l'unité didactique sur le patrimoine gastronomique catalan, le travail de périphrases d'obligation et de possibilité (compléter les phrases en catalan) se faisait à partir de sujets liés à la gastronomie. Les phrases étaient, lors d'une seconde étape, traduites en français (voir l'Annexe 5).

CRÉATION D'UN GLOSSAIRE (EXEMPLE 7)

Les tâches prévues dans le cadre de ce cours prévoyaient la création par chaque étudiant d'un glossaire personnel. Ce document, que les étudiants pouvaient utiliser lors de l'examen final, permettait aux étudiants de se rendre compte de leur évolution au long de la session, ainsi que du développement de leur autonomie face à une demande de traduction.

Les tâches finales notées étaient soigneusement choisies afin de mettre en évidence le progrès réalisé ainsi que l'utilité d'un travail méthodique et constant de la part d'un traducteur. À partir d'un canevas très général, chaque étudiant construisait son propre glossaire qui pouvait être ensuite utilisé lors des évaluations, qui étaient formatives et pour lesquelles nous nous assurions que la création d'un glossaire au préalable allait être avantageuse pour les étudiants.

Les deux extraits présentés à l'Annexe 6 montrent des classifications des unités en catalan, équivalents en français, définition des unités si nécessaire et une section de commentaires, que les étudiants utilisaient pour indiquer des synonymes, ajouter des informations extralinguistiques, etc.

ENQUÊTE AUPRÈS DES ÉTUDIANTS

Pour compléter le portrait du cours et de ses activités, nous dresserons dans cette section le bilan de ce cours en tenant compte des résultats d'une enquête menée auprès des étudiants. Cette enquête menée en ligne a permis d'obtenir l'opinion des étudiants en ce qui a trait à la thématique des textes à traduire, aux activités et méthodes de formation et d'apprentissage, ainsi qu'à l'atteinte ou non des objectifs du cours. La réflexion découlant de l'analyse des réponses fournies par les étudiants sur les apports et les limites de notre approche générale (hybride) nous permettra de vérifier l'efficacité de la complémentarité des pratiques mises en œuvre dans le cadre de ce cours.

Pour obtenir ce bilan, nous avons donc mené une enquête, à laquelle ont répondu 5 des 7 étudiants qui ont suivi les cours en 2015. L'enquête anonyme contenait 39 affirmations à noter de zéro à dix et permettait aux participants de laisser des commentaires (Annexe 7).

D'abord, en ce qui a trait aux thématiques, le bilan est extrêmement positif, avec une moyenne de 9,4 sur 10, ce qui fait état de la satisfaction des étudiants en ce qui concerne les sujets abordés sur la Catalogne dans le cadre du cours (Annexe 8).

En général, les activités et les méthodes de formation et d'apprentissage ont été appréciées. Sans grande surprise, ce sont les lectures, parfois longues ou techniques, qui ont été le moins bien notées (Annexe 9). Dans l'ensemble, le bilan demeure très positif, avec une moyenne de 8,6 sur 10, ce qui fait état de la satisfaction des étudiants en ce qui concerne les activités et les méthodes de formation et d'apprentissage mises en œuvre dans le cadre du cours.

Le troisième et dernier tableau (Annexe 10) est à notre avis le plus intéressant, car il nous permet de comparer deux variables : les objectifs visés par les étudiants au début du cours et les objectifs qu'ils jugent avoir atteints à la fin du cours. On y constate d'abord que les deux principaux objectifs visés, soit l'initiation à la traduction du catalan vers le français et le perfectionnement des compétences linguistiques en catalan, ont été atteints. On remarque par ailleurs que trois objectifs ont dépassé les attentes. D'abord le perfectionnement des connaissances culturelles sur la Catalogne et les Pays catalans, qui s'explique notamment par le choix de textes à caractère culturel pour les lectures et exercices de traduction.

Nous voulons toutefois nous attarder sur deux objectifs dont l'atteinte pourrait sembler évidente ou à tout le moins ne pas surprendre les professionnels de la traduction ni les enseignants : l'acquisition d'une compétence de traduction professionnelle et le perfectionnement des compétences en français écrit. En effet, il est clair

pour les enseignants que leur enseignement se fait également dans le but de préparer les étudiants à traduire dans un cadre professionnel, c'est-à-dire pas seulement en salle de cours ou pour le plaisir. Cette préparation passe évidemment par l'apprentissage d'une méthode et d'une démarche professionnelle. L'objectif de ce cours n'est pas de former les étudiants pour le marché du travail en traduction catalan-français. Cependant, ce marché existe bel et bien et il est en constante croissance. En ce qui a trait à l'écart entre les objectifs visés et les objectifs atteints en matière de perfectionnement des compétences en français écrit, cela s'explique possiblement par le fait que les étudiants ne suivent pas des cours de traduction pour améliorer leur compétence en langue d'arrivée. De plus, les non-initiés au domaine ne sont pas conscients que la traduction exige un immense travail sur la langue d'arrivée, dans notre cas le français.

En somme, même si l'acquisition d'une compétence de traduction professionnelle et le perfectionnement des compétences en français écrit ne faisaient pas partie des objectifs visés par les apprenants, ces éléments faisaient inévitablement partie des objectifs visés par les enseignants, même s'il ne s'agit pas des objectifs officiels du cours, car il s'agit d'éléments intrinsèques à la pratique de la traduction.

CONCLUSION

À la lumière des résultats obtenus par l'enquête, et malgré le nombre réduit de participants à celle-ci, tout indique que l'approche adoptée dans le cadre de la préparation et de la mise en œuvre du cours Traduction catalan-français (CTL2260) a porté ses fruits, et même davantage. L'approche socioconstructiviste, combinée avec des éléments de l'approche humaniste et de la stylistique comparée, a permis aux apprenants d'atteindre les objectifs principaux et secondaires du cours, de même que des objectifs qui ne figuraient pas explicitement au plan de cours, mais qui s'inscrivent dans tout processus d'apprentissage de la traduction. Cela cadre tout à fait dans ce que le groupe PACTE (Processus d'acquisition de la compétence de traduction et évaluation) (2001) et Andreu *et al.* (2002) appellent *l'approche holistique* : ce type de stratégie pédagogique assure la pratique de multiples compétences et sous-compétences, dont la linguistique (bilingue), la culturelle (extralinguistique) et la professionnelle.

BIBLIOGRAPHIE

- Alsina, Marc & Ferrés, Pilar. (2003). *Russet, 100 anys de ratafia*. Olot: Aubert d'Olot.
- Andreu, Maribel ; Berenguer, Laura & Orero, Pilar et Ripoll, Odile. (2002). Competència traductora i ensenyament de llengües estrangeres. *Quaderns. Revista de traducció*, 7, 155-165.
- Bastin, Georges L. & Cormier, Monique C. (2012). *Profession traducteur* (2ème édition). Montréal: Presses de l'Université de Montréal.
- Berthelot, Martine. (2007). *Guide pratique de traduction catalan-français*. Perpignan: Trabucaire.
- Bloom, Benjamin S. (1956). *Taxonomy of Educational Objectives*. Boston: Allyn and Bacon.
- Byram, Michael. (1997). *Teaching and Assessing Intercultural Communicative Competence*. Clevedon: Multilingual Matters.
- Commission européenne. (2003). Éducation & Formation 2010 - *Document d'appui pour le rapport intermédiaire conjoint sur la mise en œuvre du programme de travail détaillé concernant le suivi des objectifs des systèmes d'éducation et de formation en Europe*. Bruxelles: Direction générale de l'éducation et de la culture.
- Conseil de l'Europe. (2007). *De la diversité linguistique à l'éducation plurilingue : Guide pour l'élaboration des politiques linguistiques éducatives en Europe*. Strasbourg: Conseil de l'Europe, Division des Politiques linguistiques.
- Conseil de l'Europe. (2018). *Cadre européen commun de référence pour les langues : apprendre, enseigner, évaluer. Volume complémentaire avec de nouveaux descripteurs*. Strasbourg: Conseil de l'Europe, Division des Politiques linguistiques.
- Delisle, Jean & Fiola, Marco. (2013). *La traduction raisonnée : manuel d'initiation à la traduction professionnelle de l'anglais vers le français*. 3ème édition. Ottawa: Presses de l'Université d'Ottawa.
- Durieux, Christine. (2005). L'enseignement de la traduction : enjeux et démarches. *Meta*, 50(1), 36-47.
- Echeverri, Álvaro. (2008). *Métacognition, apprentissage actif et traduction : l'apprenant de la traduction, agent de sa propre formation* (Thèse de doctorat non publiée). Université de Montréal, Canada.
- Esculies, Joan. (2010). Catalans contra Mohicans. *Sapiens*, 98, 38-43.
- Folch i Camarasa, Ramon & Madorell i Muntané, Josep Maria. (1984). *En Massagran al pol Nord*. Barcelona: Editorial Casals.
- Hurtado Albir, Amparo. (1995). La didáctica de la traducción. Evolución y estado actual. Dins Fernández Nistal, Purificación et José María Bravo Gonzalo. (dir.). *Perspectivas de la traducción inglés/español* (49-74). Valladolid: ICE, Universidad de Valladolid.
- Hurtado Albir, Amparo. (2007). Competence-based Curriculum Design for Training Translators. *The Interpreter and Translator Trainer*, 1/2, 163-195.
- Hurtado Albir, Amparo. (2008). Compétence en traduction et formation par compétences. *TTR*, 21(1), 17-64.
- Hurtado Albir, Amparo. (2011). *Traducción y traductología. Introducción a la traductología*. Madrid: Cátedra.
- Institut Ramon Llull. (2019). *Universitats de l'exterior amb docència d'estudis catalans. Curs acadèmic 2018-2019*. Des de https://www.llull.cat/catala/aprendre_catala/mapa_llengua.cfm.
- Joan Casademont, Anna ; Pomerleau, Marc, Viladrich Castellanas, Èric & Vaillancourt, Danielle. (2015). *Recueil d'apprentissages et d'exercices : Cours CTL2260 Traduction catalan-français*. Montréal: Université de Montréal.
- Kelly, Dorothy. (2008). Realismo profesional y progresión pedagógica: una propuesta de criterios para la selección de materiales para la formación de traductores. *TRANS. Revista de traductología*, 12, 247-258.
- Kiraly, Don. (2013). Towards a View of Translator Competence as an Emergent Phenomenon: Thinking Outside the Box(es) in Translator Education. Dins Kiraly, Don, Hansen-Schirra, Silvia & Maksymski, Karin. (dir.). *New Prospects and Perspectives for Educating Language Mediators* 197-224). Tübingen: Narr Verlag.
- Kiraly, Don. (2000). *A Social Constructivist Approach to Translator Education*. Manchester, UK: St. Jerome.
- Kiraly, Don. (2005). Project-Based Learning: A Case for Situated Translation. *Meta*, 50(4), 1098-1110.
- Koby, Geoffrey S. & Baer, Brian James. (2003). Task-based instruction and new technology. Dans: *Beyond the Ivory Tower: Rethinking Translation Pedagogy*. Amsterdam/Philadelphie: John Benjamins, 211-227.
- Krahnke, Karl. (1987). *Approaches to Syllabus Design for Foreign Language Teaching*. New York: Prentice-Hall.
- Kübler, Natalie. (2014). Traduction pragmatique, linguistique de corpus, traducteur : un ménage à trois explosif ?, *Tralogy*, Tralogy II, Session 3 – Machine and Human Translation: Finding the Fit? / TA et Biotraduction. mis à jour le : 02/06/2014, URL : <http://lodel.irevues.inist.fr/tralogy/index.php?id=288>
- Lomeña Galiano, María. (2016). La traduction à l'université française : entre recherche, formation et pratique professionnelle. *Langues modernes*, 1, 33-42.
- Maslow, Abraham. (1987[1954]). *Motivation and Personality* (3e édition). Londres: Longman.
- Nord, Christiane. (1997). *Translating as a purposeful activity*. New York: Routledge.
- PACTE. (2001). La competencia traductora y su adquisición. *Quaderns. Revista de Traducció*, 6, 39-45.
- PACTE. (2003). Building a Translation Competence Model. Dins Alves, Fabio. (dir.). *Triangulating Translation: Perspectives in Process Oriented Research* (43-66). Amsterdam: John Benjamins.
- Risku, Hanna. (2002). Situatedness in Translation Studies. *Cognitive Systems Research*, 3, 523-533.
- Rogers, Carl Ransom. (1969). *Freedom to Learn: A View of What Education Might Become*. Columbus: Charles Merrill.
- SCCCUM. (2017). *Vie universitaire. Intégration pédagogique*. Syndicat des chargées et chargés de cours de l'Université de Montréal. Des de <http://scccum.ca/vie-departementale/pedagogie>.
- Université de Montréal. (2015). Mineure en études catalanes. Des de <https://admission.umontreal.ca/programmes/mineure-en-etudes-catalanes>

Vienneau, Raymond. (2005). *Apprentissage et enseignement : théories et pratiques*. Montréal: Gaëtan Morin Éditeur.

Vinay, Jean-Paul & Darbelnet, Jean. (1958). *Stylistique comparée du français et de l'anglais*. Montréal: Beauchemin.

Vygotsky, Lev S. (1926). *Psychologie de l'éducation*. Moscou: Rabotnik prosvesçenia.

Weinert, Franz E. (2001). Vergleichende Leistungsmessung in Schulen – Eine umstrittene Selbstverständlichkeit.

Dins: Weinert, Franz E. (dir.). *Leistungsmessungen in Schulen*. Weinheim/Basel: Beltz, 17-31.

ANNEXES

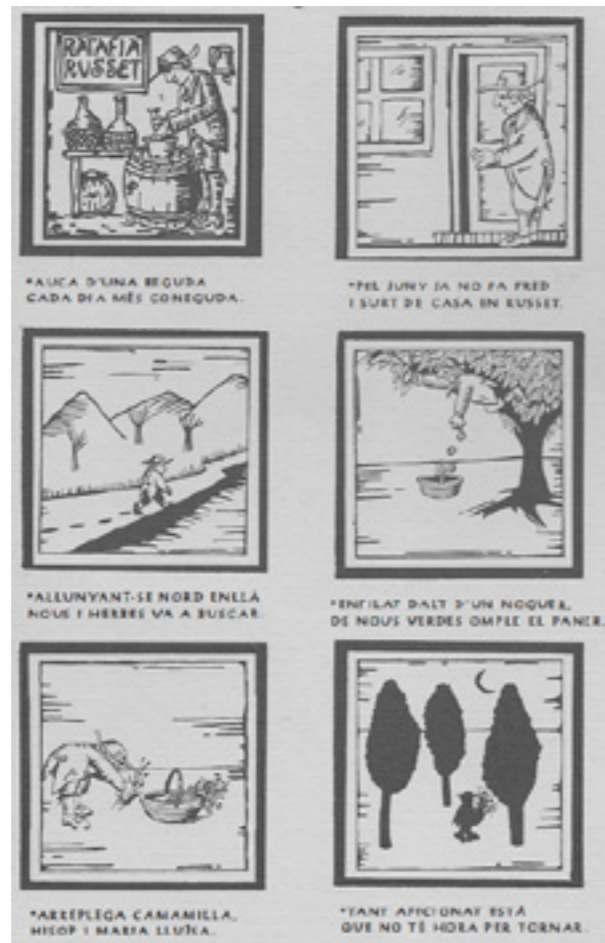
Annexe 1 :

Extrait de l'article Catalans contra Mohicans (Esculies, 2010 : 38-39).

Annexe 2 :

Extrait de Ratafia Russet (Alsina i Ferrés, 2003) et de la traduction faite en classe

Voici la très fameuse histoire d'une boisson trop bonne à boire.	En juin, quand le temps est clément, Russet sort de chez lui content.
Il s'en va vers le nord à pied. Herbes et noix il va chercher.	Bien installé dans un noyer, il remplit de noix son panier.
Verveine, thym et romarin il cueille ensuite de ses mains.	Et Russet est si emballé qu'il ne voit pas le temps passer.

Annexe 3 :

Extrait de Massagan (Folch i Camarasa et Madorell i Muntané, 1984 : 44) et version en blanc utilisée pour la traduction en classe

Annexe 4 :
Extrait du projet « Maremar »

Partie 1 (étudiant 1)	Mère-mer, présentez-vous sur l'autel de mon paysage. Mère-mer, car les dieux antiques sont aujourd'hui très loin d'ici. Du tonnerre pour les regrets, Un port pour les blessures, Et pour l'amour, la crique.
Partie 2 (étudiant 2)	Mère-mer, donnez-nous du vent, pour demain et des voiles blanches. Mère-mer, et, si possible, ni calme, ni tempête. Car le temps est fugace telle une danse étrange qui ne laisse nulle trace.
Partie 3 (étudiant 3)	Cours, va, le vent se lève, vois comme souffle le vent, il t'invite à entrer dans la danse. Cours, va, le vent se lève, tournoie et envole-toi, blanc nuage d'espoir. Prends-le et enivre-toi de son parfum grisant comme seul le ferait un amant. Vois comme souffle le vent, il t'invite à entrer dans la danse.
Partie 4 (étudiant 4)	Prends-le et enivre-toi, prends-le et enivre-toi comme seul le ferait un amant Vois comme souffle le vent, tournoie et envole-toi, nuage de blanche espérance.
Partie 5 (étudiant 5)	Mère-mer, donnez-nous la paix, mais avec la force de l'olivier, qui ne perd jamais son feuillage bleu-vert dans les mains de celui qui voudrait bien le soumettre. Remplissons cette barque d'étoile, mais que ce lourd trésor n'endommage pas le filet.

Annexe 5 :
Exemple d'exercice de perfectionnement des compétences en catalan
(Joan Casademont et al., 2015 : (M5) p.1)

GTL2260 – Traduction catalan-français

- Si no vollem que el menjar es refredés _____ (ARRIBAR) aviat a la fonda.
- En aquest restaurant, _____ (TANCAR) al detectar-se brots de salmonel·losi en alguns aliments congelats.
- El govern _____ (OBLIGAR) els xiringuitos de la platja _____ (COMPLIR) les mesures d'higiene reglamentàries.
- _____ (UTILITZAR) guants quan manipules el peix cru.
- Tots els clients _____ (TASTAR) el pa del dia gratuïtament; va inclòs amb el menú.
- Els _____ (CALDRE) molta perseverança per seguir tota la formació en aquesta escola d'hostaleria.
- _____ (CALDRE) temps i potser _____ (CALDRE) anys perquè un descobriment culinari d'aquesta magnitud es repeteixi.
- Preparem-ho tot amb calma i com _____ (CALDRE) perquè ens surti la carn ben tendra.
- No _____ (TORNAR) l'ampolla, ja que s'havia trencat.
- Benvolguda àvia, ens _____ (FER MENESTER) la teva saviesa culinària. Quan _____ (PODER) tornar?

Annexe 8 :

Enquête de 2015 – thématiques abordées dans le cours

La langue française et la langue catalane	
La méthodologie de la traduction	
Les conventions stylistiques	
La traductologie	
Les outils de traduction	10
La création d'un glossaire	
La traduction générale	
La traduction de textes historiques	
La traduction de textes politiques	
La traduction de textes culinaires	
La traduction de la culture populaire	
La traduction de la culture orale/des chansons	
La traduction du langage familier	
Ensemble des thématiques	

Maria Antón i Álvarez de Cienfuegos
 Université de Perpignan Via Domitia

PREJUDICIS LINGÜÍSTICS A CATALUNYA NORD: EL CAS D'UNA ESCOLA D'EDUCACIÓ SECUNDÀRIA

RESUM

El present article exposa els resultats d'un estudi sociolingüístic sobre les actituds lingüístiques, realitzat als alumnes d'un col·legi de Catalunya Nord. Gràcies a les enquestes quantitatives, hem pogut identificar una sèrie de prejudicis jeràrquics, estatutaris i diglòssics, vers diferents llengües, fent especial atenció al català, així com casos d'inseguretat lingüística i autoodi.

Paraules clau: sociolingüística, prejudicis lingüístics, llengües minoritzades, Catalunya Nord.

ABSTRACT

This paper shows the results of a sociolinguistics study on linguistic attitudes, carried out with students of a high school in Northern Catalonia. A series of hierarchical, diglossic and status prejudices towards different languages, especially Catalan, have been identified through quantitative surveys, as well as some cases of linguistic insecurity and self-hatred.

Keywords: sociolinguistics, linguistics prejudices, minoritized languages, Northern Catalonia.

1. INTRODUCCIÓ

1.1. Justificació

Aquest treball té com a objectiu presentar els resultats de l'estudi sociolingüístic realitzat al col·legi d'educació secundària *Paul Langevin* (Elna) a Catalunya Nord, durant el curs 2017-2018. Així, ens trobem amb un públic molt jove i en constant desenvolupament personal i en un context geogràfic, Catalunya Nord, en el qual els esdeveniments històrics han determinat una situació sociolingüística complicada (Baylac-Ferrer, 2009). Segons les dades oficials de l'INSEE (2011) -incloses a l'informe EULCN 2015 (Enquesta d'usos lingüístics a la Catalunya Nord)-, només un 41% dels habitants són autòctons, mentre que un 59% dels empadronats són forasters, dels quals un 6% no tenen la nacionalitat del país, i entre els francesos, la gran majoria (65%) prové del Nord, sobretot de la regió parisenca. Amb una disminució de la natalitat i un saldo migratori positiu (INSEE, 2011), Catalunya Nord és, pràcticament, un territori monolingüe: la llengua habitual és el francès per al 87,1% dels habitants, mentre que el català ho és només per a un 1,3% (EULCN, 2015). Tanmateix, un 14,7% dels residents ha rebut una llengua estrangera com a L1 (llengua inicial), sia anglès, àrab, espanyol o portuguès.

Quant a la llengua del territori, les dades de l'EULCN (2015) demostren que el seu estat és crític: només un 0,7% ha rebut el català dels seus pares i cap dels enquestats entre 15 i 29 anys el tenen com a L1; la qual cosa significa que el procés d'interrupció de la transmissió intergeneracional ha sigut completat i no naixen nous locutors. D'altra banda, la identitat catalana – des d'un punt de vista regional – és forta en gran part de la població (Baylac-Ferrer, 2009) i l'ensenyament del català com a L2 –en el cas dels infants- es nodreix de les escoles bilingües Bressola i Arrels, i de l'oferta d'alguns establiments públics, com ara el col·legi d'Elna. Amb 877 alumnes (dades 2017-2018), el col·legi *Paul Langevin* d'Elna agrupa els infants de nombrosos pobles de la zona sud de la Plana del Rosselló, com ara Elna, Alenyà, Ortafà o Vilanova de la Raó. El programa oficial del col·legi estableix que els alumnes han de continuar la LV1 i començar una LV2 a cinquena¹. En el nostre cas, la llengua proposada com a LV1 és l'anglès, mentre que l'espanyol i l'alemany ho són com a LV2. També s'ofereix com a LV facultativa (dues hores de complement a la setmana), a partir de cinquena, llatí o català. A més a més, hi existeix l'opció de triar una educació *bilingüe*² francès-català o *bilangüe*³ alemany o espanyol. En el curs 2017-2018, entre 23 i 27 alumnes, per nivell, cursaven català bilingüe, fent un total de 101.

1.2. Objectius

Així, els objectius d'aquesta investigació són:

- (1) esclarir l'existència de prejudicis lingüístics;
- (2) identificar-los;
- (3) esbrinar si l'existència d'actituds negatives cap al català és fruit d'un menyspreu general cap a les llengües, cap a les minoritzades de l'Estat francès o només cap a la llengua catalana;
- (4) esclarir les raons i
- (5) distingir entre els prejudicis heretats i les opinions reflexionades.

1.3. Metodologia

La metodologia emprada se centra en enquestes de caràcter quantitatiu i directiu, realitzades, entre novembre 2017 i febrer 2018, per 267 alumnes (30,45%) del col·legi d'Elna, mitjançant el mètode tradicional en paper, el qual suposa la realització *in situ*, durant la classe, afavorint les preguntes i els comentaris espontanis per part del professorat i dels alumnes. Així, els resultats són fruit de l'anàlisi de les respostes del formulari quantitatiu i de les reflexions escrites i orals qualitatives indeliberades.

¹ El sistema educatiu secundari francès té quatre nivells: sisena, cinquena, quarta i tercera. Els equivalents en el sistema espanyol són: sisè de primària, primer, segon i tercer de l'ESO. Així, els alumnes francesos comencen el col·legi (*collège*) amb onze anys i acaben amb quinze.

² Segons la legislació francesa, l'educació bilingüe suposa l'ensenyament en francès i català, en paritat horària. Tanmateix, la filera bilingüe del col·legi d'Elna permet fer dues o tres hores d'ensenyament de llengua catalana a la setmana i algunes assignatures en català (en la totalitat o per seqüències), entre les quals es troben Matemàtiques, Història i Geografia o Educació Física.

³ La filera *bilangüe* espanyol o alemany permet començar l'ensenyament de la segona llengua (LV2) un curs abans: en sisena i no pas en cinquena.

L'enquesta conté vint-i-tres preguntes, de les quals onze tenen relació amb la realitat quotidiana de l'alumne i dotze amb la visió de les llengües; és monolingüe, en francès, ja que ens dirigim a alumnes, quasi exclusivament, francòfons. Durant l'explicació prèvia a la realització, hem defugit de desvelar el gran interès del sondeig per la llengua catalana, per tal d'evitar la paradoxa de l'observador (Labov, 1976) i així aconseguir naturalitat i sinceritat a les respostes.

Doncs, aquest és el formulari, dividit en dos blocs:

1. Lieu de naissance (commune, ville ou quartier)
 2. Année de naissance
 3. Domicile actuel (commune, ville ou quartier)
 4. Où est née ta mère ? (commune, ville, département ou pays)
 5. Où est né ton père ? (commune, ville, département ou pays)
 6. Quelle/s langue/s parles-tu à la maison ?
 7. Quelle/s langues/s parle ton père ?
 8. Quelle/s langue/s parle ta mère ?
 9. Collège
 10. Classe actuelle
 11. Tu es dans une classe bilangue ou bilingue ?
- P.1. Qu'est-ce que c'est le catalan ? (« langue » / « dialecte » / « patois » / « je ne sais pas »)
- P.2. Qu'est-ce que c'est l'occitan ? (« langue » / « dialecte » / « patois » / « je ne sais pas »)
- P.3. Est-ce qu'il y a des langues plus importantes que d'autres ? Si oui, laquelle ou lesquelles ?
- P.4. Est-ce que tu aimerais faire la moitié des matières en français et l'autre moitié dans une autre langue ? (Éducation bilingue) Si oui, quels groupes de langues tu préfères ?
- P.5. Est-ce que le catalan doit être proposé comme LV1, LV2, LV facultative ou ne pas être proposé ?
- P.6. Quelles langues devraient être proposées au collège (comme LV1, LV2 ou LV facultative) ?
- P.7. Est-ce tu es d'accord avec les phrases suivantes ? (« Je suis d'accord » / « je ne sais pas » / « Je ne suis pas d'accord »)
- P.A. Je ne trouve pas l'intérêt d'apprendre des langues
- P.B. L'anglais est la langue la plus importante
- P.C. Le français est la langue la plus importante
- P.D. Le catalan ne sert à rien
- P.E. J'aimerais qu'il n'y ait qu'une seule langue au monde
- P.F. Le catalan est aussi important que le français

El primer recull de preguntes se centra en les dades de l'alumne: la seua realitat objectiva. Amb la finalitat de crear una imatge sobre els orígens i la identitat individual i familiar, demanem informació (preguntes 1-8) sobre el lloc de naixement d'aquest i dels pares, la seua llengua, la dels pares i la parlada a casa. Les preguntes 10 i 11 fan referència al tipus d'ensenyament rebut: educació bilingüe, educació *bilangue* espanyol o alemany, o educació sense particularitats lingüístiques. En funció de la tria, podem conèixer el grau d'exposició i de contacte amb altres llengües dins del marc escolar. Amb la pregunta 10, establim una classificació per nivells escolars (de sisena a tercera, és a dir, d'11 a 16 anys), la qual no s'ha vist reflectida a l'anàlisi, car no hi ha diferències substancials entre edats, excepte en alguns casos de reflexió d'alumnes de tercera. A més a més, no hi ha cap referència al gènere de l'alumne, ja que considerem que la divergència d'opinions entre homes i dones, en l'actualitat, és mínima.

El segon bloc focalitza l'atenció en les concepcions subjectives de les llengües; hi trobem tres tipus de preguntes, segons l'objecte d'estudi: (1) P.1, P.2, P.5, P.D. i P.F. estan directament relacionades amb les actituds lingüístiques cap a les dues llengües minoritzades del Sud-Est de França: el català, com a llengua històrica de Catalunya Nord, i l'occità, com a llengua veïna de la Regió Occitània; (2) P.3, P.B., P.C. i P.E se centren en els prejudicis estatutaris i jeràrquics; (3) i P.4, P.6. i P.A. interroguen sobre l'ecolingüística educativa, és a dir, la valorització de la diversitat lingüística en l'ensenyament i aprenentatge.

Així, a partir de l'anàlisi de les respostes de l'enquesta i l'encreuament de dades, hem pogut establir una sèrie d'actituds positives i negatives. En aquest article, presentem els prejudicis, els quals hem dividit en tres grans blocs: la jerarquizació i l'utilitarisme lingüístics, el menyspreu cap a les llengües i llurs parlants, i la inseguretat lingüística.

1.4. Marc Teòric

L'objecte d'estudi d'aquesta recerca són els *prejudicis lingüístics*: actituds subjectives negatives que avaluen les llengües i els seus parlants, sense cap base científica (Eisen, 1985). Aquestes representacions mentals estan motivades per criteris no lingüístics (Simonin, 2013), és a dir, per prejudicis socials vers un país, regió o comunitat etnolingüística, els quals determinen les actituds vers els membres d'aquests grups, vers llur identitat i vers llur llengua. En una situació de conflicte lingüístic o diglòssia (Fishman, 1971) entre dos o més parlars, s'estableix una escala de valors jeràrquics entre la llengua prestigiosa i la llengua popular (Ferguson, 1959). Les representacions afecten la visió que tenim cap a nosaltres mateixos i cap als altres parlants (Calvet, 1993); i, en alguns casos, com ara l'autoodi (Ninyoles, 1969) o la inseguretat lingüística (Labov, 1976), poden motivar canvis lingüístics substancials.

Així mateix, aquest estudi es realitza en un entorn escolar. Els alumnes desenvolupen, en aquest període de l'adolescència, maneres de veure i comprendre el món, per influència dels agents de socialització, entre els quals cal destacar la família i l'escola (Berger & Berger, 1972). Mentre que el primer és el nucli principal identitari de l'infant, la sociologia de l'educació considera que el segon presenta una posició cabdal en la socialització i la transmissió de coneixements, normes i valors. Amb vigència en l'actualitat, Durkheim (1925) interpreta l'educació com un *deure de l'Estat*, amb el qual s'imposa una sèrie d'idees morals i cíviques, per a garantir la cohesió social. Des d'un punt de vista força crític, Illich (1971: 60) defensa que l'escolarització obligatòria serveix per adoctrinar els infants amb els valors de les classes socials dominats i considera a l'ensenyant com un "gardien" i "prédicateur", la funció del qual és allisonar els alumnes amb les seues concepcions de la *veritat* i la *justícia*. També, Bourdieu (1964, 1970) veu, en l'escola, un espai on es perpetuen les desigualtats i prejudicis. Per últim, Simonin (2013) defineix l'escola com "une autorité privilégiée de mise en place d'une glottopolitique" que predica les representacions lingüístiques de la ideologia nacional.

2. ANÀLISI

2.1. Jerarquizació i utilitarisme lingüístics

Motivada per la globalització i el capitalisme, una gran part de la població actual considera que les llengües són només eines al servei de les nostres necessitats comunicatives. Aquesta visió instrumental (Simonin 2013: 381) nega el lligam afectiu de les llengües, es basa en la jerarquizació i defensa l'alienació lingüística (Lafont, 1973) o assimilació de les llengües minoritàries o *menys importants* a favor d'una llengua de prestigi, emprada com a vehicular en les transaccions econòmiques i les relacions personals: "[L'èsser humà] traite la langue comme un simple moyen, comme un instrument de communication dont l'utilisation doit être rendue aussi commode et économique que possible" (Calvet 1987: 52).

Sense cap vàlua científica, els prejudicis jeràrquics són una de les actituds negatives més difoses en la nostra societat. Relacionats amb la visió instrumental, alguns dels factors cabdals, per a la classificació de les llengües en l'escala d'importància, són el nombre de parlants, la rellevància de l'economia del país o països (domini lingüístic), la producció literària culta i artística, entre d'altres. Les llengües són jutjades per la comunitat lingüística i, per tant, les actituds lingüístiques derivades seran fruit d'actituds socials prèvies (Simonin, 2013). Quant als alumnes del col·legi, una gran majoria són defensors del prejudici jeràrquic: un 78% ha respost "sí" a la P.3 "Est-ce qu'il y a des langues plus importantes que d'autres?". Si ens fixem en les classes, aquelles amb menys contacte lingüístic són més propenses a aquest pensament (84%), les *bilangue* d'alemany i d'espanyol presenten un valor menor (76%) i les bilingües, caracteritzades per la sensibilització cap a les llengües, tenen un percentatge més reduït (70%). Pel que fa a les llengües declarades com a importants, hi destaquen l'anglès (171), l'espanyol (67), el francès (37), el català (17), l'italià (4), l'àrab (4), l'alemany (4) i amb un o dos esments, el zulu, el llatí, rus, xinès, mandarí i portugués.

A més a més, alguns alumnes han justificat, de manera voluntària, les seues respostes. Les raons trobades són principalment: el nombre de parlants ("l'anglais parce que c'est la langue la plus parlée en Europe" o "cela dépend du nombre de la population qui la parle"), el caràcter internacional i universal de les llengües ("les langues internationales" o "les plus parlées à l'étranger"), la utilitat dins del món laboral ("l'anglais car

4 Totes les citacions d'alumnes o professors han sigut transcrites respectant les errades de les originals.

ça sert dans tous les métiers”) i la presència a l’oferta d’assignatures del col·legi (“celles qu’on apprend au collège”). Per aquests motius, un gran percentatge d’alumnes ha proposat l’anglès, l’espanyol i el francès, car compleixen les quatre condicions prèvies. Tanmateix, malgrat que siga proposada com a LV2, al mateix nivell que l’espanyol, l’alemany no supera els 4 esments; probablement, això és fruit del caire *marginal* i *excepcional* que té aquesta assignatura entre la majoria dels alumnes. Segons el prejudici jeràrquic en funció del nombre de parlants, podríem destacar la llengua russa, la xinesa i el dialecte mandarí del xinès.

Així mateix, cal destacar els prejudicis jeràrquics com a fruit d’un conflicte lingüístic, en el qual s’estableixen valors de superioritat i prestigi i connotacions negatives sobre la importància o utilitat. En el cas d’aquests alumnes, hi trobem una doble situació diglòssica: la llengua local, el català, i la llengua nacional, el francès, i aquesta última i la llengua internacional, l’anglès.

En relació amb la rellevància de l’anglès, els enquestats han triat majoritàriament la conformitat amb P.B. “L’anglais est la langue la plus importante”: aquesta actitud es troba, sobretot, de les classes sense opció (70%), bilingüe (52%) i *bilangue* d’espanyol (50%), mentre que hi existeix, a les classes *bilangue* d’alemany, igualtat d’opinions a favor (34,6%) i en contra (34,6%) i un gran percentatge de desconeixement o dubte (30,7%). Aquesta opinió a favor de l’anglès està motivada, principalment, per la seua presència en molts dels àmbits d’ús propis dels joves, durant el seu temps lliure, com ara els jocs en línia i cooperatius, vídeos d’Internet, cançons, sèries i qualsevol cosa relacionada amb la tecnologia; també cal destacar, com a causa d’aquesta actitud, la concepció de la llengua com un instrument de comunicació (Calvet, 1993), segons la qual, l’anglès és cabdal perquè és la llengua vehicular en els àmbits internacionals, la globalització i el desenvolupament científic i tecnològic. Establint una gran hegemonia lingüística i cultural, l’anglès i la societat americana han tingut una gran empremta en el pensament col·lectiu, malgrat els esforços legislatius del segle XX, per part de la República Francesa: la Llei Bas-Lauriol (1975) i, més endavant, la Llei Toubon (1994) intenten lluitar contra la preeminència de l’anglès, il·legalitzant el seu ús monolingüe i imposant la traducció al francès de qualsevol document.

D’altra banda, les opinions sobre la rellevància del francès són més variades: un 42,6% hi estan d’acord amb la P.C. “Le français est la langue la plus importante”, un terç (32,4%) no estan d’acord i una quarta part (25%) té dubtes sobre la resposta. Si ens fixem en els resultats en funció de les opcions, els bilingües i sense opció manifesten més conformitat (42,3% i 59,2%, respectivament), els *bilangue* d’alemany es tornen a mostrar dividits entre les opcions (mateixos valors que a la P.B.) i els *bilangue* d’espanyol exterioritzen, quasi al mateix nivell, el seu dissentiment (46,7%) i la seua conformitat (40%). La llengua francesa és la L1 per al 71,1% (190 alumnes), és a dir, la llengua inicial, aquella de la família, la identitat, els sentiments i les emocions, el pensament i la reflexió. A més a més, és la “langue de la République” (Constitució francesa, article 2) i l’única oficial dels àmbits d’ús públics, l’administració, l’educació, els mitjans de comunicació, la publicitat, entre molts d’altres. Emprat diàriament pels alumnes, la seua presència predominant determina la supremacia del francès sobre les altres llengües.

Continuant amb les idees derivades dels prejudicis de jerarquització i utilitarisme, hi trobem dues actituds negatives més: la manca d’interès per aprendre llengües i l’anhel de l’existència d’una única llengua al món. Representades en les proposicions de conformitat o disconformitat P.A. “Je ne trouve pas l’intérêt d’apprendre de langues” i P.E. “J’aimerais qu’il y ait qu’une seule langue au monde”, totes dues són les màximes expressions de la por i el rebuig de la diversitat lingüística. Així, els resultats globals són força positius: la gran majoria dels alumnes no es mostren d’acord amb aquestes idees.

Quant a la primera proposició (P.A.), només tretze alumnes no troben gens d’interès en aprendre llengües. Cal esmentar que tots ells i els seus pares són monolingües francòfons, la qual cosa ens suggereix que aquesta idea no és més que un prejudici heretat en el si de la família. Defensant una visió reduïda del món, segons la qual, el francès i la seua cultura són considerats superiors a les altres, aquesta ideologia del monolingüisme (Blanchet, 2018) es pot trobar al llarg de la Història de França, des de l’edict de Villers-Cotterêts de François I (1539), l’informe derivat de l’enquesta contra les *patois* de l’Abat Grégoire (1794) o les lleis d’educació de Jules Ferry (1882). També, és possible comprovar que s’estableixen lligams de creences entre aquests prejudicis: 7 d’aquests 13 alumnes consideren que el francès és la llengua més important (P.C.), i 7 estan a favor de l’anhel d’una llengua única (P.E.).

Present en un 33,20% dels alumnes, l’actitud a favor d’una única llengua està força lligada a l’exposició

lingüística de l’enquestat. Així, les classes amb més contacte es mostren disconformes amb aquesta proposició (P.E.): els bilingües presenten un 62,9%, els *bilangue* d’alemany, un 60%, i els *bilangue* d’espanyol, un 53,9%. Tanmateix, entre els alumnes sense opció, el desig d’una única llengua i l’estima de la diversitat lingüística estan prou igualats: 57 respostes (45,2%) contra 56 (44,4%), respectivament. Cal destacar que els 57 enquestats a favor de la P.E. són monolingües francòfons i, gràcies a l’observació de camp, hem pogut descobrir que molts d’ells pateixen dificultats en les assignatures lingüístiques i, per tant, aquest anhel pot ser fruit de les frustracions acadèmiques.

Tot seguit, podem distingir, dins de les creences jeràrquiques, els prejudicis estatutaris, els quals es basen en “critères non linguistiques, qui ont pour effet de distinguer, au sein de situations de contacts, des types de lectures: langues vs patois, langue officielle vs non officielle” (Simonin 2013: 117). Aquest tipus afecta, principalment, les llengües minoritàries i minoritzades de França per la manca d’oficialitat i la invisibilització d’aquestes.

Amb l’objectiu d’establir el grau de coneixement sociolingüístic sobre aquestes llengües, dues preguntes demanen definir “català” (P.1) i “occità” (P.2) amb la tria d’una sèrie de termes: *langue, patois, dialecte* o *je ne sais pas*. Una gran majoria (75%) saben que el català és una llengua, i són pocs els alumnes que trien les opcions *patois* (10,9%) i *dialecte* (6,4%); ara bé, el desconeixement sobre la natura de l’occità és preeminent: quasi una tercera part (30%) el consideren com a *patois* i només un 14% (38 enquestats) l’identifiquen com a llengua. Cal esmentar les connotacions negatives que comporta la paraula *dialecte*, equiparant-se, fins i tot, al mot despectiu *patois*, a causa de la desconeixença cabdal de la terminologia; probablement, la majoria dels alumnes, que han triat els mots *dialecte* i *patois*, ignoren els significats reals. Aquesta conjuntura és fruit de les polítiques lingüístiques i educatives de França, les quals invisibilitzen les altres llengües i no afavoreixen l’ensenyament de la sociolingüística francesa ni la divulgació mediàtica de la situació de les llengües minoritàries; i, en conseqüència, es promou la transmissió de prejudicis sobre aquestes.

Així mateix, els resultats sobre el català són força positius en comparació amb els d’occità, la qual cosa pot ser conseqüència del context dels alumnes. Gràcies a l’aprovació d’una sèrie de lleis (Llei Deixonne, 1951) i circulars (Circular Savary, 1987; Circular Bayrou, 1995; Circular relativa a les llengües i cultures regionals, 2017), l’educació pública ha adquirit un caire modern i obert cap al plurilingüisme, acceptant la presència de diverses llengües a l’aula, entre les quals es troben aquelles dites *regionals*. Els alumnes d’Elna consideren habitual l’oferta de català al currículum d’assignatures, ja que hi és des del començament de l’escolarització (infantil o primària) i en major o menor nombre, llurs amics la cursen. A més a més, la proximitat de la frontera amb Catalunya, on la llengua és oficial i emprada a la vida quotidiana, el gran contacte transfronterer i els immigrants catalans són elements que ajuden a promoure el català com a llengua d’importància.

Si en un primer moment, hi trobem una jerarquització estatutària entre la llengua nacional i les llengües regionals, també destaca la contraposició entre català i occità. Així, alguns alumnes han escrit, de manera voluntària, frases com ara “le catalan est plus important que l’occitan”, les quals reflecteixen la consideració dual entre totes dues: la llengua i el patois, la que té reconeixement oficial a Catalunya i la privada d’oficialitat, la que té un cert prestigi cultural i la desconeguda, entre d’altres. Una de les raons que justifiquen la bona representació ideològica del català en comparació amb l’occità, és el menyspreu i, fins i tot, l’odi contra aquesta comunitat etnolingüística, del qual parlarem més endavant.

Així mateix, cal destacar les proposicions de conformitat i disconformitat, emprades per a esbrinar l’existència de prejudicis d’utilitarisme i jerarquització cap al català: “Le catalan ne sert à rien” (P.D.) i “Le catalan est aussi important que le français” (P.F.). La primera es basa en una sentència prou estesa i habitual “Le patois ne sert à rien” i se centra en la visió simplista d’instrumentalització d’una llengua (Calvet, 1993), segons la qual un parlar és, exclusivament, una eina de comunicació i, per tant, una llengua minoritària, dins d’un estat amb una llengua pròpia i majoritària, no té profit. Fent prova de la inclinació cap al plurilingüisme i la diversitat lingüística, una gran majoria (61,9%) dels enquestats estan en desacord amb P.D. i, en conseqüència, el català és valorat com a positiu, només un 22,8% (61 alumnes) tenen dubtes i un 15,3% (41 alumnes) estan d’acord. Cal destacar l’absència de conformitat a la classe bilingüe (0%) i que el nombre d’alumnes a favor d’aquest prejudici augmenta en les classes amb menys contacte amb la llengua catalana, com veiem a la gràfica

Gràfica 1: Respostes a la P.D. «Le catalan ne sert à rien». Elaborada per l'autora⁵.

Analitzant les respostes dels 41 alumnes (15,3%) que consideren que el català no serveix (P.D.), hem establert una relació amb la pregunta P.5 “Est-ce que le catalan doit être proposé comme LV1, LV2, LV facultative ou ne pas être proposé?”: 25 alumnes troben que no hauria de ser ensenyat al col·legi, 8 la deixarien en la situació actual com a LV facultativa i només 8 alumnes augmentarien el seu estatus, tant a LV2 (5 alumnes a favor) com LV1 (3 a favor). També és palesa la connexió entre el desconeixement i l'existència de prejudicis, puix 23 alumnes mostren desconexió sobre la natura del català (P.1): 5 pensen que és un *patois*, 4 han triat *dialecte* i 14 no ho saben.

Si ens centrem en la jerarquització (P.F.) entre la *llengua nacional*, el francès, i la *llengua regional*, el català, cal destacar la defensa de la igualtat entre totes dues en les classes bilingües (57,7% d'acord i 15,3% desacord), i la declaració de supremacia del francès per a la majoria de la resta d'alumnes: estan en desacord el 53,8% de *bilangue* d'alemany, el 53,4% de *bilangue* d'espanyol i el 51,7% de les classes sense opció. Entre els enquestats insegurs (28% en total), hi trobem dos alumnes bilingües de tercera que expliquen el seu punt de vista sobre la importància de les llengües, segons la situació geopolítica: “je pense qu'il [el català] est aussi important que le français chez les catalan ou même chez nous mais en France, je pense qu'il n'est pas important en France” i “je suis entre car il y a une partie du sud de la France et le nord de l'Espagne qui parle catalan donc ça peut être bien de la connaître surtout si on habite dans c'est endroit-là”. Un altre enquestat escriu “les patois sont moins importants”, reafirmant el prejudici i sense especificar què són *les patois* ni quines llengües o dialectes considera *patois*.

2.2. Menyspreu a les llengües i llurs parlants

Present en alguns enquestats, *el menyspreu a les llengües i als seus parlants* és una actitud diglòssica que concerneix les llengües minoritzades de l'Estat francès, concretament, el català i l'occità. Hem pogut observar una sèrie d'anotacions escrites i comentaris orals per part de l'alumnat i d'una professora d'espanyol. Afectant més els occitans i la seua llengua, la situació de menyspreu és fruit d'un tret del procés de minorització: la invisibilització (Matthey & Fibbi, 2010: 2) i desconeixement d'aquesta comunitat lingüística. Els alumnes que presenten més prejudicis cap als occitans, no coneixen la natura de l'occità, el qual classifiquen com a *patois*, *dialecte*, o directament, no ho saben. Això evidencia que aquestes actituds han sigut apreses i heretades de l'entorn familiar, dels mitjans de comunicació i dels adults de referència, com ara els professors. En concret, durant la realització de les enquestes, un dels alumnes va preguntar què era l'occità, i la professora va respondre de manera rotunda i despectiva: “c'est un patois”. Minuts més tard, un altre alumne pregunta “les occitans sont les gabaches?”; aquesta professora torna a manifestar la seua opinió, dient: “oui, ils sont les gabaches”. Amb un to mordaç i menyspreador, aquestes observacions de la professora juguen un paper cabdal en la creació i/o consolidació d'actituds negatives (Illich, 1971), i vam comprovar com uns quants estudiants modificaven les seues respostes.

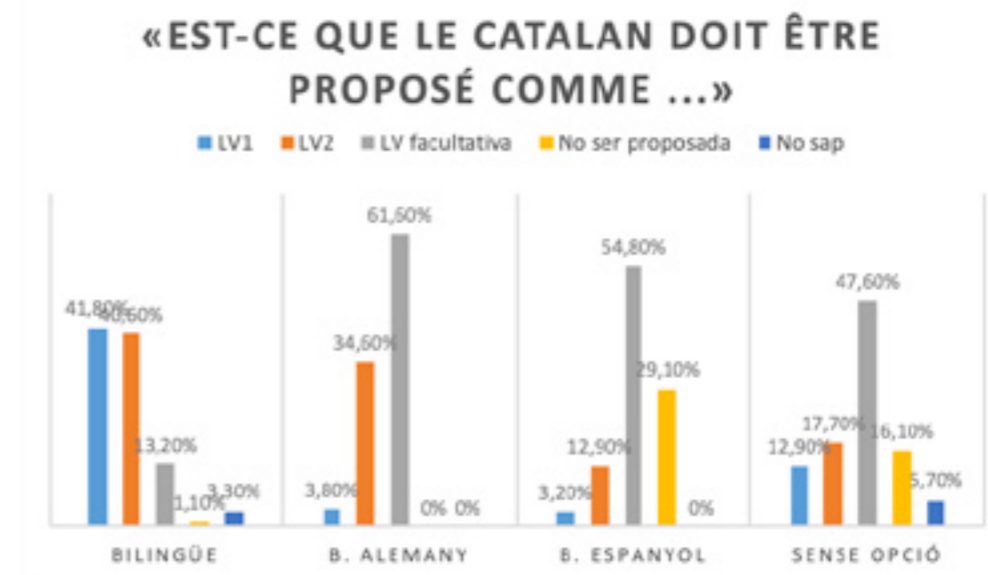
Altres comentaris desdenyosos cap a l'occità són “le catalan est plus important que l'occitan”, “on est pas occitans” i “je suis pas occitan, je suis catalan”. Tots tres, dits a l'escrit i a l'oral, estan lligats a la rivalitat

⁵ Els termes *B. Alemany* i *B. Espanyol* fan referència a *bilangue* alemany i *bilangue* espanyol, respectivament.

entre nord-catalans i occitans, d'una gran tradició històrica, com ara les disputes de començaments del segle XIX per l'origen de les llengües romàniques i la llengua dels trobadors (Berjoan, 2009: 125) o les múltiples manifestacions en contra del nou nom de la Regió *Occitanie* i a favor de la presència de la identitat catalana en el terme. Malauradament, aquestes reivindicacions no només van recusar la votació, també van potenciar encara més l'enemistat i el refús cap als occitans. Com explica Simonin (2013: 83), les representacions lingüístiques són determinades per les actituds sobre un país o una comunitat lingüística. Per això, aquest últim esdeveniment reivindicatiu ha beneficiat la creació de prejudicis cap als occitans, i per extensió, cap a la seua llengua.

Quant al menyspreu cap als catalans i a la llengua catalana, hi trobem la classificació d'aquesta (P.1) com a *dialecte* o *patois* (els quals tenen una connotació negativa), diversos comentaris orals i les respostes a la pregunta sobre l'ensenyament del català al col·legi (P.5). D'aquesta última, cal esmentar el nombre reduït d'alumnes (només 30 dels 267 enquestats) que ha triat el no ensenyament i la gran quantitat d'alumnes que deixarien el català en l'estatus actual, com a LV facultativa, al mateix nivell que el llatí. Com veiem a la gràfica 2, aquells que tenen una actitud negativa o conformista cap a l'assignatura de llengua catalana són les classes sense opció, mentre que els alumnes bilingües la proposen com a LV1 i LV2, equiparant-la a l'estatus de l'anglès i l'espanyol o l'alemany, respectivament.

Pel que fa a l'observació durant la realització de les enquestes, una alumna de tercera sense opció va exclamar: “ouf, je déteste les catalans”. Analitzant les seues respostes, hem pogut comprovar que presenta molts dels prejudicis contra el català: el considera un dialecte (P.1), s'oposa al seu ensenyament (P.5), pensa que no té cap utilitat (P.D), que no és igual que el francès (P.F) i escriu frases com “le français est plus important que le catalan”. A més a més, quan s'escolta una paraula en català, ella crida frases “encore?” o “pas catalan ici, on est en France!”. Més endavant, descobrim la raó d'aquest *odi* cap als catalans: la seua família, originària d'Andalusia, li ha explicat que els catalans van *furtar* els colors de la bandera d'Espanya per a crear la senyera catalana. També hi existeixen altres casos de desdeny en alumnes d'origen espanyol, com a resultat de la controvèrsia mediàtica provocada pels esdeveniments nacionalistes i independentistes dels últims anys, i els seus prejudicis van acompanyats de frases com “La Catalogne n'est pas un pays”.

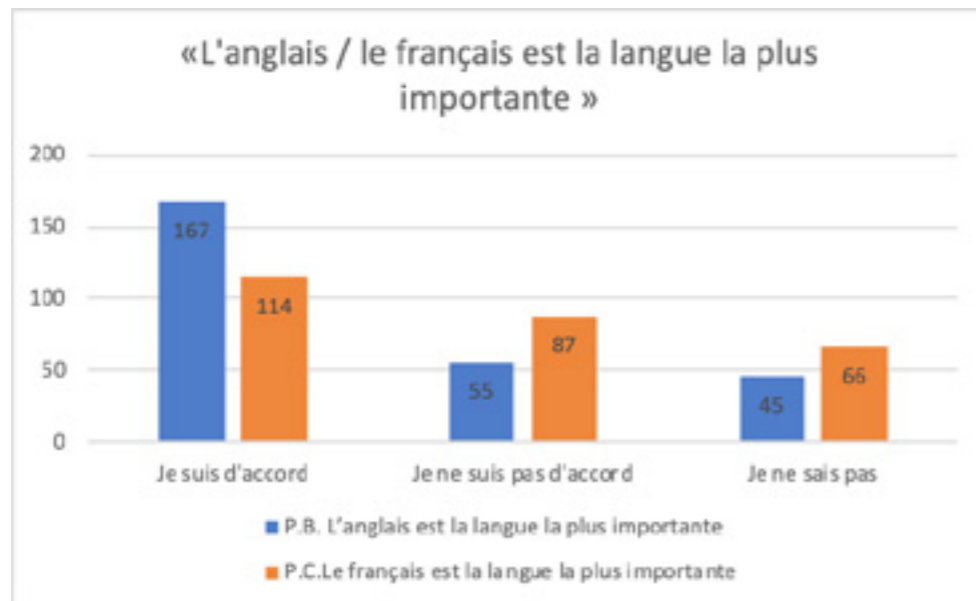
Gràfica 2: Respostes a la P.5: “Est-ce que le catalan doit être proposé comme LV1, LV2, LV facultative ou ne pas être proposé?”. Elaborada per l'autora.

2.3. Inseguretat lingüística

Un altre prejudici relacionat amb el menyspreu de les llengües és el desdeny cap a la llengua pròpia, el qual es pot manifestar com a *inseguretat lingüística* (Labov, 1976) i/o autoodi (Ninyoles, 1969 i Alén & Colonna, 2016). D'una banda, el primer terme es podria definir com el sentiment de menysvaloració cap a la llengua o varietat familiar i la consideració d'aquesta com *inferior*, *menys vàlida* o *prescindible*. En molts casos, aquesta *inseguretat* es veu reflectida en una hipercorrecció o modificació de certs elements lingüístics o comportaments. D'altra banda, l'autoodi és “el sentiment de vergonya que pot tenir algú per posseir les

qualitats que menysprea en el propi grup, ja siguin aquestes qualitats reals o imaginàries” (Ninyoles, 1969: 68); el qual li generarà rebuig cap al propi grup, i fins i tot, negació de la seua pertinença original, assimilació a la cultura, identitat o llengua de la comunitat considerada com prestigiosa, i, en alguns casos, radicalisme i menyspreu cap als membres del grup originari.

En el nostre cas, és possible observar la supremacia de l'anglès i una desestimació cap al francès. Així, el nombre d'alumnes que consideren la llengua anglesa com la més important (P.B) és superior a la quantitat d'alumnes que advoquen pel francès (P.C), com veiem a la gràfica 3. A més a més, 171 alumnes estimen que l'anglès és la llengua més important i només 36 valoren d'aquesta manera el francès (P.3). Cal esmentar que tots aquests alumnes són francòfons, la qual cosa revela un sentiment d'inseguretat, i per tant, de menyspreu cap a la L1. Un cas concret d'aquest rebuig és el comentari escrit per un alumne de quarta. Aquest tria la conformitat a la P.E. “J'aimerais qu'il y ait qu'une seule langue au monde” i especifica “l'anglais”. Això evidencia autoodi com a resultat de la presència d'actituds negatives cap a la seua llengua.

Gràfica 3: Respostes a les proposicions P.B. i P.C. “L'anglais / le français est la langue la plus importante”. Elaborada per l'autora.

Per últim, hem de destacar un alumne, els pares del qual són d'origen alemany i espanyol. L'enquestat explica la seua diglòssia familiar: “le français en temps normal et l'espagnol et l'allemand quand on est en colère”. Hi podem suposar una relació intrínseca, per part de l'alumne, entre l'espanyol i l'alemany per als moments menys feliços (“on est en colère”) i el francès per a la vida quotidiana (“en temps normal”); la qual cosa pot provocar un rebuig cap a les dues primeres llengües. Així doncs, observem que aquestes dues no apareixen valorades en cap moment de l'enquesta i, en canvi, el francès i l'anglès són apreuat com a llengües més importants i com a llengües per a una educació bilingüe. Aquest és un exemple d'autoodi com a fruit d'una sèrie d'experiències personals desagradables, manifestat en un “enfrentament al propi grup i integració en el grup dominant” (Ninyoles, 1969: 68).

3. CONCLUSIONS

Gràcies a les enquestes quantitatives i a les justificacions i comentaris voluntaris, hem pogut confirmar l'existència d'actituds lingüístiques negatives en els enquestats. L'encreuament de dades ens permet establir un patró: els alumnes bilingües i, per tant, amb més contacte amb les llengües, presenten menys prejudicis i una actitud positiva cap a l'aprenentatge de llengües; els enquestats sense opció tenen un contacte mínim amb les llengües, ja que només cursen francès, anglès i espanyol/alemany, en un nombre reduït d'hores, i manifesten un desconeixement cabdal de la realitat sociolingüística, molts prejudicis i poc interès per aprendre; en un tercer grau, els alumnes que cursen *bilangue* alemany són els més reflexius vers els prejudicis heretats però sense rebutjar completament les consideracions negatives; per últim, els *bilangue* espanyol presenten un cert trencament amb les actituds negatives però un manteniment d'aquestes cap a les llengües minoritàries de

França, les quals són objecte de menyspreu i refús. També, hem observat que els resultats no varien en funció de l'edat, encara que els alumnes de tercera tendeixen a justificar les seues respostes.

Així doncs, hem pogut establir tres grans blocs per a la classificació dels prejudicis: jerarquització i utilitarisme, menyspreu cap als parlars i els seus parlants, i inseguretat lingüística i autoodi. El primer és el més difós: una gran part dels alumnes (78%) defensa el prejudici jeràrquic, segons el qual hi existeixen llengües més importants que d'altres. L'anglès i l'espanyol són les més destacades (pel nombre de parlants, el caràcter internacional, la utilitat laboral i la seua presència a l'oferta acadèmica del col·legi), mentre que el francès només és esmentat, com a més important, per un 13,85%, malgrat que és la L1 del 71,1% dels enquestats. Encara que l'alemany també és proposat com a LV2, la seua posició és marginal en la classificació. Si ens centrem en l'anglès, hem identificat actituds diglòssiques, en les quals aquesta llengua té un gran prestigi i és considerada com la més important per una gran part dels enquestats. Aquest prejudici varia en funció de l'exposició lingüística dels alumnes: un 70% dels alumnes sense opció presenta aquesta actitud mentre que els bilingües (52%) i els *bilangue* alemany (34,6%) i espanyol (50%) trenquen amb aquesta idea. A conseqüència d'aquesta creença, hem identificat casos d'inseguretat lingüística i autoodi, per part dels francesos que valoren més l'anglès que la llengua materna; i, un altre exemple de rebuig de la identitat i la llengua, com a resultat d'experiències traumàtiques.

D'altra banda, les enquestes mostren uns bons resultats en relació amb els prejudicis clàssics de la ideologia monolingüe: l'anhel d'una única llengua al món i l'interès per aprendre llengües. Amb només 13 alumnes a favor de la primera idea, aquest prejudici està lligat al monolingüisme de la família i de l'enquestat. De la mateixa manera, el poc interès per les llengües (33,20%) està relacionat amb l'escassa exposició lingüística i a les frustracions acadèmiques en LV1 i LV2.

Quant a les actituds negatives contra el català, hem pogut demostrar que hi existeix una forta relació entre el desconeixement sociolingüístic i els prejudicis jeràrquics, estatutaris i instrumentals. Altres factors que afavoreixen la presència de prejudicis contra el català són un reduït contacte lingüístic i les influències familiars. Aquestes creences negatives són més habituals contra l'occità, com a fruit de la invisibilització (només un 14% coneix la natura de l'occità) i de la rivalitat, de llarga tradició, entre nord-catalans i occitans. Tanmateix, hem comprovat que els alumnes, sobretot els bilingües, presenten una actitud positiva vers el català: molts (75%) saben que és una llengua, estan a favor del seu ensenyament, sia com LV1, LV2 o LV facultativa (100% dels *bilangue* alemany, 95,6% dels bilingües, 78,2% dels sense opció i 70,9% dels *bilangue* espanyol), i el troben útil (61,9%).

Per concloure, hem demostrat que la majoria de les actituds lingüístiques presents són fruit de prejudicis socials previs, i són adquirits, principalment, en els àmbits familiar i escolar. Tant els pares com els professors són agents de socialització de gran importància i influència en els joves adolescents que desenvolupen la personalitat i consoliden els valors i els ideals. També, hem constatat que els esdeveniments d'actualitat poden repercutir en les creences, afavorint en la perpetuació d'aquestes. Tot plegat, podríem suggerir, com a solució, una escola en la qual no s'imposen ni perpetuen els prejudicis lingüístics ni socials, sinó que s'ensenyen als infants a pensar i qüestionar els dogmes apresos, respectar les llengües i les identitats, i valorar la diversitat.

BIBLIOGRAFIA

- Alén, Carmen & Colonna, Romain. (2016). *Auto-odi. La "haine de soi" en sociolinguistique*. Paris: L'Harmattan.
- Baylac-Ferrer, Alà. (2009). *Catalunya Nord. Societat i identitat. Reflexions, vivències i panorama català*. Canet: Trabucaire.
- Berger, Peter L. & Berger, Brigitte. (1972). *Sociology: A Biographical Approach*. New York: Basic Books.
- Berjoan, Nicolas. (2009). L'honneur d'une langue. Les Roussillonnais et le catalan durant le premier XIXe siècle (1815-1870). *Romantisme* (n° 145) 121-135. Consultat el 25/06/2019, des de <https://www.cairn.info/revue-romantisme-2009-3-page-121.htm>
- Blanchet, Philippe. (2018). *Éléments de sociolinguistique générale*. Limoges: Lambert-Lucas.
- Bourdieu, Pierre. (1964). *Les héritiers : les étudiants et la culture*. Paris: Les Éditions de Minuit.
- Bourdieu, Pierre. (1970). *La reproduction : éléments pour une théorie du système d'enseignement*. Paris: Les Éditions de Minuit.
- Calvet, Louis-Jean. (1987). *La guerre des langues et les politiques linguistiques*. Paris: Hachette Littératures.
- Calvet, Louis-Jean. (1993). *La sociolinguistique*. Paris: Presses universitaires de France.
- Durkheim, Émile. (1925 [2012]). *L'éducation morale*. Paris: Presses universitaires de France.
- Eisen, J. Richard. (1985). *Psicología social. Actitudes, cognición y conducta social*. Madrid: Pirámide.
- Ferguson, Charles. (1959). Diglossia. *Word: Journal of the linguistic circle of New York* (n°15) 359-340.
- Fishman, Joshua A. (1971). *Sociolinguistique*. Paris: Nathan.
- Generalitat de Catalunya. (2015). *Coneixements i usos lingüístics a la Catalunya Nord 2015. Principals resultats de l'Enquesta d'usos lingüístics a la Catalunya Nord (EULCN) 2015*. Consultat el 15/05/2018, des de https://llengua.gencat.cat/web/.content/documents/dadesestudis/altres/arxius/EULCN_2015_principals_resultats.pdf
- Illich, Ivan. (1971 [2003]). *Une société sans école*. Paris: Seuil.
- Labov, William. (1976). *Sociolinguistique*. Paris: Les Éditions de Minuit.
- Lafont Robert. (1973). Acculturation, aliénation ethnique et dégénérescence patoisante dans une situation ancienne de contacts linguistiques : questions de méthode. *Ethnies: Linguistique et relations interethniques* (n° 3) 27-36. Consultat el 25/06/2019, des de https://www.persee.fr/doc/AsPDF/ethni_0336-8459_1973_num_3_1_875.pdf
- Matthey, Marinette & Fibbi, Rosita. (2010). La transmission intergénérationnelle des langues minoritaires. *Travaux neuchâtelois de linguistique* (n° 52) 1-7. Consultat el 24/06/2019, des de https://www.unine.ch/files/live/sites/islc/files/Tranel/52/1-7_Introduction_corr.pdf
- Ninyoles, Rafael. (1969). *Conflicte lingüístic valencià: el País Valencià a l'eix mediterrani*. Barcelona: Edicions 62.
- Simonin, Jacky et al. (2013). *Sociolinguistique du contact : dictionnaire des termes et concepts*. Lyon: ENS éditions.

Maria Lacueva Lorenz

Université Paris 8-Saint Denis, Universitat Oberta de Catalunya

Carla González Collantes

Universitat Autònoma de Barcelona, Universitat Pompeu Fabra

POESIA CATALANA I CANÇÓ: UNA APROXIMACIÓ DES DE LA PERSPECTIVA DE GÈNERE¹

RESUM

Aquest article pretén demostrar empíricament com s'ha invisibilitzat la poesia escrita per dones als Països Catalans i proposa una catàleg alternatiu on s'ha intentat incloure tots els poemes d'autora que han estat musicats fins ara. A partir de la configuració d'aquest corpus es proposen una sèrie d'aplicacions concretes que resulten útils per corregir la poca presència de les dones amb poemes que han esdevingut cançó.

Paraules clau: música contemporània, poesia catalana, normalització cultural, literatura d'autora.

ABSTRACT

This article seeks to empirically demonstrate how poetry written by women has been made invisible, following the inertia that also occurs in the literary field, and proposes an alternative catalog that seeks to include all of the author's poems that have been musiced so far. From the configuration of this corpus, a series of concrete applications - which are useful for correcting the low presence of female writers - are proposed with poems that have been turned into songs.

Keywords: Contemporary Music, Catalan Poetry, Cultural Normalization, Women Writers.

*Que bé que algú hagi posat paraules als meus pensaments!
Quina alegria de cantar la paraula de la poeta i el poeta!*
Mirna

1. INTRODUCCIÓ

La relació entre la música popular i la literatura, especialment la poesia, ha estat ben fructífera dins de la tradició catalana, sobretot des dels anys seixanta del segle XX. A hores d'ara, aquesta tendència segueix activa i contínuament apareix nova discografia amb poemes musicats. Certament, una part important de les lletres de les cançons que s'han fet en llengua catalana són (o es basen en) poemes. Tothom coneix "Veles e vents", la cançó amb què Raimon va fer populars uns versos colpidors del gran poeta Ausiàs March. O "Els amants", amb què Ovidi Montllor va fer créixer el famós poema de Vicent Andrés Estellés. Molts també coneixeran "L'amor és Déu en barca", un poema d'Enric Casasses que va musicar i cantar amb la seua inconfusible veu rogallosa Miquel Gil. Ara bé, és suficientment coneguda l'aportació que han fet les dones poetes a la música en llengua catalana?

Amb aquest treball ens hem volgut acostar a aquesta nombrosa i variada producció, tant pel que fa als estils musicals com als referents poètics, des d'una perspectiva de gènere, és a dir, tenint en compte aquesta categoria social (Butler, 1999) com a element fonamental per a dur a terme una anàlisi rigorosa del nostre àmbit d'estudi; així, hem observat el grau de visibilitat o d'invisibilització de les dones poetes i les seues obres a l'escena musical contemporània –des dels darrers anys del franquisme fins a l'actualitat. Ja s'està demostrant a bastament² que la literatura catalana d'autora en general, i la producció poètica en particular, és notablement superior en quantitat i qualitat a la que la historiografia de la literatura catalana havia tingut en compte fins ara a les seues obres canòniques³. Com ha posat en relleu Lluïsa Julià en analitzar la construcció del discurs i la legitimació en la literatura catalana actual de les obres d'autora, aquesta via d'estudis, tot i haver-se desenvolupat durant els anys vuitanta a algunes universitats nord-americanes, s'ha vist sovint obviada o simplement ignorada pels estudis realitzats en els centres universitaris de Catalunya, les Illes i el País Valencià, més interessats en aquell moment en una visió històrica, sovint historicista, i poc sensibles als estudis de gènere. Val a dir que, fruit de la visió historicista de l'època, però també de la necessària construcció nacional, entre els anys 1984 i 1986 es porta a terme el darrer gran projecte d'Història de la literatura catalana, a càrrec de Riquer / Comas / Molas. Joaquim Molas i el seu equip es van fer càrrec dels cinc volums que historien la literatura de la Renaixença fins a l'actualitat dels anys vuitanta. Però tret de Caterina Albert i de Mercè Rodoreda, la resta d'escriptores hi tenen un paper molt secundari i exigu, sobretot pel que fa a les poetes (Julià, 2008: 12).

Per això, en aquesta anàlisi interdisciplinària hem procurat comprovar si el cànon musical actual considera tan prescindibles els textos de les autores com ho fa el cànon literari o si, pel contrari, cantants i músics corregeixen aquesta inèrcia discriminatòria. Per tal d'assolir els nostres objectius, hem seguit una metodologia combinada, empírica i crítica. D'una banda, hem quantificat tots els poemes escrits per dones que apareixen al principal canal de difusió de la poesia catalana musicada, el web Música de poetes (MdP), de caire acadèmic i institucional. D'una altra banda, hem proposat una catalogació pròpia dels poemes d'autora que han estat musicats fins a l'actualitat. La diferència quantitativa i qualitativa entre totes dues nòmines és importantíssima, ja que la immensa majoria dels poemes que incloem en el nostre repertori no s'inclouen a MdP; aquests resultats demostren la hipòtesi que hi ha un nombre gens menyspreable d'escriptores que han vist musicats els seus poemes i que, a hores d'ara, a penes no formen part de l'àmbit que podríem considerar canònic, la qual cosa contribueix enormement a la seva invisibilització.

Al capdavall, doncs, aquesta recerca, que encara es troba oberta, podria tenir un impacte en tres sentits diferenciats però relacionats: en primer lloc, ampliar i matisar la percepció d'aquest àmbit cultural en situar les dones poetes, tan sovint silenciades, en una posició més adequada a la realitat de la seua producció; en segon lloc, analitzar de quina manera la seua obra reviu i es transforma en esdevenir cançó; i en tercer i últim lloc,

oferir propostes concretes —algunes de les quals ja s'estan duent a terme, tal com s'explicarà més endavant—

¹ Aquest treball no hauria estat possible sense la crucial i desinteressada contribució d'Anna Subarroca Admetlla (Albert-Ludwigs-Universität Freiburg) durant la recerca i la configuració del corpus que proposem, fet que les autores d'aquest article volem agrair públicament.

² Vegeu els treballs de Real (2006a, 2006b), Julià (2008), Gustà (2009), Zaragoza (2016), Herrero (2018) o Lacueva (2019), entre d'altres.

³ L'escassa presència de les dones al cànon ha estat internacionalment criticada, entre d'altres, per Robinson (1983), Zavala (2002) o Bahar i Cossy (2003) pel que fa al literari i per McClary (1991), Citron (1993) o Escal i Rousseau-Dujardin (1999) pel que fa al musical.

per a contribuir a omplir aquest buit.

2. EL PODER DE LA MÚSICA PER A DIVULGAR LA POESIA

Una bona part dels estudis especialitzats reconeixen el poder de la música popular contemporània a l'hora de popularitzar la poesia entre el gran públic; aquest és un fenomen internacional i que, en alguns casos, ha sobrepassat límits temporals i espacials de manera contundent. No debades, “El caire popular de la cançó i els mitjans pels quals es transmet, la converteixen en un important vehicle d'enllaç entre els poetes i el públic” (Briz 2011: 16). Només a tall d'exemple, dues mostres ben diferents d'aquest fenomen: d'una banda, darrere de l'arxiconeguda cançó “Lili Marleen”, versionada per Marlen Dietrich, hi ha el poema “Das Lied eines jungen Soldaten auf der Wacht”, de l'escriptor alemany Hans Leip; d'una altra banda, el poema “Fun”, de l'escriptora nord-americana Wyn Cooper, conforma la lletra de “All I Wanna Do”, que Sheryl Crow va popularitzar enormement. Si observem les versions musicades de poesia amb un impacte més reduït geogràfica i generacionalment, els exemples es multipliquen de manera exponencial: “La Saeta” de Serrat basada en el poema d'Antonio Machado, Los Suaves amb la versió musical de “Palabras para Julia” de José Agustín Goytisolo o Negu Gorriak tot cantant “Hiltzeko era ugari”, traducció d'un poema de Bertold Brecht, en serien només tres casos amb estils ben diferents⁷.

Als Països Catalans la tradició de musicar poemes arranxa ja amb els principals representants de la Nova Cançó⁸, a les acaballes de la dictadura franquista. Raimon va convertir en cançó alguns dels poemes d'Ausiàs March, Jordi de Sant Jordi, Joan Timoneda, Jaume Roig, Anselm Turmeda o Salvador Espriu. Ovidi Montllor, sovint amb la musicació de Toti Soler, va cantar els versos de Vicent Andrés Estellés, Josep Maria de Segarra, Joan Salvat-Papasseit o Joan Brossa. Lluís Llach va posar música a la poesia de Màrius Torres, Miquel Martí i Pol, Pere Quart o Josep Maria de Sagarra. Maria del Mar Bonet va posar la seua veu a les paraules de Bartomeu Rosselló-Pòrcel, Joan Vinyoli, Miquel Costa i Llobera, Joan Vergés, Gabriel Alomar, Joan Alcover o Maria Antònia Salvà. En efecte, aquests i altres músics van donar a conèixer als catalanoparlants aquests poetes, tal com afirma Miquel Pujadó (2007: 5):

Així com a França molta gent que mai no ha obert un llibre de poesia se sap de memòria “Le petit cheval” (Paul Fort), “Le pont Mirabeau” (Apollinaire) o “Heureux celui qui meurt d'aimer” (Louis Aragon) gràcies a les esplèndides cançons que en feren respectivament Georges Brassens, Léo Ferré i Jean Ferrat [...], molts catalans es van familiaritzar en temps difícils amb uns poetes que no els havien estat ensenyats a l'escola gràcies als cantants catalans.

Així doncs, aquests exemples, que són nombrosos i molt diversos, demostren l'existència d'una llarga tradició a l'hora de musicar poemes dins de la cultura catalana contemporània. Pujadó (2000, 2007: 5-10) en va deixar constància a l'extensa nòmina que va confeccionar, la qual ha seguit augmentant durant els darrers anys, tot mostrant que l'interès per musicar poesia es manté com a tendència dins l'escena musical en català. El certamen Terra i Cultura, creat el 2008 pel Cellar Vall-Llach i la Fundació Miquel Martí i Pol, ha contribuït, sens dubte, a la continuïtat d'aquesta tradició, ja que té com a objectiu premiar i promocionar les millors cançons enregistrades amb música original i basats en poemes en llengua catalana; així, cada any atorga el Premi Martí i Pol, dotat en 5.000 euros, al millor poema musicat. Es tracta, doncs, d'un excel·lent al·licient perquè els compositors s'endinsen en la musicació de poesia o perquè ho continuen fent.

Des que es va instaurar, l'han guanyat Clàudia Cabero (2019) amb el poema “Dona-dindi” de Rosa Maria Arrazola; Sommeliars (2018) amb el poema “Llibertat” de Joan Margarit; David Carabén, del grup Mishima (2017), amb el poema “Tot són preguntes” de Joan Vinyoli; Mireia Vives i Borja Penalba (2016) amb el poema “Si no fores (no amb mi)” de Roc Casagran; Albert Ortega ‘Bertomeu’ (2014) amb el poema “Els amants” de Vicent Andrés Estellés; Judit Neddermann i Ignasi Cussó (2013) amb el poema “El fugitiu” de Miquel Martí i Pol; Roger Mas (2012) amb “Si el mar tingués baranes” de Maria-Mercè Marçal; Tomàs de los Santos (2011)

4 La cançó d'un jove sentinella”, en català.

5 “Diversió”, en català.

6 “Tot el que vull fer”, en català.

7 Sobre aquesta extensa i internacional relació entre poetes i músics vegeu, per exemple, l'estudi comparatiu entre França i Grècia desenvolupat per Papanikolaou (2007).

8 El gener del 1959, quan la dictadura franquista ofegava tot desig de llibertat, Lluís Serrahima va publicar en la revista *Germinabit* (predecessora de *Serra d'Or*) l'article “Ens calen cançons d'ara”, considerat el manifest fundacional de la Nova Cançó, un moviment artístic que va impulsar la cançó en català a tot arreu dels Països Catalans.

amb el poema “Homenatge anònim XV” de Vicent Andrés Estellés; l'any 2010, Joan Manuel Galeas i Òscar Briz guanyaven *ex aequo* el Premi Miquel Martí i Pol per la musicació dels poemes “Em declaro vençut” de Miquel Martí i Pol i “Sense futur” de Salvador Espriu, respectivament; Sílvia Pérez Cruz (2009) el rebé per “Covava l'ou de la mort blanca” de Maria-Mercè Marçal i Clara Andrés (2008) per “Personatges” de Josep Pedrals. Una mirada superficial a aquesta nòmina ens mostra un clar desequilibri entre les musicacions de poemes d'autora i d'autor, la qual es veu accentuada, a més a més, perquè dues de les tres composicions que han estat premiades són de la mateixa escriptora: Maria-Mercè Marçal.

Aquest no serà, però, l'únic indicador de desigualtat que trobem en la poesia musicada. En observar globalment aquest àmbit creatiu, també s'entreveu una manca important de presència de l'autoria femenina, és a dir, de poesia d'autora musicada. De fet, fins ara, la major part dels poetes que hem esmentat al llarg d'aquest article han estat homes. Com mirarem d'analitzar tot seguit, les dades demostren que aquesta invisibilitat, si més no dins els canals que podem considerar oficials, no és només d'una percepció intuïtiva, sinó una realitat empíricament demostrable.

3. MÚSICA I POETES DINS D'UNA NORMALITAT CULTURAL (ENCARA) EXCLOENT: APROXIMACIÓ CRÍTICA I EMPÍRICA

El procés de normalització cultural que es va desenvolupar a partir de 1975 a Catalunya, el País Valencià i les Illes, ha significat un impuls fonamental a l'hora de corregir l'anormalitat a què s'havia vist sotmesa la cultura catalana durant els gairebé quaranta anys de la glotofàgica dictadura del general Franco; si aquesta evolució ha estat possible és gràcies tant a les nombroses i diverses formes d'implicació de la societat civil en l'àmbit cultural, com al treball que s'ha fet des de diferents institucions democràtiques dins de la dinàmica de les autonomies. Com afirma Valriu (2011: 334):

Amb l'arribada de la democràcia i el progressiu procés de normalització cultural del país hi ha un complex procés de recuperació de la cultura popular en general —procés iniciat ja anys abans de forma tímida i vinculada a l'esforç de diversos col·lectius cívics— que ara es veu impulsat per les institucions. Així, es recuperen festes, balls, costums, cançons i un llarg etcètera de manifestacions populars silenciades o oblidades. També, lentament, es recupera l'estudi del folklore i aquesta disciplina passa a formar part dels plans d'estudi d'algunes universitats catalanes, la qual cosa a més d'estimular les publicacions significa la formació de nous investigadors en aquest camp, ara ja amb una fonamentació científica i amb estimulants connexions amb la recerca que es fa en aquest àmbit a l'estranger.

També des de la perspectiva dels estudis etnopoètics, Gisbert (2014: 11) reflexiona sobre la importància de la conformació dels llocs comuns identitaris:

Una constant de les societats immerses en un procés de normalització cultural és la necessitat de buscar referents. Els referents configuren una identitat, són arrels de l'arbre de la història que generen noves branques. Sense arrels i sense identitat, cap arbre ni societat pot créixer ni fructificar. Les arrels, per tant, no t'obliguen a quedar-te immòbil en un lloc determinat, sinó que et donen l'espenta i la saviesa per a ser capaç d'arribar a tot arreu, amb la seguretat i la maduresa de qui és conscient d'on ve i cap a on convé avançar. Heus ací el valor de les rondalles, de la llengua, de la història d'un poble i del que anomenem identitat.

Ara bé, aquest procés de normalització cultural és profundament complex i ha presentat —encara presenta— els seus límits i les seues contradiccions internes, per exemple les referides a la gestió i les polítiques de l'àmbit cultural o al desenvolupament del(s) discurs(os) que la sustenten i que la lliguen a una idea concreta d'identitat. És un debat que a hores d'ara continua obert, com demostren les veus crítiques de Kathryn Crameri (2008) o Josep-Anton Fernández (2008), entre d'altres.

Des de la perspectiva feminista, també s'han desenvolupat anàlisis crítiques respecte a les dinàmiques normalitzadores que s'han dut a terme. Ja als anys noranta, Maria-Mercè Marçal i Lluïsa Julià, en un article centrat en la poesia però ampliable i aplicable a la totalitat de literatura catalana, s'hi refereixen qualificant-les com a “obsessió normalitzadora” (Marçal i Julià 2006: 41)⁹. Així, observen que la cultura catalana de la democràcia s'organitza seguint uns esquemes rígids de normativització a partir d'uns mecanismes que “des del poder generen el binomi selecció-exclusió, similar al que abans hem esmentat centre-perifèria [...] —el

9 La primera versió d'aquest article, en castellà, va publicar-se el 1999 al volum col·lectiu *Mosaico ibérico. Ensayos sobre poesía y diversidad*, Madrid: Ensayos Júcar. Nosaltes citem a partir de la versió en català apareguda el 2006.

primer marcat positivament mentre el segon esdevé sinònim de minoritari, secundari, negligible—” (Marçal i Julià 2006: 41). Aquesta oposició, que no només comportarà la desigualtat entre sexes, sinó que afectarà la totalitat de la dinàmica cultural, està basada en tres eixos interrelacionats: en primer lloc, la posició nuclear de l’obra escrita pels homes enfront la marginalitat d’aquella escrita per dones; en segon lloc, la centralitat de Catalunya, i més concretament de Barcelona, respecte a la resta de comarques del domini lingüístic, les quals sovint són considerades com a perifèriques; i en tercer lloc, l’entronització d’una estètica predominant en cada època, per damunt de la resta de propostes estètiques o de discurs, les quals seran considerades tangencials i prescindibles per part de la crítica i els centres de poder culturals.

Davant aquests tres eixos, equiparables a aquells en què s’han basat altres tradicions més poderoses i que, implícitament, han construït els seus respectius cànons a partir de paràmetres etnocènrics, classistes, racistes androcènrics, etc., Marçal i Julià mostren la seua sorpresa en observar com la cultura pròpia també els ha assumit sense alteracions:

allò que ens ha cridat l’atenció és el manteniment —fins a l’exacerbació en el cas de la poesia, que és el que ens ocupa—, d’aquest esquema en una cultura com la catalana que, si apliquem les mateixes premisses a nivell global (sic), resta tota ella confinada en els marges. És a dir, la pròpia condició històrica de literatura i de cultura minoritzada no sembla haver servit per a activar una desconfiança radical cap als mecanismes d’exclusió/selecció de les “grans cultures” i articular-ne una visió crítica, sensible a la importància de les diferències, sinó que ha generat fonamentalment una voluntat de mimesi que se sol vehicular a través del concepte de “normalització”. Darrere d’aquest mot no només hi sol haver el desig d’una legítima i necessària obtenció de mitjans per a un desenvolupament present i futur viable, sinó una aposta per uns models concrets ja existents —els d’aquestes “grans cultures”— que només caldria reproduir a escala. Com si aquesta fos l’única possibilitat de supervivència possible (Marçal i Julià 2006: 41).

Malauradament, vint anys després d’aquestes reflexions de Marçal i Julià, la cultura catalana normalitzada encara presenta un caràcter que podríem qualificar de poc permeable davant aquelles creacions que no presenten les característiques considerades nuclears o, si volem, canòniques. En aquest sentit, Mercè Picornell reflexiona sobre la construcció del canó literari i planteja la necessitat de:

fer-ne més poroses les fronteres: per deixar-hi passar l’aire. Es tracta, crec, d’avançar cap a una idea de canó que es desvinculi tant de la inqüestionabilitat que l’acosta al sentit bíblic del terme com del joc de repeticions de la seva accepció musical, per perfilar-se senzillament com un espai de debat present amb i sobre la tradició, com un marc obert als entorns interdisciplinaris i transnacionals en què aquesta es pot recontextualitzar (Picornell, 2010: 224-225).

Dins d’aquesta dinàmica normalitzadora, una de les grans afectades és la poesia, que esdevé el gènere minoritzat, tant pel que fa a la visibilitat com al prestigi, malgrat la inqüestionable trajectòria que presenta en la història de literatura catalana:

La voluntat de normalització no només té a veure amb el que podríem anomenar el mercat simbòlic, és a dir, aquella instància que regula els valors a partir de consideracions de tipus estètic, ètic, ideològic, etc. Sinó que també té a veure amb el mercat real. Ser una cultura “normal” implica unes editorials “normals”, escriptors “normalment” professionalitzats, etc. En aquest marc, apareix com a “anormal” el pes que la poesia ha tingut, en relació amb els altres gèneres literaris, d’ençà de la Renaixença. És a dir, la voluntat de “normalització” implica un procés de minorització de la poesia dins de la literatura catalana desconegut fins ara. Això no vol dir només que els llibres de poesia es venguin poc, és a dir, que tinguin —fora de comptades excepcions— un públic petit —com succeeix en la majoria de cultures occidentals—, sinó que aquest fet sembla afectar de forma progressiva el prestigi del gènere i el lloc essencial que històricament havia ocupat en el conjunt de la nostra cultura. Perquè és fonamentalment des de la solidesa de la tradició poètica que es pot parlar de continuïtat en els vuit segles de literatura catalana (Marçal i Julià 2006: 42).

Ara bé, si la poesia l’escriu una dona que, a més a més, no és considerada barcelonina, no només pel naixement sinó, sobretot, pel circuit literari en què es troba, a hores d’ara encara continuarà tenint vertaderes dificultats per fer-se visible com a element constitutiu d’allò que es considera la cultura normalitzada. De fet, quan revisem les obres de referència sobre la història de la literatura catalana, ens adonem que la historiografia encara té molt poc en compte el llegat poètic —o de qualsevol altre gènere— produït per les dones. Gairebé només comptem amb la presència d’alguns noms, com ara Isabel de Villena, Mercè Rodoreda o Caterina

Albert, juntament amb algunes poques figures més que solen aparèixer de manera sumària. Aquests noms no funcionen sinó com les excepcions necessàries per confirmar una regla no escrita de silenciament general pel que fa al quefer de les dones, tant en l’àmbit literari com en d’altres.

Aquesta invisibilització de la poesia d’autora des del punt de vista literari té també efectes a l’hora d’observar-la des del punt de vista musical. Com ja apuntàvem més amunt, comptem amb una llarga tradició de musicar poemes dins la cultura catalana; ara bé, en tant que analistes culturals però també com a consumidors d’aquest tipus de creacions literàries i musicals, havíem detectat un cert desequilibri pel que fa a la presència de la poesia d’autora dins del món de la música. Així doncs, i per tal de comprovar si aquesta primera impressió coincidia amb la realitat, vam començar a quantificar els poemes d’autora que s’havien musicat. Com a punt de partida, ens vam centrar en l’únic web temàtic oficial dedicat a la poesia musicada en català, musicadepoetes.com, una plataforma digital que neix el 2007 gràcies a la voluntat de crear confluències entre la literatura i altres llenguatges, com manifesten Teresa Ferriz Roure i Pere Mayans, gestors aleshores del projecte en línia LletrA, el qual pertany a la Universitat Oberta de Catalunya. Música de poetes (MdP), doncs, tematitza aquesta sinergia i ofereix un corpus poètic i musical importants i sistematitzats, dona accés als textos poètics, permet escoltar les cançons, enllaça nombrosa informació sobre poetes i intèrprets, etc. Es tracta, doncs, d’un projecte sòlid que garanteix, a priori, una panoràmica fidel i actualitzada de la poesia que es musica arreu del territori lingüístic.

En analitzar quantitativament els continguts del web musicadepoetes.com¹⁰, el primer desequilibri que vam trobar va ser que tan sols hi havia 20 dones poetes catalogades, al costat de 116 homes poetes. En percentatges, el web només recollia un 15% de dones enfront del 85% d’homes (vegeu gràfic 1 de l’annex). Ara bé, aquest evident desequilibri augmentava notablement quan el que observàvem era la distribució per autoria de les obres poètiques: d’un total de 586 poemes catalogats, només 56 eren d’autora, mentre que els altres 530 poemes havien estat escrits per homes (vegeu gràfic 2 de l’annex). Aquest percentatge, encara més baix que el de les escriptores catalogades, ens indica una clara tendència a incloure, en la majoria dels casos, només entre un i dos poemes musicats de cada autora, mentre que d’un bon nombre d’autors se n’inclouen més. Aquesta inèrcia crea la sensació que les poetes escriuen de manera més aviat puntual, anecdòtica i que, per tant, no presenten una trajectòria continuada i consolidada; no cal ni dir que aquest factor contribueix enormement a oferir una percepció esbiaixada de la producció poètica de les escriptores.

Tanmateix, quan esbrinem quants poemes musicats s’inclouen de cada autora, ens trobem amb un cas aparentment sorprenent, ja que, dels 56 poemes d’autora, gairebé la meitat, 21 exactament, eren obra de l’escriptora Maria-Mercè Marçal. Com es pot observar al gràfic 3 de l’annex, molt lluny d’ella es troben Clementina Arderiu, amb 6 poemes inclosos, i Maria Antònia Salvà, amb 5 textos musicats. Aquesta concentració de poemes d’una sola autora resulta inesperada només si no tenim en compte que respon a la inèrcia de considerar que, quan una autora destaca dins del panorama literari general, és perquè es tracta d’una excepció. Una excepció, és clar, que confirma la regla d’una suposada inexistència o, en el millor dels casos, existència però de qualitat mediocre de la literatura d’autora. Un esquema invisibilitzador que es repeteix gairebé sempre en acostar-nos a la producció femenina en qualsevol àmbit (cultura, ciència, tecnologia, etc.).

4. PROPOSTA D’UN CORPUS DE POETES MUSICADES: ANÀLISI I APLICACIONS PRÀCTIQUES

Si bé és cert que els resultats de l’anàlisi quantitativa de Música de poetes que acabem d’exposar confirmaven la percepció del desequilibri existent entre la poesia musicada d’autora i d’autor, també ho és que el baixíssim nombre de poetes catalogades en aquesta plataforma ens va produir una certa perplexitat, ja que només amb el coneixement personal que teníem de l’escena musical en llengua catalana podíem reunir suficients noms d’escriptores per superar la vintena que es trobava inclosa al web. Davant aquest fet, ens vam plantejar si, al desequilibri quantitatiu evident entre homes i dones poetes, també hi havia un problema de (in)visibilització del quefer femení a dins d’un element que forma part de l’acadèmia i que, per tant, té el poder de canonitzar, o no, la producció literària i musical a la qual es dedica específicament. Així doncs, vam decidir començar una recerca aprofundida per tal de confeccionar un corpus de poesia d’autora musicada, amb l’objectiu de comprovar si realment les poetes tenien el poc impacte en la música que mostrava el web MdP o si, pel

¹⁰ Aquesta quantificació del web de Música de poetes es va dur a terme entre el setembre i el novembre del 2018.

contrari, músics i intèrprets s'havien inspirat en les seues obres més sovint del que a primera vista podria semblar.

Els resultats d'aquesta recerca, tot i ser tan exhaustiva com ha estat possible, no podem donar-los com a definitius ja que, per sort, l'escena musical actual és suficientment dinàmica per produir contínuament nova discografia a partir de textos d'autora. Tot i això, a l'hora de tancar aquest article, podem afirmar que existeixen uns 300 poemes d'autora musicats i editats, els quals han estat escrits per 77 poetes diferents; unes xifres, doncs, contundentment diferents de les que ens aportava l'anàlisi del web MdP, on s'inclouen, recordem-ho, 56 poemes de vint escriptores. Amb aquests resultats sobre la taula vam quantificar també la distribució dels poemes per autora i, com es pot observar al gràfic 4 de l'annex, destaquen dos canvis substancials respecte al panorama que havíem extret del buidatge de MdP: en primer lloc, trobem que Maria-Mercè Marçal, tot i mantenir-se com una de les autores amb més poemes musicats —38, segons la nostra catalogació—, deixa de ser l'única excepció entre les poetes que han inspirat cançons amb els seus textos i la trobem acompanyada de Montserrat Abelló qui, a hores d'ara, compta amb 39 poemes musicats; així doncs, cadascuna d'elles és l'autora del 14% del total de poemes del nostre corpus.

En segon lloc, i pel que fa a les poetes que conformen aquesta nòmina, observem que la tendència a musicar diversos poemes de cada autora és notablement superior a la que mostraven les xifres extretes de MdP; així, i malgrat que el grup d'escriptores amb menys de 3 poemes musicats encara significa el 24% del total de cançons, trobem que, a banda de Marçal i Abelló, hi ha 4 poetes que ja compten amb més de 10 poemes musicats: Joana Raspall, Meritxell Cucurella-Jorba, Maria Ibars i Mercè Corretja són les autores del 18% del total de poemes catalogats. I 16 escriptores més han vist musicats entre 3 i 10 dels seus poemes, és a dir, el 26% del total.

No volem deixar de comentar alguns dels elements qualitius que ens suggereix el nostre corpus, com ara que la immensa majoria de poetes són contemporànies o actuals, dels segles XX i XXI. Pel que fa a la repartició geogràfica, encara trobem una certa centralitat barcelonina, ja que si tenim en compte l'origen o el circuit literari de les escriptores que tenen més poemes publicats trobem que Montserrat Abelló està vinculada a Tarragona i Barcelona, Maria-Mercè ho està al Pla d'Urgell (Ivars) i Barcelona, Joana Raspall a Barcelona i Sant Feliu de Llobregat, Meritxell Cucurella-Jorba als Hostalets de Pierola (Anoia), Maria Ibars a Dénia (Marina Alta) i València i Mercè Corretja a Barcelona. Des del punt de vista de la interpretació, val a dir que aquests poemes d'autora estan musicats i cantats per noranta-set intèrprets, els quals presenten prou d'equilibri des del punt de vista del gènere; així trobem trenta-vuit homes, trenta-tres dones, vint-i-tres grups (masculins, femenins o mixtos) i tres duets (també masculins, femenins o mixtos).

Un cop confeccionat i analitzat el material que, de moment, presenta aquest corpus, ens proposem atorgar-li algunes aplicacions pràctiques. Per tal de dur-les a terme, però, el primer pas és transformar-lo en un repositori en línia, sistematitzat, d'accés obert i contínuament actualitzat. Només així aquesta plataforma podria esdevenir una eina eficient per assolir, pel cap baix, quatre fites:

Transferència del coneixement, si més no, en dos sentits: d'una banda, facilitar l'accés massiu i sistematitzat a una part de la poesia d'autora en català i, de l'altra, posar a l'abast la producció dels músics i músiques que els han posat melodia i els i les cantants que les interpreten.

Didàctica: fer conèixer a les noves generacions aquest patrimoni literari i musical a l'aula (per exemple, quan s'expliquen els diferents períodes literaris, moviments, autores, etc.). I és que, com afirmen Julieta Torrents i Glòria Bordons (2016: 51-52), tot referint-se al paper que pot arribar a desenvolupar la poesia musicada a les aules del nivell d'educació obligatòria, però també de qualsevol altre nivell:

Gràcies a la seva naturalesa, treballar la poesia musicada a aula pot ajudar a desenvolupar algunes de les competències bàsiques del currículum de l'educació secundària obligatòria (ESO): la competència artística i cultural, a causa de les relacions interartístiques entre música i poesia; les competències de l'àmbit lingüístic, ja que permet adquirir un coneixement i una sensibilització de la varietat dialectal, i, finalment també, de la competència social i ciutadana, perquè constitueix una eina per crear una identitat cultural.

Artística: impulsar el desenvolupament d'iniciatives com els espectacles *Veus femenines*, de la Rabera

Eclèctica¹¹ o la *Mirada Violeta*, d'Aina Torres i Meritxell Gené¹², de caràcter artístic i també d'entreteniment. Divulgativa: donar a conèixer la producció tant d'escriptores com de músics i músiques. Fer visible aquesta producció poètica i musical, d'una banda, pot ser un revulsiu per al gremi musical, ja que facilita la vista panoràmica d'allò que ja se n'ha fet i anima a seguir musicant poesia d'autora. D'una altra banda, mitjançant aquesta visibilització permet reconèixer públicament la tasca de les poetes, tant les que són vives com les ja desaparegudes.

5. GESTIONANT EL WEB MÚSICA DE POETES

Amb unes dades concretes i uns objectius clars, vam posar-nos en contacte amb Teresa Ferriz, responsable de projectes de la UOC i, per tant, de MdP. La nostra proposta era poder col·laborar-hi per capgirar la tendència del catàleg i incloure-hi tots aquells poemes d'autora musicats editats que havíem recollit en el nostre corpus. Teresa Ferriz no només va estar encantada d'acceptar aquesta col·laboració, sinó que, a més, ens va proposar de gestionar els continguts del web, que feia un cert temps que estava desactualitzat¹³. Vam acceptar la proposta, que alhora era un repte, i ens vam posar a treballar per iniciar una nova etapa a MdP. Per fer-ho vam triar una data assenyada: el 21 de juny de 2019, Dia de la Música.

Els nostres objectius com a caps de contingut de Música de poetes són principalment quatre: en primer lloc, dinamitzar la base de dades de MdP, tot afegint-hi, de manera àgil i actualitzada, les novetats que publiquen cantants i poetes, sense deixar de recuperar versions més antigues que encara no es troben a la plataforma i que, a hores d'ara, són de difícil accés per al gran públic. En segon lloc, equilibrar-ne els continguts des del punt de vista del gènere ja que la producció femenina s'hi troba greument infrarepresentada. En tercer lloc, divulgar-ne els continguts entre la ciutadania a través de les xarxes socials; amb això pretenem no només donar visibilitat al projecte i eixamplar-ne el nombre d'usuaris, sinó també interactuar amb ells en tant que creadors i consumidors de cultura o com a transmissors dels continguts de MdP a través de l'ensenyament i la investigació. Això lliga amb el quart objectiu, que respon a la voluntat d'incidir en l'aplicació didàctica dels materials inclosos a MdP, els quals són útils com a suport a les aules de qualsevol nivell, tant a l'interior dels Països Catalans com a les nombroses universitats d'arreu del món on s'estudia català. A més a més, vol ser un revulsiu pel que fa a la recerca en els Estudis Culturals de l'àmbit catalanoparlant.

Amb aquests quatre objectius, independents però estretament relacionats, volem que MdP esdevinga un web solvent i una referència sobre el diàleg establert entre música i literatura, a més d'un punt de trobada entre tots els col·lectius implicats: poetes, cantants, públic lector i melòman, docents, estudiants i investigadors. És per això que ens calia corregir de manera urgent la imatge esbiaixada que MdP donava sobre la creació femenina en el moment que nosaltres vam fer la nostra recerca: recordem que del total de 136 poetes que s'hi inclouen, només 20 eren dones, i que dels 586 poemes que hi havia, només 56 eren d'autora. Des del 21 de juny fins a la data en què hem acabat de redactar aquest article (desembre del 2019), hem inclòs al web MdP 113 poemes musicats nous, dels quals 29 són d'autor (de 12 poetes diferents) i 84 d'autora (de 26 poetes diferents). Malgrat això, el desequilibri encara es gran, com es pot observar als gràfics 5 i 6 de l'annex; Així doncs, continuarem treballant per actualitzar la base de dades de MdP i, alhora, visibilitzar la poesia escrita per dones.

Paral·lelament a l'activació de perfils a Twitter, Facebook (ja en actiu) i Instagram, tenim previst generar continguts propis de dos tipus: d'una banda, divulgatius, com ara infografies, mapes interactius o cronologies que aporten una perspectiva sistematitzada i global dels materials inclosos al web; d'altra banda, didàctics, amb propostes pròpies o d'altres docents que ja treballen la poesia musicada des de les perspectives lingüística, literària o cultural. També hem començat a completar les entrades existents amb l'enllaç de videoclips o d'altres informacions sobre cada poema musicat, com ara les traduccions a diferents llengües que apareixen a www.visat.cat o www.lyrikline.org. Finalment, a la secció de documentació hi hem afegit alguns treballs de

11 Amb l'espectacle de música i performance *Veus femenines* el col·lectiu La Rabera Eclèctica puja a l'escenari els versos de poetes i escriptores en llengua catalana, com ara Carmelina Sánchez-Cutillas i Montserrat Roig, però també internacionals, com la nicaragüenca Gioconda Belli o la polonesa Wislawa Szymborska, entre d'altres. L'objectiu no és cap altre que reflexionar sobre el passat i el futur de la dona del segle XXI i fer-se la pregunta següent: "Què fem les dones del segle XXI?"

12 A l'espectacle poèticomusical *La mirada violeta* la periodista, poeta i escriptora Aina Torres i la cantautora Meritxell Gené retraten dues escriptores fonamentals de la literatura catalana: Maria-Mercè Marçal i Montserrat Roig. A partir de poemes, cançons i reflexions totalment vigents s'endinsen en el particular món d'aquestes dues autores que són tot un referent per al feminisme.

13 La proposta ens la va fer a nosaltres dues i a Anna Subaroca Admetlla, perquè érem les tres persones que havíem dut a terme la recerca. A hores d'ara, totes tres som caps de contingut del web.

caràcter acadèmic sobre poesia i música, a més de bases de dades que faciliten consultes concretes de manera més gràfica.

CONCLUSIONS

Podem concloure que la poesia d'autora continua triplement minoritzada, tant des del cànon literari com des del cànon musical, però també per les preferències lectores actuals, la qual cosa accentua la seua dinàmica invisibilitzadora. Ara bé, a partir del corpus que hem elaborat, i a través de la seua actualització i de les aplicacions pràctiques proposades, la majoria de les quals ja s'estan duent a terme gràcies al web Música de poetes, es pot treballar per fer visible allò invisible: en tan sols sis mesos, del juny al desembre del 2019, hem inclòs 84 poemes d'autora nous a la base de dades del web. Veiem, doncs, que es poden reinvertir les inèrcies heretades per tal de donar a conèixer la poesia d'autora musicada i per posar en valor la producció literària de tantes escriptores a hores d'ara considerades prescindibles.

Un dels objectius que ens plantejàvem era demostrar que músics i intèrprets s'han inspirat en les obres de les dones poetes més sovint del que sembla. La recerca feta ens ha permès catalogar 238 poemes musicats escrits per 77 autores contemporànies o actuals (dels segles XX i XXI) i de procedència geogràfica diversa, tot i que encara es detecta una certa centralitat barcelonina. Tal com hem explicat, aquestes dades contrasten amb les que oferiria MdP abans del 21 de juny del 2019, que tan sols recollia 56 poemes de 20 escriptores. D'altra banda, des del punt de vista interpretatiu, val a dir que aquests poemes d'autora estan musicats i cantats per 97 intèrprets, entre els quals no destaquen els homes per sobre de les dones, si més no de manera notòria. Podem parlar, doncs, d'un cert equilibri en relació al gènere. Aquest fet tampoc no quedava reflectit al web MdP en el moment que en vam fer el buidatge (entre el setembre i el novembre del 2018), abans de prendre les regnes del projecte.

El nostre corpus també ens permet copsar que, contràriament al que es podia deduir de l'anàlisi de les dades extretes del web MdP, els poemes objecte de musicació no pertanyen majorment a una sola autora; en aquest cas, Maria-Mercè Marçal. Així doncs, tot i que Marçal es manté com una de les autores amb més poemes musicats —38, concretament—, deixa de ser l'única excepció entre les poetes els versos de les quals han esdevingut cançó: Montserrat Abelló, per exemple, compta amb 39 poemes musicats. Entre totes dues, doncs, sumen el 14% del total de poemes del nostre corpus. Tot i que el grup d'escriptores amb menys de tres poemes musicats encara representa el 24% del total de cançons, trobem que, a més de Marçal i Abelló, hi ha quatre poetes amb més de deu poemes musicats: Joana Raspall, Meritxell Cucurella-Jorba, Maria Ibars i Mercè Corretja, autores del 18% del total de poemes catalogats. D'altra banda, altres setze escriptores han vist musicats entre tres i deu dels seus poemes, és a dir, el 26% del total. Aquestes dades desmunten clarament un dels prejudicis més estesos dins del panorama literari general: que quan una autora destaca es tracta d'una excepció.

Tot i que el corpus a partir del qual treballem es troba molt lluny de ser tancat pel dinamisme que li és inherent, sí que podem afirmar que es tracta d'una proposta important des del punt de vista quantitatiu i qualitatiu. En primer lloc, perquè ompli un buit en el panorama cultural català i trenca la dinàmica invisibilitzadora de la creació de les poetes. I, en segon lloc, perquè les dades obtingudes en la recerca demostren que hi ha més recepció de la que sembla als canals oficials i canònics, com ara al web MdP: els casos de Maria-Mercè Marçal i Montserrat Abelló, que tenen molts més poemes musicats dels que es (re)coneixen des de l'àmbit més acadèmic o institucional, demostren que hi ha interès per part dels intèrprets i, per extensió, també del públic. Montserrat Roig, que a *Digues que m'estimes encara que sigui mentida* tracta a bastament l'encaix de l'escriptora en la societat, reivindica que la literatura escrita per dones ha d'ocupar el lloc que es mereix. Ara bé, la literatura, siga escrita per homes o per dones, cal valorar-la de manera crítica i objectiva, per la seua genuïtat: “Un text de dona descobert en un arxiu és bo perquè ens il·lumina quant a la nostra història. Però no ens hem de deixar enganyar en l'estovament. La reivindicació històrica és una cosa ben diferent de la reivindicació literària” (Roig, 1993: 68). S'ha d'evitar, doncs, caure en l'(auto)complaença. I, encara més, pidolar: “La queixa no és ofici. El lament no és llibertat. [...] Un dels errors que pot cometre una escriptora és pidolar un lloc als mausoleus esmentats, perquè aleshores tot reclam es fa des del segon sexe, des de

l'assumpció de ser *l'altre*” (Roig, 1993: 67)¹⁴. No es tracta, per tant, de reivindicar les dones escriptores pel simple fet de ser dones, sinó perquè la seua producció literària mereix ser reconeguda per mèrits propis. Fer accessibles aquests poemes fets cançó és el primer pas, i al nostre parer imprescindible, per a poder escoltar-los i comprovar-ho per nosaltres mateixos.

14 En un mateix sentit es pronuncia Weigel: “Un texto descubierto en algún archivo polvoroso no será bueno e interesante porque lo escriba una mujer” (1986: 71). Caldria afegir-hi que el fet d'estar escrit per un home tampoc no n'és cap garantia.

BIBLIOGRAFIA

Bahar, Saba i Cossy, Valerie. (2003). Le canon en question : l'objet littéraire dans le sillage des mouvements féministes, *Nouvelles Questions Féministes*, núm. 22, vol. 2, 4-12.

Butler, Judith. (1999). *Gender trouble. Feminism and the subversion of identity*. New York & London: Routledge.

Briz, Òscar. (2011). Diàlegs inacabats: música, literatura oral i projecció. Poesia i música. *Caràcters*, núm. 55, 16.

Citron, Marcia J. (1993). *Gender and the musical canon*. Cambridge: Cambridge University Press.

Crameri, Kathryn. (2008). *Catalonia. National Identity and Cultural Policy*. Cardiff: University of Wales Press.

Escal, Françoise & Rousseau-Dujardin, Jacqueline. (1999). *Musique et différence des sexes*. Paris: L'Harmattan.

Fernàndez, Josep-Anton. (2008). *El malestar en la cultura catalana. La cultura de la normalització 1976-1999*. Barcelona: Empúries.

Gisbert, Francesc. (2014). Introducció. Dins Jordi Raül Verdú: *Això era una volta* (11–20). Catarroja: Perifèric.

Gustà, Marina. (2009). Els estudis de literatura d'autora a Catalunya. Dins Enric Cassany (cur.), *Gènere i modernitat a la literatura catalana contemporània* (39-50). Lleida: Punctum.

Herrero, Maria de los Ángeles. (2018). *L'univers literari de les escriptores valencianes dels segles XVI-XVIII*. València: Institució Alfons el Magnànim.

Julià, Lluïsa. (2008). Dones i escriptures: construcció del discurs i legitimació en la literatura catalana actual, *Literatures*, núm. 6, 9-27.

Lacueva Lorenz, Maria. (2019). *Les dones fortes. La narrativa valenciana de postguerra*. València: Institució Alfons el Magnànim.

McClary, Susan. (1991). *Feminine Endings: Music, Gender, and Sexuality*. Minneapolis: University of Minnesota Press.

Marçal, Maria-Mercè i Julià, Lluïsa. (2006 [1999]). Diferència i/o normalització: la poesia catalana dels darrers trenta anys, *Rels*, núm. 8, 39-56.

Papanikolaou, Dimitris. (2007). *Singing Poets: Literature and Popular Music in France and Greece*. Leeds: MHRA.

Pujadó, Miquel. (2000). *Diccionari de la Cançó. Dels Setze Jutges al rock català*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana.

—(2007) “Poesia i cançó” Consultat el 02/01/2019 Des de http://www.musicadepoetes.cat/app/musicadepoetes/docs/poesia_i_canco.pdf

Real Marcadal, Neus. (2006a). *Dona i literatura a la Catalunya de preguera*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

—(2006b). *Les novel·listes dels anys trenta*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

Robinson, Lillian S. (1983). *Treason Our Text: Feminist Challenges to the Literary Canon*. Trad. esp. Traicionando nuestro texto: desafíos feministas al canon literario. Dins Sullà, E. (coord.) (1998). *El canon literario*, (115-138). Madrid: Arcos/Libros.

Roig, Montserrat. (1993). *Digues que m'estimes encara que sigui mentida*. Barcelona: Edicions 62 [1a ed. 1991].

Picornell, Mercè. (2010). D'acadèmics i distincions. Estudis literaris i dinàmiques de canonicitat, *Cultura*, núm. 6, 46-61.

Torrents, Julieta i Bordons, Glòria. (2016). Música i poesia. Cap a un corpus que explori relacions noves, *Articles de Didàctica de la Llengua i de la Literatura*, núm. 70, 51-56

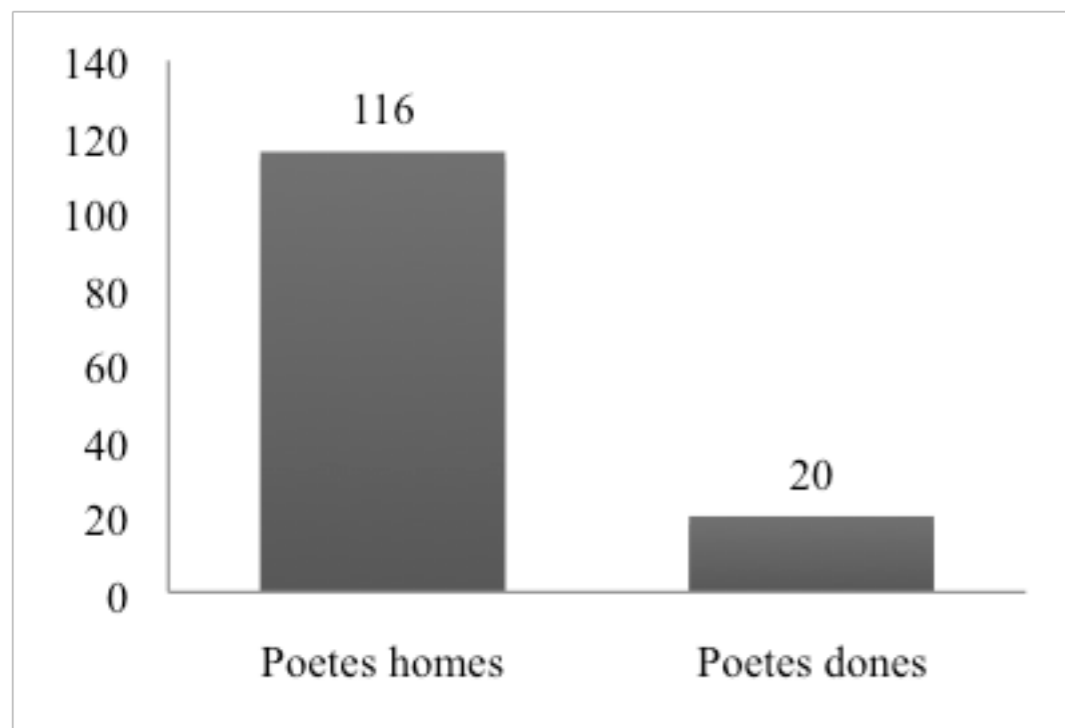
Valriu, Caterina. (2011). Els estudis etnopoètics: recerca, preservació i difusió de la literatura oral catalana. *Estudis Romànics*, vol. 33, 333-340.

Weigel, Sigrid. (1986). La mirada bizca: sobre la historia de la escritura de las mujeres. Dins Gisela Ecker (ed.), *Estética feminista* (79-98). Barcelona: Icaria.

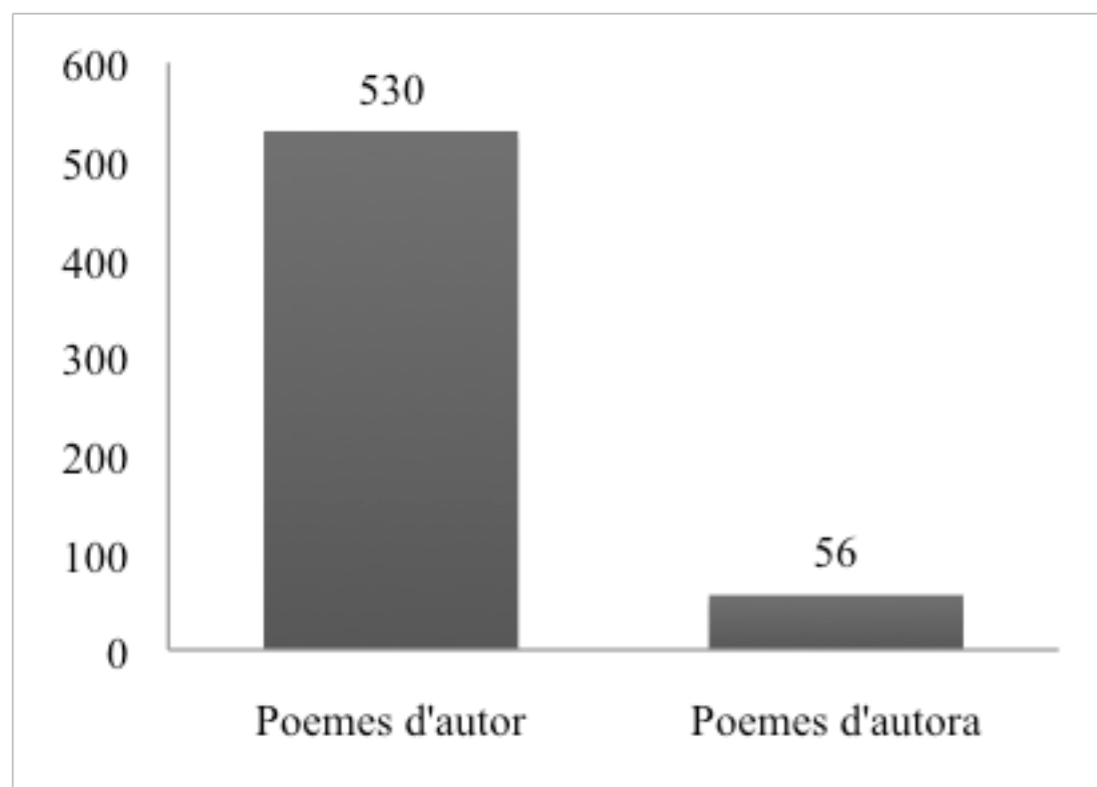
Zaragoza, Verònica. (2016). “En vers vull desafiar...”. *La poesia femenina a l'àmbit català (segles XVI-XVIII)*. Edició crítica. Tesi doctoral inèdita Consultat el 02/12/2019 Des de <http://hdl.handle.net/10803/458139>

Zavala, Iris M. (2002). De la pluralidad de los cánones y la imposibilidad de lo Uno, *La Página*, núm. 48, pàg. 3-14.

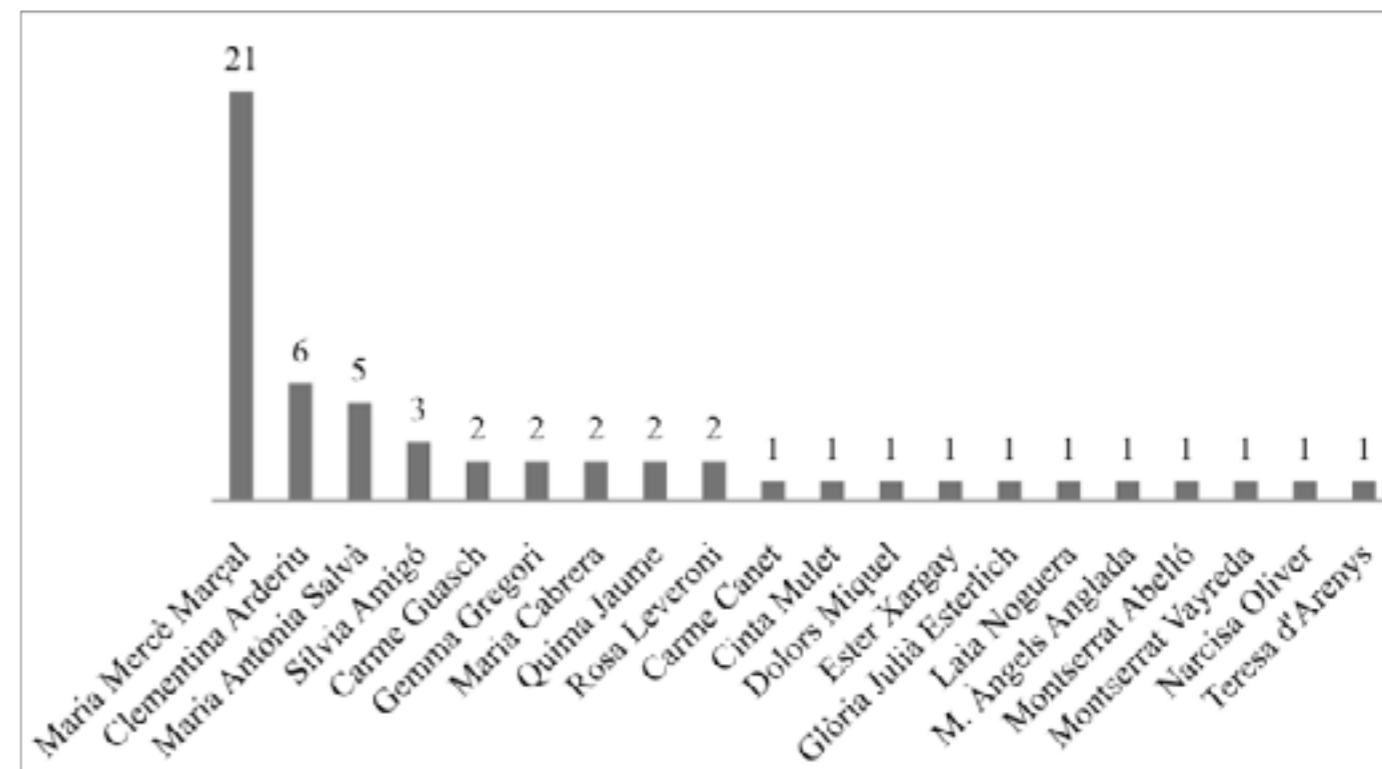
ANNEX

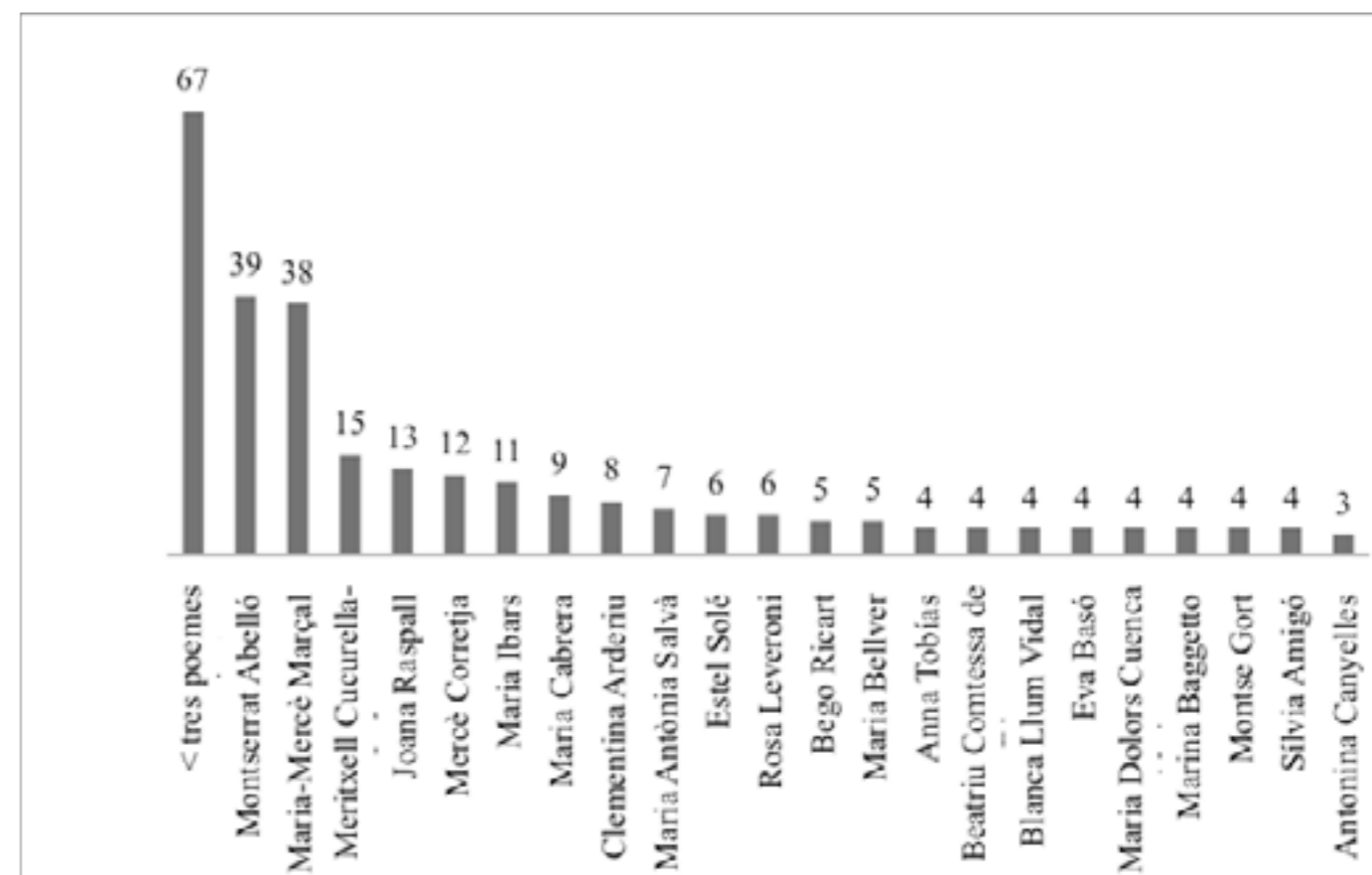
Gràfic 1. Distribució per gènere dels poetes inclosos a www.musicadepoetes.cat abans del 21 de juny de 2019. Elaboració pròpia.

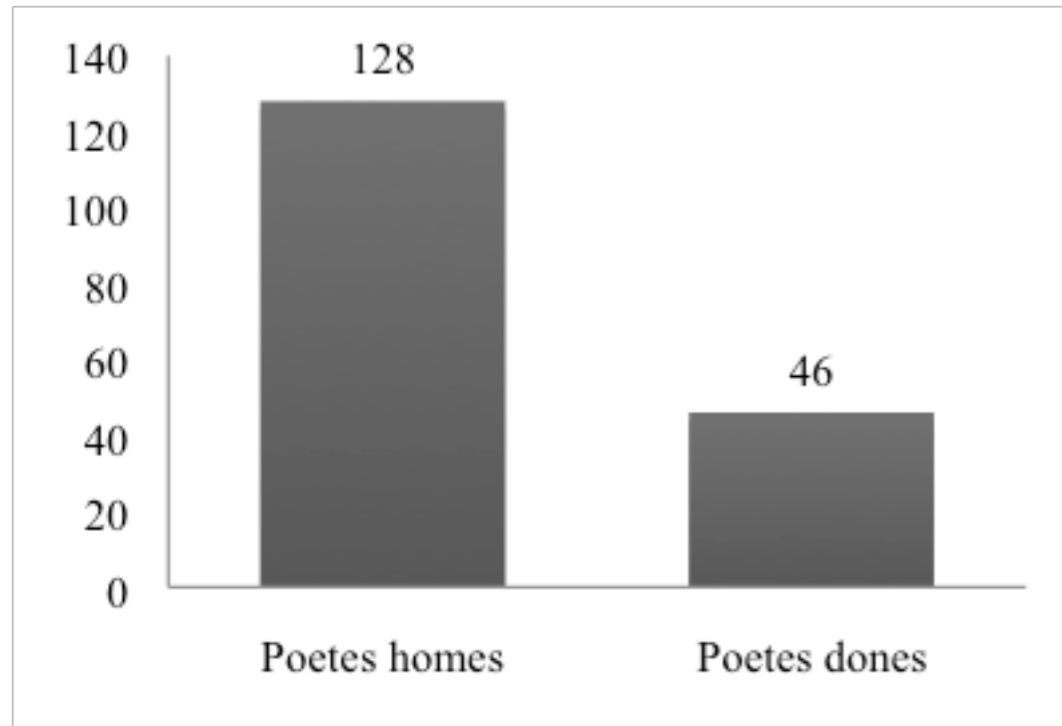
Gràfic 2. Autoria dels poemes catalogats a www.musicadepoetes.cat abans del 21 de juny de 2019. Elaboració pròpia.

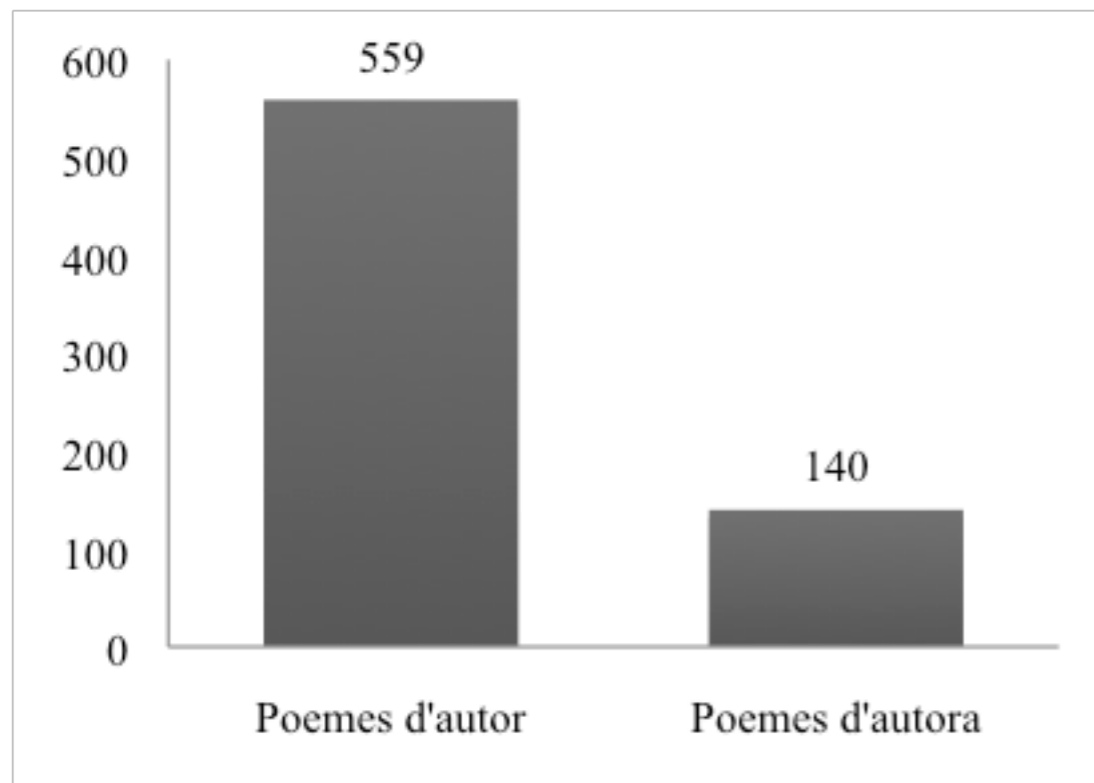
Gràfic 3. Autoria dels poemes d'autora catalogats a www.musicadepoetes.cat abans del 21 de juny de 2019. Elaboració pròpia.

Gràfic 4. Autoria dels poemes d'autora musicats i catalogats fins al 21 de juny de 2019. Elaboració pròpia.

Gràfic 5. Distribució per gènere dels poetes inclosos a www.musicadepoetes.cat fins a desembre de 2019. Elaboració pròpia.

Gràfic 6. Autoria dels poemes catalogats a www.musicadepoetes.cat fins a desembre de 2019.

Elaboració pròpia.

Pere Soler Paríció

Université de Bretagne Sud, HCTI - EA 4249

DE LA CONSUETUD A L'ESTAT DE DRET. LA LLARGA RESISTÈNCIA DEL PRINCIPAT D'ANDORRA A LA MODERNITZACIÓ POLÍTICA

RESUM

Aquest article estudia la història política del Principat d'Andorra al llarg dels segles XIX i XX, en particular l'evolució de les seves institucions polítiques, amb l'objectiu d'explicar perquè les Valls no implementaren l'Estat de dret ni adoptaren una constitució fins a les acaballes de la darrera centúria.

Paraules clau: Principat d'Andorra, Edat contemporània, ciències polítiques, institucions polítiques.

ABSTRACT

This article surveys the evolution of Andorran politics during the 19th and 20th centuries, focusing on the reasons which explains the backwardness of her political system. The lines that follow analyses some of the historical events and economic factors that contributed to the emergence of democracy in Andorra and the establishment of the rule according to a higher law.

Key-words: Principality of Andorra, Modern history, political science, political system.

L'ANDORRA VUITCENTISTA: SOBRE EL COPRINCIPAT AUTORITARI I EL PES DE L'OLIGARQUIA

Ens interessa resumir l'evolució de les institucions i de la vida política de les Valls per tal d'entendre l'excepcional tardança amb la qual el país evolucionà de condomini senyorial a coprincipat parlamentari. El plànol de llarg recorregut ens remet a esdeveniments i documents palinogenètics com la creació del Consell de la Terra l'any 1419, l'aparició l'any 1748 del *Manual Digest*, d'Antoni Fiter, o la publicació l'any 1763 del *Politar Andorra*, d'Antoni Puig. Fruit d'un privilegi signat pels consenyors d'Andorra, això és, el bisbe d'Urgell i el comte de Foix, la primera d'aquestes fites tingué com a resultat l'establiment d'un òrgan protoparlamentari encaminat a defensar els interessos dels habitants del territori¹. Cridat a esdevenir un dels eixos vertebradors de la gestió de la cosa pública, el Consell de la Terra o Consell General de les Valls evoca, en certa manera, el to pactista dels furs tardomedievals que havien regit a Europa el destí de diversos regnes i ciutats. Els precitats costumaris del segle XVIII, continuació del tradicional dret consuetudinari català, recopilaven privilegis, exempcions i usos diversos, en la pràctica, definien la manera en què havia d'exercir-se el poder polític a Andorra d'acord amb els usos i costums del principat. Difícilment hagueren pogut encaixar en les Valls l'esperit normatiu de la Il·lustració i la seva voluntat d'establir un sistema ètic d'autoritat, doncs, ben al contrari, en el decurs del segle XVIII Andorra féu de la tradició i la consuetud la pedra de toc de la seva praxi política, no alterà les velles estructures de poder, ni es dotà d'institucions de govern modernes.

A mitjans del segle XIX no s'havia emprès cap reforma encaminada a endegar la transformació d'Andorra en un estat-nació modern: no s'exercia la doctrina de la separació de poders, no existia un codi de drets i deures que definís la condició de ciutadania, i no s'havia adoptat una carta atorgada o constitució que regulés el sistema de poder, en definís els seus òrgans i pautés les relacions entre ells. Lluny d'això, les institucions polítiques del país responien a una simple fragmentació quadripartida del poder, pròpia de l'antic règim, que entroncava amb els usatges de l'edat moderna. En la cúspide de l'escaquer polític de l'Andorra vuitcentista, els coprínceps seguien sent sobirans que encarnaven l'autoritat suprema i disposaven de múltiples prerrogatives. Per sota seu, i a manca d'operar com una vertadera administració central en la qual pertocaria reconèixer-hi la representació dels habitants del territori a escala estatal, el Consell General de les Valls canalitzava les relacions amb els coprínceps i actuava com un òrgan d'equilibri entre les diferents administracions locals. Aquestes darreres ocupen, per ordre d'importància, el tercer i quart lloc de la llista: els comuns de parròquia, al capdavant de les parròquies, i els consells de quart, al capdavant dels quarts de les parròquies. Els comuns de parròquia eren l'únic òrgan de poder on quedava vertaderament dipositada la representació política d'una fracció dels habitants del territori, aquells que pertanyien a les cases més adinerades, doncs la perennitat d'aquest sistema reposava en el manteniment d'una estructura de poder que afavoria els capítosts locals. A imatge del sistema estamental català de l'època moderna basat en la institució dels hereus i les pubilles, la societat andorrana del segle XIX seguia dividida entre els focs, les cases més riques, i els casalers, les cases més pobres o de recent creació. Aquests darrers estaven exclosos de la vida política, doncs només els caps de casa dels focs podien participar en els comuns de parròquia, i, de retruc, ser escollits i pagar per ocupar una de les vint-i-quatre places de conseller que integraven el Consell General². La concentració del poder no es limitava al pla polític, sinó que el control de l'explotació dels béns comunals requeria també en mans d'aquesta minoria; el sòl agrícola pertanyia als focs; la tinença i explotació de les fargues coincidia amb alguns dels propietaris dels negocis pastorals, tots ells cap grossos; eren també les cases benestants les que prestaven diners quan l'endeutament pagès ho requeria. L'avantatge econòmic i el privilegi polític que conferia el sistema de poder andorrà als focs alimentà la seva oposició frontal a qualsevol alteració de l'*statu quo*, que va romandre en vigència fins ben entrat el segle XX com una sort d'anacronisme congelat en el temps. Joan Becat ho descriu com una realitat política que implicava un determinat repartiment competencial i una escala d'autoritat no escrita, i que es traduïa en una connivència pactada entre els comuns, el Consell General i els coprínceps³. En aquest sentit, bo i assumint una sèrie de particularismes que caracteritzen la singularitat del cas andorrà, podríem definir el sistema polític que imperava aleshores a les Valls com un règim de monarquia autoritària (o coprincipat autoritari), puix que, tot i concentrar-se el poder polític en els sobirans,

¹ En la seva qualitat de Copríncep d'Andorra, ens referirem indistintament al bisbe d'Urgell com a Copríncep, Copríncep episcopal o bisbe d'Urgell; el titular del càrrec i els seus serveis de representació i protocol poden anomenar-se Mitra o serveis del Copríncep. La titularitat del càrrec de Copríncep francès fou ostentada posteriorment pel rei de França, i més endavant, pel president de la República Francesa.

² Ens referirem indistintament al Consell de la Terra com a Consell General de les Valls, Consell General o Consell.

³Becat, Joan, "La révolution politique de l'Andorre, 1973-1993", *Recerc*, Universitat de Perpignan, 2010, pp. 20-22.

aquests no només respectaven les peculiaritats del territori, sinó que contribuïen a preservar el predomini dels focs mitjançant un exercici del poder de tipus pactista que se servia del Consell General com a mecanisme d'equilibri entre les parts. El relatiu aïllament geogràfic de les Valls, els condicionants físics del medi que limitaven el desenvolupament de les estructures econòmiques, i la impermeabilitat a les noves ideologies que imposava el sentit agut de la tradició, contribueixen també a explicar la distròfia del sistema polític andorrà. Tot i això, i malgrat la inexistència d'una burgesia local disposada a capgirar les quotes del repartiment de poder, en la mesura que el liberalisme podia beneficiar els interessos d'aquells a qui les estructures vigents havien privat d'accedir als privilegis, la immutabilitat del sistema polític andorrà fou posada a prova.

La revolució industrial desencadenà la crisi de l'economia andorrana, que havia quedat estancada en un model d'antic règim. La competència fabril dels centres de producció catalans i francesos anorrea els fluxos comercials d'antuvi i comportà el tancament progressiu de les fargues. Fins aleshores, una quantitat significativa de casalers havien fet del comerç, el contraban i les fargues, el seu *modus vivendi*. L'esgotament de les seves fonts d'ingressos generà un malestar social que s'accentuà amb l'emigració forçosa que hagueren d'emprendre desenes de joves andorrans⁴. Al seu torn, les guerres entre absolutistes i liberals espanyols havien familiaritzat les Valls amb la dialèctica política que s'acabava arreu les bases del poder. Ja durant la dècada de 1820 la Regència d'Urgell féu conèixer a Andorra la revolta contra el règim constitucional espanyol. La Primera i la Segona Guerra Carlina comportaren l'entrada de refugiats al territori i la visita de comissionats del govern liberal de Madrid. Galvanitzats pels canvis de règim que havien tingut lloc en les nacions veïnes i esperonats per la conjuntura econòmica, els casalers reclamaren en va al Consell que adoptés mesures econòmiques i impulsés reformes polítiques. La inactivitat de la cambra motivà el contuberni dels malcontents, que posaren en comú les seves demandes i les elevaren als coprínceps. Els anys 1866 i 1869 el bisbe d'Urgell i Napoleó III ratificaren respectivament la iniciativa. Conegut com a Nova Reforma, el decret rubricat pels sobirans proporcionava el dret de vot a tots els caps de casa per a l'elecció de les autoritats locals i els membres del Consell General, al mateix temps que racionalitzava la separació dels càrrecs polítics. Fins aleshores, els presidents en exercici dels comuns de parròquia, els cònsols, i aquells que els havien presidit l'any anterior (antics cònsols), ocupaven els vint-i-quatre escons del Consell General. D'ara endavant, per mitjà del seu vot els caps de casa escollirien, d'una banda, els membres dels comuns de parròquia i els seus presidents, és a dir, els consellers de comú i els cònsols, i d'altra banda, els membres del Consell General, anomenats consellers generals; abans i després de la Nova Reforma, la presidència i sotspresidència del Consell requeien en les figures del Síndic General i del Subsíndic General, que eren escollits pels membres de la cambra. El decret dels coprínceps establia la incompatibilitat entre els càrrecs de conseller general i el de cònsol o conseller de comú, fixava la durada màxima dels càrrecs a quatre anys, i obligava a renovar bianualment la meitat dels consellers generals i els consellers de comú. Ferran Toledano qualifica la reforma de tradicional possibilista⁵. Fou possibilista en tant i en quant facilità la participació dels casalers en la tria dels membres dels comuns i del Consell General. Tanmateix, contribuï a avançar vers la diferenciació de la identitat institucional de l'administració local i del Consell General, tot i que aquest seguia sense comptar amb les atribucions pròpies d'una administració central. Fou tradicional, o millor dit, conservadora, en virtut de la restricció de l'accés a l'activitat pública que fixava indirectament el decret dels coprínceps: tots els caps de casa esdevenien electors, però en funció de la renda només una minoria esdevenia elegible, es feia constar en l'acta dels comicis el resultat del vot de cada participant, i per a poder ocupar el càrrec de cònsol calia lliurar un impost especial al Consell General, de manera que els caps de família de les cases més fortes seguirien controlant les corporacions locals i continuarien ocupant els escons del Consell General. En definitiva, la Nova Reforma simplement eixamplà, amb restriccions, el sufragi censatari masculí. La moderació d'aquesta modificació del sistema de poder andorrà respon a la voluntat dels focs de portar a terme només les reformes que, d'acord amb els seus interessos, cregueren immediatament practicables. Malgrat això, cal considerar el decret de 1866 com la *stepping stone* de l'esdevenir polític del país, és a dir, la pedra amb la que cimentar les transformacions institucionals que haurien de tenir lloc ulteriorment, doncs el dret de vot dels casalers, encara que limitat per la seva manca d'elegibilitat, alimentà l'aparició de grups d'interès, que, per mitjà del seu

⁴ Per un major enteniment de l'atzucac que afectà la societat andorrana del segle XIX, veure Peruga, Joan, *La crisi de la societat tradicional. El segle XIX*. Govern d'Andorra: Ministeri d'Educació, Joventut i Esport, 1998.

⁵ Per analitzar amb més detall la Nova Reforma, veure Belenguier, Ernest (dir.), *Història d'Andorra. De la prehistòria a l'edat contemporània*. Edicions 62: Barcelona, 2005, pp. 244-258 i 266-269; Armengol, Ester, *Andorra: un profund i llarg viatge*. Andorra: Govern d'Andorra - Fundació Crèdit Andorrà, 2009, pp. 182-183.

suport a un candidat o l'altre, accentuaren la lluita pel poder dels caps grossos. De llavors ençà, la formació de faccions afectà la gestió de la cosa pública que dugueren a terme els focs, puix que el seu suport electoral reposava sobre la base del clientelisme polític que els permetria captar el vot casaler. D'ordre econòmic i social, el clientelisme tradicional que havia donat forma a l'ecosistema antropològic de les Valls determinaria ara el resultat dels comicis. En resultes, la unitat política dels focs es fraccionà, i els casalers obtingueren una capacitat d'influència que els permetria anteposar o fer avançar els seus clams, ja que el clientelisme imposa l'intercanvi de favors. A llarg terme, el pes electoral dels casalers, que seria exercit de manera indirecta per via del clientelisme, els conferí la clau del canvi polític, encara que la manca d'una tradició de participació en els afers d'interès general i la seva supeditació a la supremacia econòmica dels focs ralenti l'adveniment de futures reformes.

TOMBANT DE SEGLE I PERÍODE D'ENTREGUERRES: LES CONSEQÜÈNCIES DE “FER-SE L'ANDORRÀ”

Malgrat l'adopció de la Nova Reforma, Andorra seguia mancant d'estructures de govern i d'un sistema polític homologable al dels països veïns. Entre d'altres, no disposava d'un consell executiu ni actuava el Consell General com una administració central, la distribució de competències entre aquest organisme i els comuns no estava clarament delimitada, succeïa el mateix amb els coprínceps, motiu pel qual seguien sent l'autoritat suprema de les Valls, i, en resultes de tot plegat, l'estatus internacional del territori era confús, es donava de fet però no de dret, i no estava estipulat si la seva representació a l'estranger era una prerrogativa dels coprínceps o una capacitat que pertanyia als andorrans. Encara que la regulació d'algunes d'aquestes qüestions no tindria lloc fins a les darreries del segle XX, totes i cadascuna d'elles foren objecte de debat a mesura que la conjuntura econòmica i les transformacions socials les convertien en problemàtiques d'actualitat. L'accés a la nacionalitat, l'ampliació del dret de vot, la representació internacional d'Andorra, i el repartiment i delimitació de competències entre els coprínceps i el Consell General, ocuparen les primeres places de l'agenda política andorrana d'ençà de les darreries del segle XIX i durant les primeres dècades de la següent centúria. És aquesta una fase intermèdia del lent procés de modernització política d'Andorra, que conclouria amb l'adopció del sufragi universal masculí.

L'any 1866 els coprínceps van prohibir la construcció a Andorra d'un casino. El Consell General havia validat prèviament la iniciativa i havia signat un contracte de concessió amb una companyia estrangera, que, en contrapartida, s'havia compromès a construir una sèrie d'infraestructures a les Valls. El Consell i nombrosos habitants del territori concebien l'acord com un revulsiu a les dificultats econòmiques per les quals travessava el país. La resposta dels sobirans fou rebuda per molts andorrans com un acte d'intransigència i com una falta de respecte envers la pràctica del pactisme que fins aleshores havia harmonitzat les seves relacions. Puix que les condicions de vida es degradaren en el decurs dels anys següents, el projecte de cases de joc aflorà de nou com el succedani que podia contribuir a solucionar la situació. En aquest context, i instrumentalitzats pels membres de la companyia que uns anys abans s'havia fet amb la concessió del casino, a finals 1880 desenes de jornalers i petits propietaris deposaren a les autoritats i nomenaren un nou Consell General favorable a la reintroducció del projecte de cases de joc. La cambra s'autoanomenà Consell Revolucionari Provisional, i proclamà que la seva divisa era el progrés i la civilització⁶. No endebades, aquest moviment reivindicava l'autoritat del Consell respecte a la política interior de les Valls, àmbit competencial que els contestataris consideraven que havia de quedar en mans dels andorrans i no dels coprínceps: estretejada la línia divisòria entre els focs i els casalers després de la Nova Reforma, el poble menut que ara es revoltava no reclamava una major representativitat política, sinó la defensa dels seus interessos econòmics, en virtut dels quals exigia la salvaguarda de la sobirania del Consell davant les prerrogatives usitades dels coprínceps. En la seva majoria els sollevats eren cabalers, és a dir, els fills que no rebien el patrimoni hereditari de les seves famílies. Això demostra que més enllà de la vella dicotomia entre cases riques i cases pobres, l'Andorra del tombant de segle assistia al segellament de noves aliances que pretenien actuar sobre l'estructura política del país. Uns mesos després de la deposició del Consell, una partida d'andorrans reprimiren els amotinats per ordre expressa dels

⁶ López, E., Peruga, J., Tüdel, C. *L'Andorra del segle XIX. De la Nova Reforma a la Revolució del 1881*. Andorra: Conselleria d'Educació i Cultura - Govern d'Andorra, 1988, pp. 307-321.

sobirans, posant fi així a un episodi revolucionari que anuncià l'aparició de dues problemàtiques. En primer lloc, la demanda de distribució de competències entre els coprínceps i el Consell General. En segon lloc, l'enfrontament en el si de les forces vives del país entre una concepció política d'Andorra refractària als canvis i una concepció favorable a la modernització. En endavant, els evolucionistes haurien de superar una doble oposició a l'hora de vindicar les seves iniciatives: d'una banda, la resistència exògena dels coprínceps, i de l'altra, la resistència endògena de la reacció immobilista. La confluència d'ambdós elements dificultà i retardà l'actualització del sistema polític de les Valls.

En última instància, defensar la sobirania del Consell equivalia a invocar la sobirania mateixa de la nació, encara que aquesta no es concretés sota la forma de l'Estat de dret ni en virtut del conjunt de la voluntat popular. Resulta inevitable, doncs, que es debatés si la representació internacional del territori constituïa una prerrogativa dels coprínceps o bé una capacitat pròpia dels andorrans. A la llum dels esdeveniments que tingueren lloc posteriorment, aquests darrers aprengueren que la representació exterior de les Valls no era només una qüestió de competències, sinó un afer sensible que cadascun dels coprínceps podia utilitzar a favor seu amb el propòsit d'acréixer la seva influència sobre el territori; la independència política de les Valls podia veure's amenaçada tan bon punt els coprínceps duguessin a terme un cop de força per tal d'imposar les seves pretensions sobiranes. La manifestació patent d'aquest risc tingué lloc l'any 1894, quan, servint-se del control de la duana hispano-andorrana que li era propi, el bisbe d'Urgell incorregué en un acte indegut d'intitulació i tractà d'exercir en solitari la representació internacional d'Andorra. El Consell General contestà l'actuació del Copríncep, el qual optà per taxar l'entrada de mercaderies vingudes d'Andorra, excomunicà les autoritats de les Valls i retirà els eclesiàstics del territori⁷. Després que el Consell General elevés al papa Lleó XIII un llibre de greuges que exposava el fons de l'agarrada, el bisbe Salvador Casañas s'avingué a pactar una sortida negociada de la crisi⁸. Tot i això, algunes de les accions que emprendrien els coprínceps durant les dècades següents trasllueixen la tàcita intenció de naturalitzar el territori, bé a la francesa, bé a la castellana, amb l'objectiu de vascular l'equilibri de poder entre les parts i justificar la instauració d'una única sobirania, un principat, en detriment de la cosobirania o coprínceps; si de cas hi manca, l'eventual annexió de les Valls per part de l'Estat espanyol o francès sota la forma de protectorat o domini. Els intents de naturalització s'operaren sobre la base de la provisió de serveis i infraestructures, beneficiant-se així els andorrans d'un mecenatge material que contribuï a pal·liar parcialment i momentàniament la situació econòmica dels habitants del país. Aquests últims foren capaços de navegar entre dues aigües, és a dir, treure profit de les ambicions encontrades dels coprínceps tot defensat al mateix temps els seus propis interessos; heus ací el sentit de l'expressió "fer-se l'andorrà". Ara bé, no només havien de procurar no errar la jugada per tal d'evitar la fi del pacte de cosobirania, sinó que calia fer valdre l'autoritat del Consell com a tercera força constitutiva. L'acomodament a aquesta manera de fer per part dels prohoms andorrans comportà, un cop més, l'alentiment de la modernització política del país: el preu a pagar a canvi de les prestacions que oferiren els coprínceps fou el manteniment de l'estat actual de les coses i la confirmació de la seva condició de sobirans indiscutits. Per aquest motiu, la polèmica sobre l'estatus internacional d'Andorra i el seu dret de representació a l'estranger romangué irresolta fins dècades després.

Durant les primeres dècades del segle XX, el proveïment de recursos facilitat pels coprínceps havia permès a les Valls capejar les dificultats immediates de la crisi estructural que venia patint l'economia andorrana. Amb tot i això, el país seguia presentant una fisonomia pagesa marcada pels cicles estacionals del treball de la terra, mentre que les restriccions al pas del bestiar i al trànsit de tabac imposades per França i Espanya havien frenat l'acumulació de capital. El Consell buscà la col·laboració de societats estrangeres amb les quals signar contractes d'obra i explotació per tal d'electricificar el territori, construir carreteres i importar béns de producció diversos. Els coprínceps rebutjaren aquestes iniciatives i la rúbica d'acords amb companyies foranes no fructificà. No fou fins a l'any 1929 quan el Consell aconseguí pactar la concessió del permís de producció d'electricitat hidràulica a canvi de la construcció d'algunes vies de circulació; naixia aleshores l'empresa Forces Hidroelèctriques d'Andorra (FHASA). La precarietat laboral i la pobresa que afectaven un nombre considerable de famílies seguiren alimentant l'emigració dels joves andorrans. La seva presència a Barcelona i algunes ciutats del sud de França es dilatà en el temps, de tal sort que els expatriats es convertiren

en observadors actius de les transformacions que experimentaren les societats occidentals. Els emigrants de les Valls que vivien en la capital catalana publicaven el *Butlletí de la Societat Andorrana de Residents a Barcelona*, que, a més de denunciar el retard cultural del país i d'altres qüestions com la pràctica de contractació laboral que seguia l'empresa FHASA, reclamava un eixamplament de la base electoral. De l'altre costat del Pirineu, *Le Réveil de l'Andorre*, portaveu de la societat d'amics andorrana-francesa de Besiers, defensava l'adopció d'una constitució i l'establiment del sufragi universal a Andorra⁹. La difusió d'aquestes publicacions i la promoció directa dels seus ideals en el Principat per part dels expatriats despertà un anhel de reforma política entre molts joves del país, que s'agruparen en una associació oficiosa anomenada Joves Andorrans amb l'objectiu d'instaurar el sufragi universal masculí. Aquesta tendència d'opinió es consolidà a l'escalf de les disputes laborals que protagonitzaren els treballadors de l'empresa FHASA. Entre el 1931 i el 1933, els assalariats de la companyia dugueren a terme diverses vagues amb el suport del sindicat Confederació Regional del Treball de Catalunya. Durament reprimides per la patronal en connivència amb el Consell General i el Copríncep episcopal, les protestes dels treballadors de FHASA reafirmaren el programa polític de Joves Andorrans, que es féu ressò de les tesis que abanderaven els corrents ideològics propugnats pels vaguistes. Els mancomunats elevaren la seva demanda al Consell, que fins aleshores s'havia oposat a l'acció de Joves Andorrans. Tot sembla indicar que els membres de la cambra no tenien cap intenció de validar el prec que se'ls havia fet arribar, ja que l'ampliació definitiva de la base electoral (en termes de sufragi masculí) obria la porta a eventuais modificacions del sistema de poder que amenaçaven la preeminència dels cap grossos. Ara bé, en lloc de fer obstacle directe a la iniciativa, els consellers generals endegaren una acció retardatària que podia beneficiar els seus interessos polítics. D'un temps ençà, el Consell dolorejava la ingerència dels coprínceps en diferents àmbits d'actuació que considerava part integral de les seves competències, entre d'altres, la reglamentació de la instrucció pública, la creació i gestió del sistema postal, o l'ingrés d'Andorra a la Societat de Nacions. En aquest context, els integrants de la cambra sotmeteren el prec dels demandants a la sanció dels coprínceps. D'aquesta manera, el Consell es desentenia d'invalidar una petició que no li convenia i que amb tota probabilitat seria rebutjada pels coprínceps, ja que la concessió del sufragi universal masculí podia donar lloc a la configuració de majories electorals que contestessin el règim de cosobirania de les Valls en favor d'una fórmula republicana o que possessin entredit algunes prerrogatives dels dignataris. En darrera instància, els membres de la cambra podrien presentar la negativa d'aquests últims com un abús d'autoritat sobre la sobirania del Consell, reforçant així la seva posició en la disputa de competències que mantenien amb els coprínceps. La resposta del president francès Albert Lebrun i del bisbe Justí Guitart es féu esperar¹⁰. Els joves mobilitzats rere la proposta que se'ls havia fet arribar perderen la paciència i decidiren actuar a l'abric de la confusió que estaven semblant els darrers brots vaguístics, de tal sort que el mes d'abril de 1933 irromperen en la seu del Consell i obligaren els seus membres a validar la demanda sufragista. Els coprínceps rebutjaren la sanció de la cambra, i les autoritats gal·les amenaçaren els consellers generals amb una intervenció per la força a no ser que fessin marxa enrere en la seva decisió. Finalment, les forces d'ordre franceses ocuparen el territori i els representants andorrans foren destituïts dels seus càrrecs. La presència de la gendarmeria a les Valls no només irrità el bisbe d'Urgell i al Govern espanyol, sinó que alçà polseguera en la premsa internacional. Fruit d'això, l'Elisi optà paradoxalment per rebaixar la tensió tot convocant eleccions a Andorra sota l'empara del sufragi universal masculí.¹¹ Amb tot, la commoció provocada per les recents disputes obreres, l'actuació radical de Joves Andorrans, i la tensió que imposà la presència al país del cos de seguretat francès, feren bascular l'opinió pública del costat de les crides a la recuperació del vell ordre. L'opció immobilista encapçalada pels notables andorrans que fins aleshores havien governat el Consell s'imposà en els comicis. En resultes, tant l'ampliació dels drets polítics dels habitants de les Valls com la consolidació del sufragi universal masculí foren posats entredit. La morigeració amb què el Consell tractà l'accés a la nacionalitat n'és un bon exemple. Els andorrans que vivien a l'exterior, els *putschistes* de 1933, i els estrangers que residien en les Valls i s'havien casat amb dones andorranes, en definitiva, les veus que esperonaven la transformació política del país, havien fet de l'ampliació del dret a la nacionalitat una demanda inajornable. El 1939 el Consell accedí a naturalitzar els estrangers units en matrimoni a una pubilla andorrana, amb el benentès que haurien de transcórrer tres anys

7 Fiter, Ricard, *Episodis d'Història andorrana*. Principat d'Andorra: Editorial Edicions Andorranes, 1970, pp. 63-64.

8 Els greuges ressentits pel Consell General quedaren recollits en un document titulat *La cuestión de Andorra. Exposiciones elevadas por el M. I. Consejo General de los Valles de Andorra al Excmo. Sr. Obispo de Urgel y al Santísimo Padre*, Consell General de les Valls - Tip. de M. Rovira, Barcelona, 1894.

9 Lluelles, Maria Jesús (coord.). *La modernització d'Andorra*. Lleida: Cambra de Comerç, Indústria i Serveis d'Andorra - Pagès Editors, 2004, pp. 25-26.

10 Per a una major comprensió de l'actuació del bisbe d'Urgell durant aquest episodi, veure Badia, Francesc. *El copríncep Mons. Justí Guitart i el seu temps (1920-1940)*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2008.

11 Vidal, Josep Maria. *Historia d'Andorra*. Barcelona: Editorial Antalbe, 1984, pp. 121-123.

abans que poguessin exercir el dret de vot actiu. Poc temps després, la cambra de representants sancionà la institucionalització de la figura dels andorrans “de primera generació”, que quedaven privats de drets polítics a l’espera que els seus descendents es convertissin en ciutadans de ple dret; a partir d’aquell moment, doncs, l’accés a la nacionalitat acordat l’any 1939 es traduí en dret a la naturalització però no en dret de vot. El sufragi universal masculí no només es veié coartat per via d’aquestes mesures, sinó que el 1941 els representants dels coprínceps decretaren que els comicis que havien de convocar-se aquell any se celebrarien segons el sistema de vot restringit de 1866. Els consellers generals no contestaren la mesura i, a imatge de la resta de prohoms andorrans, romangueren fidels al Mariscal Pétain fins a la caiguda del règim de Vichy. A desgrat de la manca d’iniciativa en aquesta direcció per part del Consell General, l’any 1947 un decret dels representants dels coprínceps restablí a Andorra el sufragi universal masculí¹².

L’ENTROPIA D’UN “DE FACTO REGIME” O L’ASSAIG FALLIT DEL REFORMISME

Durant els anys quaranta, cinquanta i seixanta, Andorra experimentà transformacions socials i econòmiques, però no polítiques. Mal que la crisi del sector ramader i els talls de la frontera andorrana-francesa entorpiren l’enlairament de l’economia del territori, l’impuls del turisme, el desenvolupament del comerç al detall, i el reforçament d’un oligopoli bancari nascut als anys trenta permeteren superar les dificultats. Poc després, la instal·lació dels primers remuntadors i l’explotació de les pistes d’esquí, junt amb la producció i venda de tabac, assentaren les bases d’un creixement exponencial de l’economia andorrana. Així és que una allau d’immigrants, mà d’obra barata i sovint no qualificada, s’establí a les Valls. Els nouvinguts contribuïren a dinamitzar les esferes cultural i esportiva per via de l’associacionisme, i l’adopció de mesures integradores esdevingué una necessitat de primer ordre. De retruc, començà a elaborar-se un discurs sobre la identitat amb el que justificar l’andorranització de la societat civil.¹³ Andorra es transformà a marxes forçades en una societat de serveis, terciarització de l’economia que es fonamentà en el diferencial de preu que afavoria el sector comercial, i en una imposició fiscal pràcticament inexistent que alimentava la iniciativa privada i l’enfortiment dels bancs. Fins als anys setanta i d’ençà de la reintroducció del sufragi universal masculí el 1947, disposició empal·lidada per la manca de drets polítics dels andorrans de primera generació, les autoritats del país respongueren exclusivament amb mesures funcionals a les transformacions socioeconòmiques i als reptes polítics que s’estaven vivint. Si bé s’adoptaren procediments tècnics moderns en diferents àmbits d’actuació, no s’alterà el funcionament institucional del país. Així, es reorganitzà el sistema educatiu, es desenvolupà la radiodifusió, entrà en vigor el règim de seguretat social d’afiliació obligatòria, i s’establí una recaptació fiscal rudimentària basada en la taxació de les mercaderies i els carburants, però el sistema polític del principat seguia presentant un engranatge primitiu que manifestava una creixent inoperància administrativa. El lligam entre la representativitat política i l’avantatge econòmic que es desprenia del sistema de poder andorrà contribueix a explicar el desajust. El cos electoral de les Valls estava format per una minoria, andorrans que residien al país d’ençà de diverses generacions. En línies generals, molts dels individus que integraven aquesta elit es beneficiaven de la seva condició de naturals així com dels rendiments que generava el patrimoni familiar en una conjuntura de *boom* econòmic i demogràfic: controlaven el parc immobiliari, traient profit del lloguer de l’habitatge, naus on guardar mercaderies i locals on s’instal·laven empreses, també arrendaven terrenys que s’explotaven de múltiples maneres així com petits negocis que canviaven de mans; actuaven de testaferrós; copaven l’ocupació en l’administració local i “central”, és a dir, les places de treball que proveïen els comuns de parròquia i el Consell; eren propietaris de les parcel·les de terra dedicades al cultiu de tabac i en controlaven la producció; regentaven botigues, hotels i societats diverses, ocupaven els càrrecs de consellers de comú, cònsols i consellers generals, i els seus fills trobaven un acomodament professional en qualsevol d’aquestes esferes, en la banca o en altres entitats de recent desenvolupament. Tal posició de força i els rèdits que se’n desprenien descoratjaren la formulació d’iniciatives a favor del canvi polític en el si d’un cos electoral restringit que es beneficiava de les limitacions i peculiaritats del mateix sistema. La pervivència d’aquest model no només reposava sobre la restricció de l’accés als drets polítics de la majoria d’habitants del territori, sinó

en la manca d’institucions centrals fortes i en una estructura d’estat poc desenvolupada, clau de volta de la preeminència dels comuns de parròquia i l’oligarquia local. Tot i això, l’evolució accelerada de les condicions econòmiques i socials del país condemnaren la perdurabilitat del sistema, ja que el marge de maniobra de què disposava el Consell per fer front a les contingències derivades d’un escenari en constant mutació era proporcional al grau limitat de competències que li conferia el règim de poder consuetudinari de les Valls. La capacitat legislativa del Consell era ostatege de l’autoritat sobirana que encara ostentaven els coprínceps. Tampoc exercia les funcions d’un gabinet executiu ni actuava com una vertadera administració central, de manera que no disposava d’atribucions suficients ni d’un aparell institucional que li permetessin desplegar polítiques d’estat. Ans el contrari, la seva actuació es veia coartada pel zel amb què els comuns defensaven el poder de l’administració local. Calia modernitzar el sistema polític de les Valls per tal que la cambra de representants pogués respondre de manera eficient a les noves dificultats que amenaçaven l’estabilitat i el progrés del país. Un sector de la classe política assumí aquesta premissa, que compartien diversos notables i professionals liberals així com alguns integrants dels serveis de representació dels coprínceps. Malgrat això, la resistència al canvi seguia definint la postura majoritària dels equips consistorials i els prohoms més influents. En vista de les circumstàncies, i secundats per les veus que els recolzaven des de l’exterior de la cambra, els consellers generals que defensaven la modernització del sistema procuraren eixamplar la base del consens entorn d’una reforma institucional, i encarregaren la redacció d’un estudi preparatori de planificació que els servís de programa. Ens referim al report oficial elaborat per un conjunt d’analistes encapçalats pel professor Josep Maria Bricall, publicat l’any 1975 sota el títol *Estructura i perspectives de l’economia andorrana*, que, entre altres qüestions, posava en evidència el desconjuntament que s’estava produint entre l’enlairament econòmic del principat i el desfasament de les seves institucions polítiques i jurídiques¹⁴.

L’autonomia legislativa del Consell General es féu efectiva en diferents àmbits d’actuació que no despertaven la resistència dels coprínceps ni dels comuns de parròquia. Per damunt de tot, destaca la normalització dels drets de les dones, doncs el 1970 es decretà el sufragi actiu de la dona andorrana, el 1973 es sancionà el sufragi femení passiu, i dos anys més tard totes les dones que residien al país accediren a la igualtat jurídica amb els homes. L’obertura del dret de vot es completà amb la rebaixa de la majoria d’edat, i al llarg de tota la dècada es legislà entorn de l’accés a la nacionalitat, inicialment en sentit liberalitzador i més endavant en sentit limitador; el codi de la nacionalitat de 1977 blindà el gir restrictiu i validà la naturalització dels estrangers després d’un període de residència al país de vint-i-cinc anys¹⁵. Per contra, quan el Consell tractà de regular la concessió de permisos de residència als estrangers, la intromissió dels coprínceps desfermà un nou conflicte de competències entre les parts i palesà la inoperància legislativa de la cambra. El 1972 els representants dels coprínceps feren arribar un projecte de llei al Consell destinat a modernitzar les normes aplicables als estrangers, document que reservava en mans dels primers la concessió de permisos de residència. La cambra rebutjà la iniciativa i presentà una contraproposta que atorgava al Consell la potestat d’expedir els precitats permisos. L’any 1975 els serveis dels coprínceps validaren un decret que sancionava el seu projecte inicial. Tot i assumir l’aprovació de la llei com un fet consumat, les autoritats andorranes optaren per no aplicar-la a l’espera de redefinir el marc institucional del país. Amb aquest objectiu, el Síndic General anuncià que el Consell elaboraria una memòria sobre la reforma política de les Valls que seria tramesa als coprínceps al més aviat possible. El bisbe Joan Martí Alanís i el president Valéry Giscard d’Estaing manifestaren la seva conformitat¹⁶. La comissió que designà la cambra de representants per a elaborar un full de ruta redactà set propostes de reforma diferents, que foren sotmeses a una consulta popular a finals de 1977. El procés no havia comptat amb una prèvia conciliació de les sensibilitats polítiques que imperaven entre l’electorat, que disgregà el seu vot i impedí aglutinar una majoria sòlida entorn d’un únic projecte. La manca d’una vertadera sanció popular obligà la comissió a definir una proposta de compromís, que fou aprovada pel Consell General l’any 1978 sota el títol *Memòria de la reforma institucional*. Aquest projecte hauria d’assegurar la participació del país en els òrgans de representació internacional, delimitar les competències dels comuns de parròquia i el Consell General, i establir la separació de poders mitjançant la creació d’un gabinet executiu i d’un tribunal

¹² Viñas, Ramon. *Nacionalitat i drets polítics al Principat d’Andorra*, Edicions Andorra Avui, Andorra, 1989, pp. 103-106.

¹³ Guillaumet, Jordi (coord.), *Andorra. Nova aproximació a la història d’Andorra*. Barcelona: Institut d’Estudis Andorrans - Altaïr, 2009, pp. 248-263.

¹⁴ Bricall, J. M., Camps, C., Cullerell, J. M., Farré-Escofet, E. P., Petitbó, A., Sogues, J., Tomàs, R. *Estructura i perspectives de l’economia andorrana*. Barcelona: Consell General de les Valls - Edicions 62, 1975, p. 24.

¹⁵ Un decret de 1974 vetà la naturalització als infants nascuts a Andorra a partir del mes de gener de 1975 fills d’un progenitor estranger. Lluelles, Maria Jesús (coord.), *Impacte de la immigració a Andorra*, Principat d’Andorra: Govern d’Andorra, 2010, pp. 156-158.

¹⁶ Marqués, Nemesi, *La reforma de les institucions d’Andorra (1975-1981). Aspectes interns i internacionals*. Lleida: Virgili i Pagès, 1989, pp. 44-49.

contenciós administratiu.¹⁷ Val a dir, que la memòria de reforma no qüestionava les prerrogatives institucionals dels coprínceps, que incloïen, entre d'altres, l'administració de la justícia, el control de les forces de l'ordre, així com la tutela del poder legislatiu per via de l'obligada ratificació de les lleis sancionades pel Consell i la capacitat pròpia d'emetre decrets¹⁸. Els serveis dels coprínceps i els representants del Consell General atenyeren una entesa que cristal·litza en el decret dels coprínceps del 15 de gener de 1981. El preàmbul de la llei la definia com “una primera etapa d'un procés més ampli de modernització i racionalització de les institucions andorranes”, i advertia que la norma es cuidava de salvaguardar les “prerrogatives institucionals dels coprínceps”¹⁹. Modernització moderada de l'estructura, circumspècció de les mesures adoptades, i ajornament de tota modificació més ambiciosa és el que es desprèn d'una exposició de motius que, en efecte, sancionava una reforma que es pot titllar de parcial o interna, puix que procurava inserir els canvis en el marc de la tradició institucional de les Valls. D'una banda, el decret validà de manera efectiva la creació d'un consell executiu. D'altra banda, validà una disposició que corria el risc de no implementar-se, això és, un programa de treball que recollia el conjunt de mesures que caldria impulsar ulteriorment per tal de completar la reforma institucional. Figuren aquí, entre d'altres, l'establiment d'un tribunal amb competència administrativa i fiscal, la precisió de les modalitats de control jurisdiccional de l'administració pública general i comunal, i, el més important, “la repartició exacta de competències entre els diversos òrgans institucionals andorrans”, és a dir, la delimitació de competències entre els comuns de parròquia, el gabinet executiu i el Consell General. El primer govern d'Andorra es constituí formalment el 8 de gener de 1982, i el programa de treball abans esmentat afavorí el desplegament d'un seguit de regulacions que normalitzaren algunes parcel·les de l'estructura institucional del país²⁰. No obstant això, el decret de 1981 no havia minimitzat les prerrogatives dels coprínceps, de manera que aquests seguien essent sobirans i per consegüent no s'havia fet efectiva la separació de poders, mentre que la delimitació de competències entre les institucions de les Valls quedà en lletra morta. Diversos observadors contemporanis denunciaren els límits de la reforma, així com la manca de capacitat de les institucions andorranes a l'hora d'impulsar les mesures que havien de completar-la²¹. L'enquistament de les parròquies en la defensa del seu poder, la reticència dels coprínceps a transferir les seves prerrogatives, i la por d'alguns sectors del país a perdre els seus privilegis expliquen el curt abast del decret i la parquedat amb què foren desplegades posteriorment algunes de les seves disposicions. En qualsevol cas, la resistència a instaurar un veritable registre mercantil, la perpetuació de la pràctica fiduciària, i la manca d'acord entre els consellers generals per tal de pactar una reforma fiscal que corregís el dèficit de l'Estat, il·lustren el temor que sentien els andorrans més acomodats davant la possibilitat que un Consell amb facultats sobiranes legislés en contra dels seus interessos econòmics. De fet, dos anys després d'haver jurat el càrrec, els integrants del primer gabinet executiu d'Andorra presentaren la seva dimissió en bloc davant la manca de voluntat dels diferents òrgans de poder per tal d'impulsar la modernització de l'ordenament polític²².

La limitació de les reformes en curs empenyé a diversos portaveus de la societat andorrana a reclamar la prossecució de la modernització del sistema institucional del país. En opinió dels ponents que participaren en la primera diada andorrana de la Universitat Catalana d'estiu de Prada de Conflent el 1988, calia superar la indefinició política que es derivava del règim de poder consuetudinari en benefici d'un marc d'actuació que establís a les Valls l'Estat de dret, destinació final que només s'atenyeria si es dotava al país d'una eina superior

17 Memòria de reforma institucional. Andorra: Publicacions del M. I. Consell General, 1978, p. 3.

18 En el marc del sistema institucional anterior a la Constitució de 1993, el bisbe d'Urgell i el President de la República Francesa delegaven les seves facultats legislatives i el control dels òrgans judicials en mans d'un entramat de representants que incloïen, entre d'altres, els càrrecs de delegats permanents i veguers, així com el tribunal de batlles, el tribunal de Corts, o el jutge d'apel·lacions. Per a una lectura més aprofundida entorn dels serveis dels coprínceps, veure Becat, Joan, “Lexique et toponymes. Vie pastorale, activités, institutions et Société traditionnelles de l'Andorre”, *RECERC. Ouvrages de référence. Collection Andorre* n°2, Université de Perpignan - ICRESS, 2010 [revista electrònica].

19 Veure Decret del procés de reforma de les institucions de 15-01-1981, en *Recull de Lleis, Acords, Decrets, Reglaments i Ordinacions del Principat d'Andorra. 1974-1988*, Consell General del Principat d'Andorra, pp. 2062-2072.

20 Destaquen, entre d'altres, el reglament de societats aprovat el 1983, la modificació del codi de la nacionalitat el 1985, la instauració de la majoria d'edat i els drets polítics als divuit anys, l'adopció de la llei de taxes sobre el consum el 1985, la creació el 1989 de l'Institut Nacional Andorrà de Finances (òrgan executiu de les entitats bancàries del país), l'establiment del Tribunal Superior de Corts i l'adopció del codi penal. Marqués, Nemesi, *Les institucions polítiques del Principat*. Principat d'Andorra: Universitat d'Andorra - Fundació Crèdit Andorrà, 2005, pp. 112-118.

21 Prengui's com a exemple l'opinió del periodista Àlvar Valls: “[...] el 1981 els coprínceps van promulgar un decret reformista que, pel seu poc abast, va decebre els andorrans. La resistència dels coprínceps a cedir parcel·les de poder va fer que la reforma fos únicament administrativa i de retocs a la justícia. L'única mesura teòricament de gran calat, la creació del Govern, va quedar minimitzada per l'exigüitat de les seves competències”. Valls, Àlvar. *Andorra entre l'anacronisme i la modernitat. Un estat singular enmig d'un món global*. Lleida: Pagès Editors, 2009, pp. 45-46.

22 Pot consultar-se la transcripció i anàlisi del discurs de comiat del fins aleshores Cap de Govern, Òscar Ribas Reig, locució en la qual el lauredià exposà sense embuts la problemàtica, en Poy, Ricard. *El Repte. Records d'un cap de Govern d'Andorra*. Edicions DdA, 2002, pp. 101-105.

d'ordenament polític.²³ Fins aquí, la classe política del país, i en particular la majoria conservadora del Consell, havia apostat per avançar vers l'Estat de dret de manera progressiva. El seu objectiu consistia a assolir una mena de sistema constitucional de fet per via evolutiva, és a dir, acumular un corpus legislatiu suficientment ampli com per a configurar una carta magna de facto amb textos parcials; pràctica que es podria qualificar de model anglès²⁴. Emperò, la necessitat de rubricar un acord amb la Comunitat Econòmica Europea (CEE) a fi d'evitar la consideració d'Andorra com un país tercer, condició que hagués manllevat a les Valls l'avantatge comercial de què disposava amb relació als estats veïns, forçà un canvi de paradigma. Al llarg del 1984 i el 1985 s'esdevingué una primera fase de contactes entre els representants dels coprínceps i els interlocutors de l'organització internacional. El resultat d'aquests encontres demostrà als responsables polítics del principat que la indefinició de la condició jurídica del país podia posar entredit la futura conclusió d'un acord. La resolució de l'estatut internacional d'Andorra reclamava l'adveniment de l'Estat de dret, i l'únic mecanisme que legitimaria la seva implementació era l'adopció d'una constitució. Diversos informes redactats per juristes estrangers havien formulat anteriorment aquesta tesi. El 1981 es publicà el memoràndum del professor Karl Zemanek, *L'estatut internacional d'Andorra. Situació actual i perspectiva de reforma*, estudi encarregat pel Consell General a fi d'estudiar les conseqüències que tindria la modificació del *status quo* d'Andorra en l'esfera internacional. L'acadèmic definí el país com un “*de facto regime*”, és a dir, una entitat política que exercia el poder sobre un territori donat, si bé la seva pretensió de ser considerada un Estat no era reconeguda per cap país o sols per algun. El document conclou que l'única manera de superar aquest estadi i de consolidar la condició jurídica de les Valls consistia en avançar vers la plena sobirania. En opinió de l'autor, això reclamava un pacte entre els coprínceps i la voluntat popular de la nació, acord que conduiria a un procés constituent. Només així es transformaria Andorra en un Estat de dret i en un copríncipat constitucional.²⁵ Aquell mateix any el Comú d'Andorra la Vella encarregà un estudi a Maurice Duverger, professor a la Universitat de la Sorbona, amb el propòsit de concretar les iniciatives que haurien de completar la reforma de les institucions andorranes. Bo i admetent que la capacitat de modernitzar l'estructura política del país reposava a parts iguals en les mans dels coprínceps i dels andorrans, l'acadèmic francès recomanà implementar l'Estat de dret i elaborar una constitució per tal d'assegurar la normalització democràtica de les Valls²⁶. Per últim, un report oficial redactat l'any 1984 per Pierre Raton, antic assessor del departament jurídic de l'Organització de les Nacions Unides, concloué que el principat comptava amb els elements indispensables que definien el concepte “Estat”, si bé no esdevindria un subjecte internacional sobirà i independent fins a completar una reforma de les seves institucions que consolidés el règim de poder de les Valls com un Estat de dret; segons el jurista francès, la transició vers un nou model polític exigia l'adopció d'una constitució²⁷.

Entre el 1986 i el 1989 s'esdevingué una segona fase de contactes amb la CEE, si bé aquest cop els representants de les institucions andorranes aconseguiren fer-se un lloc en la taula de negociació. El 28 de juny de 1990 es firmà un acord amb la Comunitat Econòmica Europea. A canvi de conservar el diferencial de preu que alimentava el sector de la venda al detall, el Principat acceptà les demandes de l'organització lligades a la Unió duanera, el règim fiscal i les relacions amb els països tercers. Nogensmenys, la normalització dels intercanvis comercials amb la resta d'Europa palesà la necessitat de seguir avançant vers l'Estat de dret. D'altra banda, un mes abans de rubricar-se aquest acord, el Consell d'Europa invocà la urgència d'una reforma del règim de poder andorrà per tal de democratitzar el seu sistema institucional i pal·liar així els dèficits socials que afloraven a les Valls d'uns anys ençà. Tal com veurem a continuació, la presa en mà del dossier andorrà per part de les institucions europees féu de la modernització del règim de poder del Principat no només un imperatiu econòmic, sinó també polític.

23 Per tal de consultar les actes d'aquest encontre, veure *Andorra. Estat, institucions, societat. 1ª diada andorrana - Universitat Catalana d'Estiu de Prada. Agost del 1988*, Societat Andorrana de Ciències - Centre de Recerques i d'Estudis Catalans, Universitat de Perpinyà, 1990, pp. 31-43.

24 Encara a finals dels anys vuitanta l'expressió teòrica de l'immobilisme encarnat per un sector del Consell General quedà retratada en l'assaig del conseller Pere Moles Aristot, *Andorra... Sense Co-Prínceps?*, que defensava el manteniment de l'*statu quo* del sistema institucional del país bo i introduint-hi algunes modificacions profundes. Moles, Pere. *Andorra... Sense Co-Prínceps?* Andorra, 1989.

25 Zemanek, Karl, *L'estatut internacional d'Andorra. Situació actual i perspectiva de reforma*. Casa de la Vall: Principat d'Andorra, 1981, pp. 45-49.

26 Duverger suggerí que els coprínceps preservessin algunes prerrogatives com la capacitat de legislar en l'àmbit de l'ordre públic, junt amb el poder de jutjar la constitucionalitat de les lleis. Duverger, Maurice. *La reforma de les institucions d'Andorra. Estudi de dret i ciència política*. Comú d'Andorra la Vella, 1981.

27 Raton, Pierre. *L'estatut internacional del Principat d'Andorra*. Casa de la Vall, 1984, pp. 42-69.

VERS UN PROCÉS CONSTITUENT

A finals dels anys vuitanta i durant els primers mesos de 1990, la confluència de diferents factors imposà en l'agenda política andorrana la transició vers el constitucionalisme. D'una banda, l'estancament del procés de reforma endegat l'any 1981, així com el bloqueig dels coprínceps a l'hora d'assolir el ple reconeixement internacional de les Valls, convenceren a l'opinió pública i a una porció de la classe política del país de les virtuts que presentava l'opció constitucionalista. Al seu torn, els déficits en matèria de protecció social, accés a l'habitatge, llibertat d'associació i condicions de treball, en definitiva, la desatenció i manca d'empara dels drets individuals i col·lectius de la ciutadania, arrengleren l'acció demanadora d'alguns grups d'opinió andorrans amb les campanyes de sensibilització que dugueren a terme prop de les institucions europees diversos representants estrangers. Ja durant les negociacions que mantingué el principat amb la CEE, alguns parlamentaris del Consell d'Europa elevaren al si de l'organització la manca de respecte dels drets humans a Andorra. El mes de març de 1989 els delegats permanents dels coprínceps signaren la Llei sobre els drets de la persona, que recollia els supòsits formulats a la Declaració Universal dels drets humans.²⁸ Això no impedí que la pressió exercida per alguns diputats del Parlament Europeu mediatitzés les negociacions entre Andorra i la CEE com a pretext per a reclamar la implementació d'un règim constitucional a les Valls. En paral·lel, i d'ençà el 1987, certs grups d'opinió com l'Associació de Residents a Andorra o el Grup Andorrà Europeu cercaren el concurs dels eurodiputats per tal d'afavorir un procés de normalització democràtica al Principat. Així és que el 1988 el Consell d'Europa féu arribar una carta als coprínceps que contenia una demanda de reforma de les institucions polítiques del país per tal d'assegurar l'adveniment de l'Estat de dret a Andorra. Tanmateix, l'organització internacional encarregà un report oficial sobre la situació dels drets humans a les Valls. A finals d'abril de 1989 una delegació de parlamentaris del Consell d'Europa visità el país amb aquest propòsit, essent presentat el seu informe a la Comissió d'Afers Polítics de l'organització el mes de novembre d'aquell mateix any²⁹. Unes setmanes després se celebraren eleccions generals a Andorra. Encara que amb una fràgil majoria, l'opció constitucionalista s'emparà del Consell i, de retruc, amb el gabinet executiu. Josep Maria Beal esdevingué Síndic General i Òscar Ribas Reig el nou Cap de Govern. En aquest context, les forces aperturistes aconseguiren fer del Consell d'Europa un aliat amb el qual els seria possible endegar el procés constituent. El memoràndum redactat pels parlamentaris del Consell d'Europa, document que exposava una sèrie de recomanacions per adequar les institucions andorranes a les normes europees, havia de ser debatut en l'assemblea plenària de l'organització el 2 de febrer de 1990. Abans d'atènyer la data senyalada, la Sindicatura i el *premier* andorrà obtingueren una pròrroga del debat a fi d'incloure en l'informe la menció expressa de la necessitat d'implementar a Andorra un règim constitucional, així com la possibilitat que el país ingressés posteriorment al Consell d'Europa.³⁰ S'acordà que la sessió de l'assemblea d'Estrasburg en què s'analitzaria el dossier andorrà tindria lloc el mes de maig d'aquell mateix any. Entremig, la majoria evolucionista del Consell i els membres del gabinet executiu redactaren les esmenes que pretenien introduir el dia que es debatés el report, alhora que procuraren eixamplar el suport polític del seu projecte. A aquest efecte, Josep Maria Beal alimentà la connivència dels coprínceps i els seus representants en declarar davant la premsa que el nou ordre constitucional no només mantindria els coprínceps com a caps de l'Estat, sinó que els reservaria un rol complementari no negligible³¹. De fet, d'ençà de l'acord amb la CEE, la sintonia d'interessos entre les forces progressistes i els coprínceps era força evident. En aquests moments de la construcció europea, la normalització política de les Valls convenia tant als andorrans com als seus sobirans, mentre que un dictamen negatiu sobre la situació dels drets humans al territori per part del Consell d'Europa malmetria, a parts iguals, la imatge del país i els seus representants així com la dels coprínceps. Des d'aquest punt de vista, cal entendre l'entesa establerta amb el Consell d'Europa no pas com una maniobra encaminada a doblegar la resistència dels coprínceps davant d'una nova reforma institucional, sinó com la recerca d'un auxili exterior amb què aplacar a l'interior del país les reticències que alimentaria l'oposició conservadora a l'encontre de l'opinió

28 La llei recollia, al seu torn, l'acord del Consell General, del 31 de març de 1978, de reconeixement dels drets de la persona, que sancionava els supòsits formulats a la Declaració universal dels drets humans. *Butlletí Oficial del Principat d'Andorra*, núm. 55 - any 14 - 17.7.2002, p. 1665.

29 Becat, Joan, "Emergència i reconeixement d'Andorra com a Estat", *Treballs SGC*, vol. XI, núm. 41, Institut d'Estudis Catalans, 1996 [revista electrònica].

30 Veure "A petició del Cap de Govern i el Síndic. Ajourat el debat sobre Andorra a Estrasburg", *Poble Andorrà*, 26/01/1990, p. 22.

31 Veure "El Síndic vol posar al dia la reforma institucional", *Poble Andorrà*, 12/01/1990, pp. 8-9.

pública andorrana i en el si del Consell General. La unitat d'acció entre la majoria aperturista del Consell i els coprínceps es manifestà per via de la compareixença conjunta d'alguns membres de la cambra i dels delegats dels sobirans en la tribuna oficial del Palau d'Europa l'11 de maig de 1990, data en què es debaté a l'assemblea plenària del Consell d'Europa el memoràndum sobre Andorra. La posada en escena d'aquesta operació política conclougué a benefici de les forces democratitzadores, ja que els representants de les Valls aconseguiren vindicar les esmenes que volien fer constar en el text, alhora que els membres de l'hemicicle es posicionaren a favor de l'adopció d'una constitució al principat, eventualitat que permetria al país ingressar a l'organització³². A grans trets, la resolució 946 del Consell d'Europa relativa a la situació d'Andorra adreça una invitació expressa al Consell General i als coprínceps a fi d'implementar l'Estat de dret a les Valls, per tal de corregir els déficits en matèria social i altres àmbits d'actuació que acusava el sistema institucional del país³³.

Òscar Ribas Reig recollí el guant i, unes setmanes més tard, amb motiu del discurs d'orientació política que pronuncià davant del Consell General, proclamà: "El meu Govern afirma que necessitem una constitució escrita per poder estructurar el país", asseveració que completà tot senyalant que la consolidació de l'Estat de dret permetria enfortir la identitat nacional d'Andorra i garantir la seva independència en l'àmbit internacional³⁴. Finalment, en data del 18 de juny de 1990, la majoria reformista del Consell i l'oposició conservadora varen aprovar una demanda d'apertura del procés constituent adreçada als coprínceps que invocava "l'obertura de negociacions, dins el marc d'una comissió tripartida, de caràcter paritari, formada per representants dels coprínceps i del Consell General, en el si de la qual s'efectuarà l'examen, discussió i definició del text constitucional, el qual serà sotmès a la consideració de la M. I. Assemblea i a l'aprovació directa del poble andorrà a través d'un referèndum". El document no ocultava la motivació última de la petició: "l'afirmació de la sobirania popular d'Andorra a través de la constitució afermarà la personalitat de l'Estat andorrà en dret internacional"³⁵. La sessió del Consell conclougué amb la nominació d'un grup de treball anomenat Comissió Especial, que tindria la missió de redactar un esborrany de constitució que elevaria ulteriorment a la cambra i que, arribat el moment, representaria al Consell General en el si de la comissió paritària, la futura Comissió Tripartida, que negociaria la redacció final del document. Si bé des del mes d'abril els representants del Govern i del Consell General establiren una comunicació directa amb els serveis dels coprínceps amb el propòsit de discutir el projecte constitucional, la resposta dels sobirans trigà a arribar. En l'impàs i fins ben entrada la tardor de 1990, les forces vives del país protagonitzaren un intens debat polític que es manifestà de múltiples maneres. Hi hagué expressions contestatàries, la més sonada de les quals fou l'episodi protagonitzat a Estrasburg per Democràcia Andorrana, agrupació electoral que protestà contra el retard de l'aprovació de la llei sobre el dret d'associació³⁶. Alguns intel·lectuals expressaren les seves opinions en el marc de la Diada andorrana de la Universitat Catalana d'Estiu de Prada de Conflent que tingué lloc el mes d'agost, convocatòria en què s'acordà una plaça destacada al debat entorn de la identitat nacional de les Valls, la naturalització dels estrangers que hi residien i la concessió de drets polítics³⁷. D'Andorra estant, Òscar Ribas Reig, el seu futur successor al capdavant del gabinet executiu, Marc Forné Molné, i d'altres personalitats, donaren a conèixer el seu parer respecte a aquestes qüestions, mostrant-se tots partidaris d'ampliar el dret d'accés a la nacionalitat³⁸. Les notes editorials d'alguns rotatius recolliren el temor que el procés es tanqués en falç, tal com havia succeït amb la reforma de 1981, i, el més important, previngueren al públic de la necessitat que la redacció de la constitució respongués a un vertader exercici de sobirania

32 Veure "Amb el vot unànim dels parlamentaris. El Consell d'Europa obre les portes a Andorra", *Poble Andorrà*, 18/05/1990, pp. 13-15.

33 Els passatges més significatius d'aquesta resolució queden recollits en Valls, Àlvar, *La Nova Constitució d'Andorra*. Andorra: Premsa Andorrana, 1993, pp. 59-56.

34 El discurs del Cap de Govern recollí totes les recomanacions que havia formulat el Consell d'Europa: respectar la condició de coprínceps personal i paritari dels dos caps d'Estat, blindar la separació de poders, implementar una sèrie de millores en el sector laboral, reescriure la legislació en matèria d'immigració, etc. Així mateix, Ribas es cuidà de recordar que la nova reforma institucional hauria de contemplar un element clau de la política interna del país: la reestructuració de les transferències econòmiques als comuns de parròquia i la delimitació de les seves competències. Veure "En un discurs de marcat caire nacionalista Òscar Ribas reclama formalment una constitució" en *Poble Andorrà*, 08/06/1990, p. 22.

35 Román, Laura. *El nou Estat andorrà. Un estudi jurídic*. Andorra: Institut d'Estudis Andorrans, 1999, pp. 74-75.

36 Veure "Democràcia Andorrana demana ajut a Estrasburg" en *Diari d'Andorra*, 29/06/1990, p. 4.

37 Poden consultar-se les actes d'aquest encontre en *La identitat nacional. 3ª Diada andorrana. XXII Universitat Catalana d'Estiu. Prada de Conflent*, Societat Andorrana de Ciències, Andorra, 1996.

38 Quant a les declaracions de Marc Forné Molné, veure "Que la constitució no ho encalli tot!" en *Poble Andorrà*, 06/07/1990, p. 12; l'opinió d'Òscar Ribas Reig queda recollida en *Ibid.*, 23/11/1990, pp. 22-23; entre d'altres, pot consultar-se també la transcripció de les declaracions de C. Ribolleda en "Ja som a Sants!", *Ibid.*, 24/08/1990, p. 17.

política dels andorrans, i no pas a una imposició dels coprínceps³⁹. Fins i tot des de l'àmbit empresarial es formularen advertències en contra d'aquesta eventualitat⁴⁰. Certament, el justificant de recepció que havia fet arribar la Mitra al Consell en resposta a la petició formulada el 18 de juny podia alimentar la malfiança, puix que el comunicat eludia tota menció a la comissió tripartida proposada pels integrants de la cambra, i feia ús del terme “audiència” en referir-se als encontres que poguessin mantenir els serveis del Copríncep episcopal i els representants del Consell a l'hora de discutir el projecte. Això no obstant, la resposta a la demanda dels consellers que els féu arribar François Mitterrand a principis del mes d'octubre dissipà els temors, ja que expressava amb tota claredat que caldria associar els parlamentaris andorrans a la campanya preparatòria que s'hauria de mantenir abans d'endegar el procés, que, un cop iniciat, comptaria amb la comissió designada per la cambra com un interlocutor de ple dret i imbuït de la mateixa capacitat negociadora que els equips apoderats pels coprínceps. L'acceptació unilateral d'un procés constituent per part de la República Francesa donà embranzida a les forces democratitzadores de les Valls i accelerà l'adhesió de la Mitra al projecte. A finals de novembre Òscar Ribas Reig convocà la premsa per tal d'exposar el parer del seu gabinet respecte a les condicions de mínims que hauria d'observar el procés constituent.⁴¹ La vertadera finalitat del *premier* consistia en comprometre els responsables polítics del país amb la nova reforma als ulls de l'opinió pública i de la premsa internacional. Els consellers afins a la causa constitucionalista secundaren el gest del Cap de Govern i seguiren fent proselitisme del projecte, campanya que culminà amb el discurs de Cap d'Any que oferí en directe per la televisió andorrana el Síndic General.⁴² Uns dies després, el delegat permanent del bisbe transmeté l'acord de la Mitra a l'apertura del procés constituent, que hauria d'esdevenir-se uns mesos més tard.⁴³ La Comissió Especial que havia designat el Consell General fixà les condicions de forma i metodologia que definirien la negociació a emprendre entre les parts implicades o Comissió Tripartida, és a dir, la delegació del Copríncep episcopal, la delegació del Copríncep francès, i la delegació del Consell. A aquest respecte, bo i admetent que convenia fomentar el màxim consens possible amb el gabinet executiu, la Comissió Especial dictaminà que el Govern i els Comuns de parròquia no prendrien part a la negociació, que, pel que fa a la representació andorrana, quedaria exclusivament en mans del Consell General⁴⁴. Finalment, el 12 d'abril de 1991 la Comissió Especial, en endavant “Delegació del M. I. Consell General”, s'integrà en la Comissió Tripartida, que celebrà la seva primera reunió i oficià així l'obertura solemne del procés constituent del Principat d'Andorra⁴⁵. Dos anys més tard, el 74% de l'electorat andorrà que acudí a les urnes referendà la Constitució andorrana, que fou promulgada pel President de la República Francesa, el bisbe d'Urgell, i el Síndic General, en data del 28 d'abril de 1993.

EL NOU MARC INSTITUCIONAL

La dilatació de la durada de les negociacions entorn de la carta magna dona fe de la complexitat del procés constituent, que, en si mateix, mereix ser objecte d'un estudi aprofundit⁴⁶. Lluny de competir-nos dita tasca en l'exercici de síntesi que ens ocupa, ha d'entendre el lector que l'atesa d'un acord requerí conciliar tres fronts de discussió diferenciats, que, en última instància, haurien de confluir en un terreny d'entesa compartit. D'una banda, la Comissió Especial hagué de consensuar les múltiples posicions que encarnaven els seus integrants en tant que representants de les diferents sensibilitats polítiques que imperaven al Consell General. D'altra banda, les delegacions dels coprínceps estaven obligades a homogeneïtzar el contingut de la constitució que cadascun dels dignataris volia introduir en el text; els interessos de dues personalitats jurídiques tan diferenciades,

39 *Poble Andorrà*, 31/08/1990, pp. 5-7; *Ibid.*, 26/10/1990, p.5.

40 Entre d'altres, llegeixi's les declaracions que oferí a la premsa Antoni Cornuella, figura rellevant de la patronal andorrana, en *Poble Andorrà*, 21/09/1990, pp. 6-11.

41 *Poble Andorrà*, 23/11/1990, pp. 22-23.

42 Pel que fa al discurs de Josep Maria Beal i Benedico, veure “Beal creu que la constitució marcarà històricament 1991” en *Ibid.*, 04/01/1991, p. 22.

43 Poc després de notificar la seva sanció, la Mitra exposà els principis rectors que, des del seu punt de vista, hauria de contemplar la constitució andorrana. Veure “Europa dins d'Andorra”, *Ibid.*, 18/01/1991, pp. 10-11.

44 Abans de l'apertura oficial del procés constituent i d'ençà del mes d'octubre de 1990, la Comissió Especial celebrà onze sessions, la transcripció resumida de les quals queda recollida en *El procés constituent de la Constitució del Principat d'Andorra. Actes. Comissió Especial encarregada del procés constituent, 1990-1992. Volum I*. Principat d'Andorra: Consell General, 2006.

45 Veure “Report sobre la reunió de la Comissió Tripartida per l'obertura del procés constituent, 12 d'abril de 1991” en *El procés constituent de la Constitució del Principat d'Andorra. Reports i transcripcions. Comissió Tripartida encarregada del procés constituent, 1991-1992. Volum II*, Consell General, Principat d'Andorra, 2006.

46 En defecte d'això, veure Soler, Pere, *El procés constituent, 1991-1993. Una revisió històrica*. Principat d'Andorra: Consell General - Institut d'Estudis Andorrans, 2013 [report oficial d'ús intern, consulta disponible a l'Institut d'Estudis Andorrans del Principat d'Andorra].

doncs un era un cap de l'Estat laic i l'altre era un cap de l'Estat clerical, venien a complicar l'equació. Per últim, era menester que ambdós pols, és a dir, d'un costat la delegació del Consell, i de l'altre les delegacions dels coprínceps, redactessin un text final que donés satisfacció a totes les parts. La Constitució normalitzà i racionalitzà el funcionament de les institucions i el sistema polític andorrà, implementà l'Estat de dret al Principat, i permeté establir una sèrie de tractats que sancionaren el reconeixement del seu estatus sobirà en dret internacional, ingressant així poc temps després als principals organismes de representació internacional. Nogensmenys, la voluntat reeixida de la delegació del Consell General de no fer de la Constitució un document excessivament normatiu, en particular pel que fa al capítol dels drets i llibertats dels ciutadans, defineix el caràcter conservador d'aquesta constitució, que és poc garant en l'àmbit dels drets socials i deixa en mans dels legisladors la regulació de diferents funcions dels poders públics. Amb tot, la Constitució i els paquets legislatius que la complementaren ulteriorment corregiren les inoperàncies i els anacronismes que havien prevalgut fins aleshores en virtut de l'antic règim de poder consuetudinari. El reconeixement de la plena sobirania de la nació andorrana i la implementació d'una vertadera separació de poders justificaren la limitació de les prerrogatives dels coprínceps. En aquest sentit, els dignataris deixaren de controlar el poder judicial, que esdevingué autònom i independent, a excepció de la designació d'alguns membres del Consell Superior de la Justícia i del Tribunal Constitucional; els serveis de policia quedaren sota l'autoritat exclusiva del Govern, i els jutges i el Ministeri Fiscal en dirigiren l'acció en matèria judicial⁴⁷. Pel que fa a la intervenció dels coprínceps en l'àmbit legislatiu, un cop aprovada una llei pel Consell General, la cambra els en donaria compte perquè la sancionessin. Per tal de resoldre certes dificultats, en particular la promulgació d'aquelles iniciatives legislatives que podrien entrar en conflicte amb la personalitat jurídica dels caps de l'Estat (una llei sobre el divorci, per exemple), la sola signatura d'un dels coprínceps permetria sancionar les lleis. Al seu torn, els dignataris podrien requerir el dictamen previ d'inconstitucionalitat de les lleis, i, previ a la seva ratificació, també podrien requerir el dictamen sobre la inconstitucionalitat dels tractats internacionals. A aquest respecte, els coprínceps participarien en la negociació i tindrien el dret de rebutjar els tractats internacionals relatius a la seguretat interior i a la defensa, al territori d'Andorra, la representació diplomàtica o les funcions consulars, així com la cooperació judicial o penitenciària⁴⁸.

La racionalització de l'administració local i de les seves relacions amb l'administració central, és a dir, la delimitació de les competències dels comuns de parròquia i l'establiment de les transferències pressupostàries que se'ls hauria de concedir, es resolgué per mitjà d'un procés a dos temps: en primer lloc, durant el procés constituent i per via d'una negociació paral·lela, i en segon lloc, un cop aprovada la Constitució i en virtut de les disposicions transitòries que la complementaven. En efecte, el 23 de desembre de 1991 el Consell General validà la Llei sobre les Transferències als Honorables Comuns, que atorgà el 30% del pressupost de l'Estat als comuns de parròquia. Fins aleshores, havia de destinar-se una part del pressupost central que gestionava el Consell cap a les inversions de les parròquies. D'ara endavant aquesta llei permetria accelerar el funcionament dels comuns en l'àmbit administratiu i d'inversions d'obres, puix que els conferia l'autogestió econòmica⁴⁹. Cal senyalar que la sanció de la llei revestí un valor altament polític, perquè assegurà una relativa adhesió de la majoria dels consellers comunals al procés constituent: atès que la futura carta magna fixaria la composició del Consell de tal sort que la meitat dels seus integrants s'elegirien a raó d'un nombre igual per cadascuna de les set parròquies, mentre que l'altra meitat s'elegirien per circumscripció nacional, els representants de les parròquies menys poblades sabien que aquesta fórmula afebliria el seu pes en el si de la cambra; en cas d'adoptar-se la Constitució dites circumscripcions pagarien un preu polític que només podien tractar de contrarestar en el pla econòmic⁵⁰. Si bé la llei de transferències prenia en consideració el nombre d'habitants i l'extensió del territori de cada parròquia a l'hora de repartir una porció del pressupost estatal destinat als comuns, el total de la transferència que rebrien les parròquies s'havia calculat sobre la mitjana de diners que l'administració central havia pagat als comuns durant els darrers deu anys. Des d'aquest punt de vista, la llei

47 *Constitució del Principat d'Andorra*, Disposició transitòria tercera, Títol III - Article 46, Títol VII - Article 94. En el marc institucional establert per la Constitució, la potestat jurisdiccional seria exercida pels batlles, el Tribunal de batlles, el Tribunal de corts, el Tribunal Superior de Justícia d'Andorra i el Tribunal Constitucional. El Consell Superior de la Justícia vetllaria per la independència i el bon funcionament de la justícia, mentre que el Tribunal Constitucional coneixeria, entre d'altres, dels processos d'inconstitucionalitat contra les lleis i els decrets legislatius, així com dels conflictes de competències entre els òrgans constitucionals. Veure *Ibid.*, Títol VII - Articles 87 i 89, Títol VIII - Article 98.

48 *Ibid.*, Títol III - Article 45.

49 *Diari Oficial del Consell General*, Acta Núm. 21/1991, Sessió Extraordinària del dia 23 de desembre de 1991.

50 *Constitució del Principat d'Andorra*, Títol IV - Article 52.

de transferències garantí a les parròquies, en particular a les parròquies menys poblades, que l'adopció d'una carta magna no els exigiria cap sacrifici econòmic, doncs els seus pressupostos igualarien les subvencions que se'ls acordava en època preconstitucional. D'altra banda, la Constitució senyalava que una llei qualificada fixaria la delimitació de les competències dels comuns. Estipulava el mateix amb relació a la capacitat econòmica de les corporacions locals, és a dir, que per mitjà d'una llei qualificada es ratificaria, en època constitucional, la llei de transferències de 1991.⁵¹ Així és que el mes de novembre de 1993, el Consell aprovà la llei qualificada de transferències als comuns, així com la llei qualificada de delimitació de competències dels comuns. La primera d'aquestes normes fixà la transferència als comuns del 30% dels ingressos recaptats per l'Administració General. El repartiment de la quantia de la transferència anual entre els set comuns es faria de la forma següent: un 50% per parts iguals, el 35% en proporció al nombre d'habitants inscrits en cada parròquia i el 15% restant en proporció al territori⁵². La segona d'aquestes normes atorgà als comuns un règim de competències ampli, homologable al de les administracions regionals i locals de la resta d'Estats europeus. Així doncs, dins del seu àmbit territorial els comuns gaudirien de potestat normativa, executiva i sancionadora, i de potestat financera i tributària, de tal sort que aprovarien i executarien el seu pressupost, fixarien i durien a terme llurs polítiques públiques, i gestionarien i administrarien tots els béns propietat de la parròquia, ja fossin de domini públic o domini privat⁵³. Les generoses condicions sota les quals s'havia blindat l'autonomia financera i el poder polític de l'administració local limitarien la capacitat executiva i el pressupost de l'administració central, però no impediria que es despleguessin polítiques d'Estat. Al seu torn, l'oligarquia andorrana seguiria copant l'autoritat comunal, en particular en les parròquies menys poblades: en un entorn tan reduït i sotmès a un règim de poder que fins a les acaballes del segle XX havia fet del control de l'administració comunal una sort de patrimoni en mans dels capitosts locals, la nova autosuficiència pressupostària i administrativa dels consistoris permetria que les regalies i els rèdits personals seguissin assegurant la fidelitat dels votants i la cooptació dels càrrecs electes per via del clientelisme polític. Altres especificitats lligades al tarannà conservador de la classe política i les elits econòmiques del país defineixen la Constitució de 1993. Quant als drets i llibertats, el Govern andorrà hagués preferit una remissió genèrica a la Convenció Europea dels Drets Humans. Per contra, els arguments dels assessors de la delegació del Consell General i la pressió de la Mitra forçaren la redacció d'una declaració de drets detallada⁵⁴. Tot i això, només es garantiren constitucionalment als estrangers residents a les Valls els drets fonamentals de la persona i de les llibertats públiques, de manera que, entre d'altres, no podrien fundar ni integrar-se plenament en els partits polítics del país, no podrien votar en les eleccions comunals, ni podrien exercir càrrecs institucionals excepte en casos molt particulars⁵⁵. Si bé la Constitució observava el dret de creació d'organitzacions sindicals i patronals, a demanda de la delegació del Consell General s'excloué la introducció d'una prestació social en concepte de subsidi d'atur, alhora que es legalitzaren les vagues sota una fórmula altament restrictiva: "L'exercici del dret de manifestació requereix la comunicació prèvia a l'autoritat i no pot impedir la lliure circulació de persones i béns"⁵⁶. Junt amb el matrimoni canònic, es reconegué la condició civil de les persones i les formes de matrimoni, però la Constitució no féu esment del divorci, prohibí tàcitament l'avortament i l'eutanàsia, prohibí de manera explícita la pena de mort, i, si bé garantí la llibertat ideològica i de culte, observà "el manteniment de les relacions de col·laboració especial [de l'Església catòlica] amb l'Estat d'acord amb la tradició andorrana"⁵⁷. Val a dir, que la Constitució ajornaria la regulació de certs àmbits sensibles a un període extraordinari del Consell General que s'endegaria després que els coprínceps ratifiquessin la carta magna i conclouria a finals de 1993.⁵⁸ A excepció del tractat trilateral de bon veïnatge que caldria establir amb

51 *Ibid.*, Títol VI - Article 80-81.

52 *Bulletí Oficial del Principat d'Andorra*, Núm. 64 - any 5 - 29.11.1993, pp. 1135-1138.

53 Per un desglossament de les competències parroquials, veure *Ibid.*, pp. 1133-1135.

54 Les encíclics papals *Rerum Novarum* i *Quadragesimo Anno*, així com els postulats del Concili Vaticà II inspiraren la posició del bisbat d'Urgell. Veure *El procés constituent... Volum II, Op. Cit.*

55 *Constitució del Principat d'Andorra*, Títol II - Article 39.

56 *Ibid.*, Títol II - Articles 16-18. Quant a les negociacions en el si de la Comissió Tripartida respecte als drets laborals, veure *El procés constituent... Volum II, Op. Cit.*

57 *Ibid.*, Títol II - Articles 8, 11, 13. La nul·litat del matrimoni civil i la separació matrimonial foren regulats per la llei qualificada del matrimoni de 1995. Veure *Bulletí Oficial del Principat d'Andorra*, Núm. 42 - any 7 - 2.8.1995, pp. 875-882.

58 Dins del període extraordinari de sessions que hauria de concloure a finals de 1993, la Constitució obligà al Consell General a "aprovar, almenys, el reglament del Consell General i les lleis qualificades referents al règim electoral, les competències i el sistema de finançament dels comuns, la Justícia i el Tribunal Constitucional". La llei de la nacionalitat andorrana era un dels elements cabdals que la Constitució havia ajornat a l'espera que el Consell General sancionés una llei qualificada, si bé no l'incloïa en el període de sessions extraordinàries de 1993. Veure *Constitució del Principat d'Andorra*, Títol II - Article 7 i Disposició transitòria primera.

França i Espanya, això implica que els coprínceps donaren plena llibertat a la cambra andorrana per legislar un seguit de matèries que haguessin complicat i allargat les negociacions en el decurs del procés constituent, i que haguessin pogut generar conflictes respecte a la personalitat jurídica dels caps de l'Estat. En aquest sentit, les lleis qualificades que aprovà el Consell durant aquest període extraordinari de sessions, juntament amb els reglaments, acords i tractats que les complementaren i que foren sancionats al llarg de 1993 i 1994, feren efectiu el desplegament de la Constitució i la posada en funcionament del nou marc institucional de les Valls. Puix que l'elaboració d'aquestes lleis i reglaments respon a la voluntat exclusiva del Consell General, alguns dels seus articles denoten, un cop més, el tradicional posicionament conservador de la classe política andorrana. Un exemple d'això és la llei qualificada de la nacionalitat, que, tot i concedir la naturalització al resident estranger que contragués matrimoni amb una persona andorrana, només concedia la nacionalitat als infants nascuts a les Valls de pares estrangers si un dels progenitors havia tingut la seva residència principal permanent al principat durant els vint anys anteriors a aquest naixement; els estrangers havien d'acreditar la seva residència permanent a Andorra durant trenta-tres anys abans de sol·licitar la naturalització, i quedava terminantment prohibida la possessió de la doble nacionalitat.⁵⁹ La resta de lleis qualificades a què ens referim anteriorment són la llei qualificada del Tribunal Constitucional, la llei qualificada de la Justícia, la llei qualificada del règim electoral i del referèndum, i la llei qualificada d'educació, totes elles aprovades pel Consell General en la seva sessió dels dies 2 i 3 de setembre de 1993⁶⁰. El Reglament del Consell General i el Reglament d'organització i funcionament del Tribunal Constitucional, aprovats respectivament el 3 de setembre de 1993 i el 16 de desembre de 1994, completaren la codificació de l'aparell judicial i del funcionament de la cambra de representants⁶¹. Per últim, el Tractat de bon veïnatge, d'amistat i de cooperació entre el Principat d'Andorra, la República francesa i el Regne d'Espanya del 4 de novembre de 1993, i l'Acord entre el Principat d'Andorra i el Regne d'Espanya relatiu a l'estatut del Copríncep episcopal del 26 d'octubre de 1994, racionalitzaren les relacions polítiques, administratives i comercials de les Valls amb Espanya i França⁶². L'admissió d'Andorra a les Nacions Unides el 28 de juliol de 1993, i el seu ingrés al Consell d'Europa el 10 de novembre de 1994 normalitzaren el seu encaix en el concert de les nacions i certificaren el seu estatus sobirà en dret internacional. A principis d'aquell any el Tribunal Constitucional començà a dictar sentències, mentre es constituïa el primer gabinet executiu de l'era constitucional. El 1995 el país establí la seva primera missió diplomàtica a les Nacions Unides. Bo i amb les seves particularitats característiques, i sense renunciar al caràcter conservador del seu tarannà polític, durant els darrers anys del segle XX Andorra s'havia dotat d'una constitució, havia implementat l'Estat de dret i havia democratitzat les seves institucions de govern. El petit país dels Pirineus es consolidà així com un Estat sobirà amb un règim de copríncep parlamentari. Malgrat la tardança, la modernització política de les Valls finalment havia tingut lloc.

CONCLUSIONS

El sistema de poder andorrà preconstitucional afavorí el manteniment d'unes institucions polítiques que feien del país un Estat *de facto*, però no *de iure*. Mancat de reconeixement internacional i de l'ordenament jurídic i legislatiu que garanteix l'Estat de dret, els responsables polítics de les Valls no endegaren cap transformació significativa fins a la segona meitat del segle XX. Emperò, el decret de 1981 fou poc més que un assaig fallit de la via reformista, que no es posà en pràctica de manera efectiva fins a l'aprovació de la constitució l'any 1993. Fins aleshores, malgrat la falta d'una vertadera estructura d'Estat i aprofitant els beneficis que es desprenien d'una indefinició conscient de l'aparell institucional, la gestió de la cosa pública es dugué a terme segons el vell costum: la consuetud fonamentà la base teòrica de l'exercici de l'autoritat, mentre que l'equilibri entre

59 *Bulletí Oficial del Principat d'Andorra*, Núm. 51 - any 5 - 28.9.1993, pp. 887-891. Alguns articles d'aquesta llei eren tan restrictius, que quan el Govern d'Andorra en requeri el dictamen d'inconstitucionalitat, el Tribunal Constitucional declarà la nul·litat d'alguns dels seus articles i hagué de redactar-se una nova llei qualificada de la nacionalitat, que fou aprovada el 5 d'octubre de 1995. Veure *Ibid.*, Núm. 8 - any 8 - 31.1.1996, pp. 158-162.

60 *Ibid.*, Núm. 51 - any 5 - 28.9.1993, pp. 850-891.

61 Pel reglament del Consell General, veure *Ibid.*, Núm. 51 - any 5 - 28.9.1993, pp. 922-935. Pel Reglament d'organització i funcionament del Tribunal Constitucional, veure *Ibid.*, Núm. 6 - any 7 - 25.1.1995, pp. 105-106. Més enllà de les lleis qualificades i d'aquests dos reglaments, pot obtenir-se més informació respecte a la legislació menor i les normatives que completaren el desplegament institucional del nou règim polític, en *Legislació Constitucional del Principat d'Andorra*. Principat d'Andorra: Premsa andorrana - Edicions del Diari d'Andorra, 1995; *Recull de la legislació i dels acords del Consell General. Legislatura constituent 1993*. Principat d'Andorra: Consell General, 2004.

62 Pel tractat trilateral, veure *Bulletí Oficial del Principat d'Andorra*, Núm. 64 - any 5 - 29.11.1993, pp. 1132-1133. Per l'acord relatiu a l'estatut del Copríncep episcopal, veure *Ibid.*, Núm. 72 - any 6 - 14.12.1994, p. 1588.

els diferents organismes de poder, és a dir, els coprínceps, el Consell, i els comuns, constituï la base real de la praxi política. El fonament d'aquest sistema rau en la conjunció d'interessos entre els caps de l'Estat i l'elit local. Els primers es beneficiaven de l'*statu quo* perquè els permetria mantenir un règim de poder autoritari, que assegurava la perpetuació de les seves prerrogatives i blindava la seva condició sobirana. Al seu torn, la pervivència d'aquest model atorgava a l'oligarquia andorrana una quota elevada de privilegis que garantien la seva preeminència econòmica. Això no obstant, la perdurabilitat del règim preconstitucional reclamava cíclicament una obertura moderada del sistema per tal d'assegurar-ne la viabilitat. L'adveniment de cada nou cicle venia determinat per l'evolució de les condicions socials i econòmiques de les Valls, que exigien, bé una reforma administrativa del sistema o retoc legislatiu d'aquest, bé l'apertura de l'estructura de dominació per via d'un cert repartiment del capital polític, o fins i tot una combinació d'ambdues respostes. Òbviament, les elits es resistien o frenaven l'obertura fins al límit del possible, donant només la mà a tòrcer quan el sistema corria el risc de col·lapsar-se o quan la pressió dels rangs socials desposseïts de poder polític era massa forta. En aquest sentit, la inclusió en l'estructura de dominació a l'objecte d'assegurar la continuïtat del sistema és el que explica la participació dels casalers en la tria dels membres dels comuns i del Consell General a partir de 1866. Per contra, a finals del segle XIX l'acció dels cabalers no revestí la suficient força per a doblegar l'immobilisme polític dels caps grossos. La conjuntura històrica per la qual travessà Andorra durant el període d'entreguerres i el gresol de tensions que afloraren a la llum l'any 1933 conduïren a una nova, tot i que tímida, apertura del sistema: el sufragi universal masculí. Encara i així, els prohoms andorrans i els seus representants electes en el Consell no dubtaren en frenar la mesura quan es presentà l'ocasió, de manera que calgué esperar fins al 1947 perquè es restablís a les Valls el sufragi universal masculí, que, com hem vist, no concernia els andorrans de primera generació. L'actualització ponderada del sistema sempre es duia a terme de tal sort que les famílies benestants no perdessin el control de l'administració local, instància de poder que els assegurava el capteniment del capital econòmic, el capital simbòlic i el capital social, doncs els comuns de parròquia eren l'única institució del país on quedava vertaderament dipositada la representació política dels habitants del territori. Fins a la dècada de 1970, anys en què es normalitzaren els drets polítics de les dones i es posà fi a la figura dels andorrans de primera i segona generació, la filiació de les classes subalternes a l'estructura de dominació s'articulava per via del clientelisme polític⁶³. Relació de dominació arrelada en la pràctica política del país d'ençà del segle XIX, aquest sistema d'intercanvi no només afermava la primacia de les cases més fortes, sinó que garantia a la resta d'andorrans l'accés a una certa quota d'avantatges socials i econòmics, en particular a partir de la dècada de 1940, quan el desenvolupament econòmic i l'arribada de milers de treballadors estrangers els situà en una posició de superioritat respecte als nouvinguts. En aquest escenari, la pertinença a un cos reduït de connacionals que retenia el monopoli dels drets polítics tendí a accentuar el paternalisme de les elits envers els andorrans menys acomodats, que, satisfets amb el tracte de favor que els conferia el sistema enfront dels residents estrangers, s'acomodaren a la situació i esdevingueren uns subjectes polítics notòriament passius i conformistes.

Al llarg del segle XX es formaren diversos grups polítics o corrents d'opinió minoritaris que defensaren la democratització d'Andorra per via de l'establiment de l'Estat de dret i de l'adopció d'una constitució. A les acaballes dels anys vint i en voga amb altres organitzacions contemporànies d'índole nacionalista i reformadora com Joves Turcs, o encara més enrere a imatge dels moviments Jove Catalunya o Jove Irlanda, el projecte emancipador de Joves Andorrans incloïa, més enllà del sufragi universal masculí, el precitat reclam polític⁶⁴. En plena II Guerra Mundial i en oposició a la col·laboració que establiren els capitosts andorrans amb el Mariscal Pétain, l'Agrupació Andorrana Antifeixista, formació d'obediència comunista que comptava amb algunes desenes d'afiliats, féu circular entre els seus simpatitzants un manifest que defensava la sanció

63 El decret del 7 d'abril de 1970 concedí la plenitud de drets polítics als fills, nascuts a les Valls, de pare i mare andorrans, és a dir, fills de segona generació nascuda al principat. El Codi de la nacionalitat andorrana de l'11 de març de 1977 concedí els drets polítics als andorrans de primera generació a partir dels vint-i-vuit anys, mentre que els de segona i tercera generació en serien titulars a partir dels vint-i-un anys. Fruit d'un procés endegat l'any 1967 amb la presentació d'una sol·licitud al Consell General que demanava el reconeixement de la ciutadania plena per a les dones andorranes, el 4 de juliol de 1969 la cambra de representants es mostrà favorable a què li fos reconeguda la dona andorrana la capacitat de votar, però desestimà la facultat que fossin elegides. El 17 de maig de 1973 la cambra es mostrà favorable a l'atorgament dels drets polítics passius a les dones andorranes, de tal manera que el decret dels delegats permanents del 5 de setembre d'aquell mateix any concedí el dret d'elegibilitat a les dones andorranes. Veure "Les dones al Consell General" en <<http://www.consellgeneral.ad>>.

64 El manifest llegit per Joves Andorrans en la sala del Consell General el 5 d'abril de 1933 reclamava l'adopció d'una constitució democràtica, la garantia dels drets individuals i col·lectius, la llibertat de consciència, etc. Per una lectura més aprofundida sobre aquest moviment, veure GONZÁLEZ, Arnau, *La cruïlla andorrana de 1933. La revolució de la Modernitat*, Fundació Julià Reig - Cossetània, Valls, 2009.

d'una constitució, el sufragi universal, la igualtat davant la llei i el respecte dels drets individuals.⁶⁵ Fundada l'any 1976 en un marc de tolerància envers l'existència d'agrupacions polítiques, però no de legalitat, la plataforma política d'oposició Agrupament Democràtic d'Andorra, en la que es donaren cita antics integrants de l'Agrupament de la Joventut Andorrana defensava, en paraules del seu líder Jaume Bartomeu Cassany, la "transformació de les Valls en un Estat de dret plenament democràtic i nacional"; això implicava, entre d'altres, la implementació de la divisió de poders, l'existència de llibertats democràtiques plenes, la reforma del sistema electoral, i l'eliminació dels òrgans de poder estranys al país (els delegats i representants dels coprínceps).⁶⁶ Escassos en nombre i poc connectats amb un cos electoral restringit i temorós al canvi, aquests moviments no aconseguiren mobilitzar un suport suficient amb què instigar la transformació de les institucions. La tasca no era senzilla, ja que hagués calgut superar la resistència exògena dels coprínceps i, encara més complicat, vèncer al mateix temps la resistència endògena del conservadorisme polític encarnat en el si del Consell pels representants de les elits andorranes. Nogensmenys, a finals dels anys setanta la correlació de forces entre les tendències aperturistes i les tendències immobilistes canvià de signe. El 1978 els consellers generals que advocaven pel canvi aconseguiren que la cambra aprovés la *Memòria de la reforma institucional*, que comptà amb la conformitat dels caps de l'Estat. Si bé aquest projecte pretenia redefinir el sistema polític des del moderantisme, per primera vegada en la història d'Andorra els coprínceps i els corrents renovadors que s'expressaven en el Consell i en diferents sectors de la societat i de la classe política del país feren un front comú a favor del reformisme. Un cop eclipsada la resistència dels coprínceps, l'immobilisme de l'oligarquia andorrana, la capacitat de bloqueig dels seus representants electes, i el pes dels interessos econòmics en joc, eren els darrers esculls que calia superar a l'efecte d'implementar la modernització institucional de les Valls. En previsió de què un Consell General amb facultats sobiranes legislés en contra dels seus privilegis polítics i guanys avantatjosos, les forces retrògrades feren descarrilar el procés de reforma que s'endegà amb el decret del 15 de gener de 1981. Anys més tard, ensems amb la renovada col·laboració entre els sectors renovadors i els coprínceps, el factor determinant que aconseguí doblegar l'immobilisme fou l'imperatiu econòmic: la urgència de rubricar un acord amb la CEE a fi d'evitar la consideració d'Andorra com un país tercer, i més endavant la necessitat de normalitzar els intercanvis comercials amb la resta d'Europa, obligaren a definir l'estatut internacional d'Andorra. A tal efecte, era menester avançar vers l'Estat de dret, essent l'adopció d'una constitució l'única via que permetia legitimar-ne la implementació. La invocació del Consell d'Europa d'una democratització del sistema institucional andorrà amb l'objectiu de pal·liar els dèficits socials que afloraven al principat, féu també de la modernització del règim de poder de les Valls un imperatiu polític.

Promulgada el 28 d'abril de 1993, la constitució normalitzà i racionalitzà el funcionament de les institucions i el sistema polític andorrà, implementà l'Estat de dret al principat, i permeté establir una sèrie de tractats que sancionaren el reconeixement del seu estatus sobirà en dret internacional, ingressant així poc temps després als principals organismes de representació internacional. Ara bé, durant el debat que precedí el referèndum del 14 de març, els adalils del bloc immobilista agitaren la bandera de la por i la seva campanya a favor del "no" se serví de diversos arguments demagògics però eficaços: la constitució acabaria amb la federació de parròquies, s'intensificaria el dèficit de l'Estat perquè augmentaria la despesa pública en tots els àmbits i caldria créixer el nombre de funcionaris, seria necessari introduir una nova fiscalitat per apropar Andorra al model de l'Estat del benestar dels països veïns, la qual cosa, a més d'empobrir els habitants de les Valls, frenaria la inversió privada i disminuiria el diferencial de preus comercials, etc. A Canillo, Ordino, La Massana i Sant Julià de Lòria, parròquies poc poblades (llevat d'aquesta última) i on l'oligarquia seguia controlant els seus clients electorals, els vots contraris al projecte arribaren a superar el 50% del total obtingut pel vot constitucionalista.⁶⁷ Tal com demostren les actes de les reunions mantingudes per la Comissió Especial entre l'octubre de 1990 i el mes de desembre de 1992, els consellers generals d'aquestes parròquies haurien rebutjat la constitució en el cas que el seu articulat no hagués blindat l'autonomia financera i el poder polític de l'administració local sota unes generoses condicions. I és que després dels anys setanta el clientelisme

65 Creada l'any 1943 amb Bonaventura Armengol Orelleta al capdavant i si bé l'organització integrava diversos andorrans coneguts com a Jacint Blao, la seva cúpula directiva reunia destacats refugiats republicans. Pujol, Enric (coord.), *L'exili català del 1936-1939. Un balanç*, Cercle d'Estudis Històrics i Socials de Girona, Girona, 2003, pp. 153-168.

66 L'any 1978 Bartomeu oferí una entrevista al portaveu periodístic de Convergència Democràtica de Catalunya, en la que exposà l'ideari de la plataforma política que liderava. Veure "Andorra ha de ser un Estat de dret plenament democràtic i nacional" en *Convergència Democràtica de Catalunya*, any II, n° 21-23 octubre 1978, pp. 6-7.

67 *La Vanguardia*, 15/03/1993, p. 15.

polític no desaparegué, sinó que el seu abast i la visualització del fenomen simplement es difuminaren i esmorteïren. En efecte, durant les darreres dècades del segle XX la “política de clans” o “patrimonialització” de l’exercici polític seguí operant-se a les Valls sense ruptures, és a dir, que llevat d’algunes excepcions, les estirps que havien retingut fins aleshores la titularitat dels càrrecs de consellers comunals i consellers generals seguiren fent-t’ho fins a la vetlla del referèndum constitucional. L’any 1993, i comparat amb la resta del món, Andorra era el país on el nombre de residents estrangers superava amb major escreix la quantitat d’habitants naturalitzats; d’entre una població aproximada de 60.000 persones, els ciutadans convocats al plebiscit del 14 de març atenyien la minsa xifra de 9.123 electors. En aquest context, les diferents propostes polítiques i els programes electorals comptaven poc als ulls dels votants. Les lleialtats familiars, els interessos econòmics que articulaven les relacions de poder en cadascuna de les circumscripcions electorals, les xarxes de relacions personals, la proximitat dels candidats i l’impacte de la seva personalitat, eren els vectors que sovint determinaven l’opció del vot. Amb tot, després del referèndum Andorra es convertí en un copríncipat parlamentari dotat d’un règim constitucional que donaria al país les eines necessàries per governar-se en un marc democràtic. Des d’una perspectiva històrica, la negativa dels coprínceps a compartir la seva autoritat en benefici d’una sobirania nacional i popular, el capteniment del poder polític per part dels comuns de parròquia en detriment d’un repartiment equilibrat del mateix amb l’administració central de l’Estat, i el zel amb què les elits procuraren retenir els seus privilegis i primàcia econòmica a còpia de restringir l’accés als drets polítics, expliquen el singular retard de la reforma institucional de les Valls i l’enquistament del seu sistema de poder. Durant els primers anys de l’era constitucional algunes formacions electorals del país seguïen presentant una fisonomia més propera a les agrupacions de notables abans que a partits polítics. A l’analitzar la composició dels equips consistorials i del parlament d’ençà del 1993, uns ulls avesats a la política andorrana observaran que diverses nissagues tradicionalment lligades a la gestió de la cosa pública han seguit ubicant els seus actius, legislatura rere legislatura, en els consells de comú així com en el Consell General.⁶⁸ Tanmateix, en les eleccions generals de 2019, quan el país comptava amb poc més de 77.000 habitants, el nombre d’electors ascendia a les 27.278 persones⁶⁹. Respecte al 1993, doncs, el desequilibri entre la quantitat de residents estrangers i la porció d’habitants amb dret de vot s’ha moderat. Caldrà analitzar de quina manera el creixement d’electors ha pogut alterar el comportament polític tant dels governants com dels governats, en quina mesura ha afectat la crisi econòmica de la dècada passada el desplegament del règim constitucional, com ha evolucionat el consens entorn del conservadorisme que compartien la major part dels responsables polítics del principat, en definitiva, com ha respost l’actual sistema institucional a les problemàtiques que han sorgit a l’encontre de la jove democràcia andorrana durant els darrers anys, i quins són els reptes de futur que seguiran posant-lo a prova⁷⁰.

68 Pot consultar-se la identitat de tots els consellers generals des de la legislatura constituent de 1992-1993 i fins a la VII Legislatura constitucional (2015-2019) en <<http://www.consellgeneral.ad>>.

69 *Diari d’Andorra*, 19/09/2019. En data del 31 de desembre de 2018 el Departament d’Estadística del Govern d’Andorra fixà la població del país en 76.177 persones. Veure la nota de premsa “Dades de població any 2018” en <<http://www.estadistica.ad>>. Quant al nombre d’electors, poden consultar-se les dades de totes les eleccions comunals i general celebrades en època constitucional en <<http://www.eleccions.ad>>.

70 Sàpiga el lector que l’evolució del creixement del PIB anual d’Andorra s’aturà en sec l’any 2007, esdevenint negatiu en un 8,6% l’any 2008, 5,4% l’any 2010 i 4,6% l’any 2011. No fou fins a l’any 2013 quan el creixement del PIB anual del país recuperà un valor positiu, en aquest cas, del 0,4%. A excepció del 2014, el creixement no ha atès el 2%. El PIB real de l’any 2018 ha suposat un augment de l’1,6% en relació amb l’any 2017. Poden consultar-se aquestes dades mitjançant la nota de premsa “Avanç del PIB nominal i real: evolució sectorial i trimestral. Any 2018” en <<https://estadistica.ad>> o en <<https://www.worldbank.org>>. A partir del 2009, quan Andorra tenia una població estimada de 73.600 persones, el país començà a perdre habitants a causa de la crisi econòmica. L’any 2012 el principat havia perdut quasi 4.000 habitants. Els valors aproximats de la població estimada el 2009 no es recuperaren fins al 2016. Veure les notes de premsa “Dades de població any 2015” i “Dades de població any 2018” en <<https://www.estadistica.ad>>.

BIBLIOGRAFIA

- Armengol, Ester. (2009). *Andorra: un profund i llarg viatge*. Andorra: Govern d’Andorra - Fundació Crèdit Andorrà.
- Badia, Francesc. (2008). *El copríncep Mons. Justí Guitart i el seu temps (1920-1940)*. Barcelona: Publicacions de l’Abadia de Montserrat.
- Becat, Joan. (2010a). La révolution politique de l’Andorre, 1973-1993. *RECERC: Revue électronique de l’Institut catalan de recherche en sciences sociales, Ouvrages de référence, Collection Andorre* n°3, 1 - 212.
- Becat, Joan. (2010b). Lexique et toponymes: Vie pastorale, activités, institutions et Société traditionnelles de l’Andorre. *RECERC: Revue électronique de l’Institut catalan de recherche en sciences sociales, Ouvrages de référence, Collection Andorre* n°2, 1-201.
- Becat, Joan. (1996). Emergència i reconeixement d’Andorra com a Estat. *Treballs de la Societat Catalana de Geografia, vol. XI, núm. 41*, 261 - 291.
- Belenguer, Ernest. (dir.). (2005). *Història d’Andorra: De la prehistòria a l’edat contemporània*. Barcelona: Edicions 62.
- Bricall, Josep, M^a; Camps, Carles; Cullell, Josep M^a; Farré-Escofet, Emili; Petitbó, Amadeu, Sogues, J., Tomàs, R. (1975). *Estructura i perspectives de l’economia andorrana*. Barcelona: Consell General de les Valls - Edicions 62.
- Duverger, Maurice. (1981). *La reforma de les institucions d’Andorra: Estudi de dret i ciència política*. Andorra: Comú d’Andorra la Vella.
- Fiter, Ricard. (1970). *Episodis d’Història andorrana*. Andorra: Editorial Edicions Andorranes.
- Guillamet, Jordi (coord.). (2009). *Andorra: Nova aproximació a la història d’Andorra*. Barcelona: Institut d’Estudis Andorrans - Altaïr.
- González, Arnau. (2009). *La cruïlla andorrana de 1933: La revolució de la Modernitat*. Valls: Fundació Julià Reig - Cossetània.
- López, Esteve; Peruga, Joan; Túdel, Carme. (1988). *L’Andorra del segle XIX: De la Nova Reforma a la Revolució del 1881*. Andorra: Conselleria d’Educació i Cultura - Govern d’Andorra.
- Lluelles, Maria Jesús. (coord.). (2004). *La modernització d’Andorra*. Lleida: Cambra de Comerç, Indústria i Serveis d’Andorra - Pagès Editors.
- Lluelles, Maria Jesús. (coord.) (2010). *Impacte de la immigració a Andorra*. Andorra: Govern d’Andorra.
- Mach Buch, Àngels. (ed.). (1996). *La identitat nacional: 3ª Diada andorrana, XXII Universitat Catalana d’Estiu. Prada de Conflent*. Andorra: Societat Andorrana de Ciències.
- Marqués, Nemesi. (1989). *La reforma de les institucions d’Andorra (1975-1981): Aspectes interns i internacionals*. Lleida: Virgili i Pagès.
- Marqués, Nemesi. (2005). *Les institucions polítiques del Principat*. Andorra: Universitat d’Andorra - Fundació Crèdit Andorrà.

Moles, Pere. (1989). *Andorra... Sense Co-Prínceps?*. Andorra.

Peruga, Joan. (1998). *La crisi de la societat tradicional: El segle XIX*. Andorra: Govern d'Andorra. Ministeri d'Educació, Joventut i Esport.

Poy, Ricard. (2002). *El Repte: Records d'un cap de Govern d'Andorra*. Andorra: Edicions DdA.

Pujol, Enric. (coord.). (2003). *L'exili català del 1936-1939: Un balanç*. Girona: Cercle d'Estudis Històrics i Socials de Girona.

Raton, Pierre. (1984). *L'estatut internacional del Principat d'Andorra*. Andorra: Casa de la Vall.

Román, Laura. (1999). *El nou Estat andorrà: Un estudi jurídic*. Andorra: Institut d'Estudis Andorrans.

Soler, Pere (2013). *El procés constituent, 1991-1993: Una revisió històrica*. Andorra: Consell General - Institut d'Estudis Andorrans [report oficial - consulta disponible a l'Institut d'Estudis Andorrans del Principat d'Andorra].

Valls, Àlvar. (2009). *Andorra entre l'anacronisme i la modernitat: Un estat singular enmig d'un món global*. Lleida: Pagès Editors.

Valls, Àlvar. (1993). *La Nova Constitució d'Andorra*. Andorra: Premsa Andorrana.

Verdaguer, Pere, Becat, Joan. (ed.). (1990). *Andorra: Estat, institucions, societat. 1ª diada andorrana, Universitat Catalana d'Estiu de Prada. Agost del 1988*. Andorra: Societat Andorrana de Ciències, Centre de Recerques i d'Estudis Catalans - Universitat de Perpinyà.

Vidal, Josep Maria. (1984). *Història d'Andorra*, Barcelona: Editorial Antalbe.

Viñas, Ramon. (1989). *Nacionalitat i drets polítics al Principat d'Andorra*. Andorra: Edicions Andorra Avui.

Zemanek, Karl. (1981). *L'estatut internacional d'Andorra: Situació actual i perspectiva de reforma*. Andorra: Casa de la Vall.

PUBLICACIONS D'INSTITUCIONS OFICIALS

Butlletí Oficial del Principat d'Andorra.

Consell General de les Valls. (1894). *La cuestión de Andorra: Exposiciones elevadas por el M. I. Consejo General de los Valles de Andorra al Excmo. Sr. Obispo de Urgel y al Santísimo Padre*. Barcelona: Tip. de M. Rovira.

Consell General del Principat d'Andorra. (1978). *Memòria de reforma institucional*. Andorra: Publicacions del M. I. Consell General.

Consell General del Principat d'Andorra. (1989). *Recull de Lleis, Acords, Decrets, Reglaments i Ordinacions del Principat d'Andorra, 1974-1988*. Andorra: Publicacions del M. I. Consell General.

Consell General del Principat d'Andorra. (2004). *Recull de la legislació i dels acords del Consell General: Legislatura constituent 1993*. Andorra: Publicacions del M. I. Consell General.

Consell General del Principat d'Andorra. (2006a). *El procés constituent de la Constitució del Principat d'Andorra: Actes. Comissió Especial encarregada del procés constituent, 1990-1992. Volum I*. Andorra: Publicacions del M. I. Consell General.

Consell General del Principat d'Andorra. (2006b). *El procés constituent de la Constitució del Principat d'Andorra: Reports i transcripcions. Comissió Tripartida encarregada del procés constituent, 1991-1992. Volum II*. Andorra: Publicacions del M. I. Consell General.

Constitució del Principat d'Andorra.

Diari Oficial del Consell General.

Premsa andorrana (1995). *Legislació Constitucional del Principat d'Andorra*. Andorra: Edicions del Diari d'Andorra.

PREMSA

Convergència Democràtica de Catalunya.

Diari d'Andorra.

La Vanguardia.

Poble Andorrà.

PÀGINES WEB

<<http://www.consellgeneral.ad>> Pàgina web del Consell General del Principat d'Andorra.

<<http://www.eleccions.ad>> Pàgina web del Govern del Principat d'Andorra.

<<http://www.estadistica.ad>> Pàgina web del Departament d'Estadística del Govern del Principat d'Andorra.

<<https://www.worldbank.org>> Pàgina web del Banc Mundial.